ગ્રન્થોદય ગ્રન્થમાળા મણકો ૬ ઠ્ઠો.

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ.

ભાગ ૬ ઠ્ઠો.

સુધારાનો સાર કે ફેશનનો માર !

અથવા

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ.

દોહરો.

કહ્યાગરી કે દીકરી ગુણવંતી છે નાર,
જેના ઘરમાં તે વસે ધન્ય તેનો અવતાર.

લખનાર
ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.
રાયપુર-અમદાવાદ

પ્રકાશક
હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.
શાહપુર-અમદાવાદ.

મુલ્ય બાર આના.

આવૃત્તિ ૧ લી. પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૨. સને ૧૯૧૬.

અમદાવાદ શાહાપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં. હરિભાઈ દલપતરામે પોતાના "ગ્રન્થોદય" પ્રેસમાં છાપી.

* * * * *

यत्र नास्ति दधि मन्थन घोषो यत्रनोहि लघवः शिशवश्च ।
यत्र नास्ति गुरु गौरव पुजनानि किंवत गृहाणि वनानी ॥
न विप्र पादोदक पङ्किलानिन वेद शास्त्र ध्वनि गर्जितानि ।
स्वाहा स्वधाकार विवर्जितानि स्मशान तुल्यानि गृहाणितानि ॥

प्रमाणसहस्त्री.

જ્યાં દધિ મંથન કરવાનો ઘોષ નથી, અર્થાત્ જ્યાં દુઝાણું નથી, જ્યાં નાનાં બાળકો નથી, અને જ્યાં વડીલોની મોટાઈનું માન નથી, તે ઘર નથી પણ વનજ છે. જે ઘરમાં બ્રાહ્મણોનાં ચરણોદકનો કાદવ થતો નથી, જ્યાં વેદ તથા શાસ્ત્રનો ધ્વનિ ગાજતો નથી, અને જ્યાં સ્વાહા અને સ્વધાકાર થતો નથી તે ઘર સ્મશાન તુલ્ય છે,

પ્રમાણસહસ્રી.

શ્રી સરસ્વતિ પ્રેમશૌર્ય મંદીર.

સ્નેહરશ્મિ.

યુગલ કાવ્ય.

દોહરા.

નૌતમ નવરસથી ભર્યું પ્રેમશૌર્ય મંદીર,
પંકિતિવિત માણે મઝા શારદ અલિક વીર.
રાગે વાયુ વન્હી રહ્યા રાગે વિભૂ વશ થાય,
હૃદય રસિકડા રાગથી છટકીને ક્યાં જાય.
બેરંગી દુનિયા દીસે અંતર સંગી ન થાય,
વગર વિચારી પ્રીતમાં હૃદય ખાખ થઇ જાય.
મન મોતી ને કાચ તો તુટ્યાં નહીં સંધાય,
કાચો પારો પ્રીતડી ખાતાં નહી જીરવાય.
જે તનથી તનડાં તપે તે તન જાણે તાપ,
જે મનથી મનડાં મળે તે મન માપે માપ.

દોહરો.

કહેણી સમ રહેણી નહીં, રહેણી સમ નહીં કે'ણ:
એ કવિજનના કાવ્યથી, નહીં નીતિની લેણ.

* * * * *

જાગીને જગવ્યો નથી, જરા જગતનો રાય:
એ સાધકની સ્હાય વિણ, સદા કાવ્યમાં લ્હાય.

કહ્યાગરો દીકરો

" किं तेन जातु जातेन मातृ यौवन हारिणा ।
आरोहतिन यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजोयथा ॥ "

જે ધ્વજાની પેઠે પોતાના વંશની આગળ ચડતો નથી, તેવો માતાના યૌવનને હરનારો પુત્ર કદી થાય તો તેથી શું થવાનું છે." પ્રમાણસહસ્રી.

" किं तया क्रियते धेन्वायान दुग्धिर्नग गर्भिणी ।
कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यान विद्वान धार्मिकः ॥ "

" જે ગાય દુઝણી કે ગર્ભિણી થતી નથી, તેવી ગાય શા કામની છે? તેમ જે પુત્ર વિદ્વાન કે ધાર્મિક નથી તેવા પુત્ર થવાથી શો અર્થ સરવાનો છે?" ઉપદેશસહસ્રી.

" यस्य पुत्रो न वै विद्वान्न शूरो न च धार्मिकः ।
अ प्रकाशं कुलं तस्य नष्ट चन्द्रेव शर्वरी ॥ "

" જેને વિદ્વાન, શૂરવીર અને ધાર્મિક પુત્ર નથી તેનું કુળ ચંદ્ર વિનાની રાત્રી જેમ અપ્રકાશીત છે તે પ્રમાણે દુઃખમય અને ભીતિમય બને છે." પ્રસંગ રત્નાવળી.

" पुण्य तीर्थे कृतं येन तपः क्वाप्यति दुष्करम् ।
तस्य पुत्रो भव दृश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ "

" જેણે કોઈ પવિત્ર તિર્થમાં ઘણું દુષ્કર તપ કર્યું હોય તેવા પુરૂષને સ્મૃદ્ધિએ, યુકત, ધાર્મિક, સદ્દ બુદ્ધિવાળો અને પોતાને વંશ રહે તેવો પુત્ર થાય છે." સુભાષિત ભાન્ડાકાર.

ગઝલ.

તજી છે રાજ્ય રીદ્ધિને પિતાના વેણને કાજે,
સીધાવ્યા વનમાં પ્રીતે અહા શ્રી રામજી ક્યાં છે ?
કઢા જે તેલની તાતી તળાગે પ્રેમથી ખોતે:
પિતુ આજ્ઞા ધરી માથે સુધન્વા વીર તે ક્યાં છે ?
રહ્યા જે બાલ બ્રહ્મચારી પિતાના હિતને સારૂ;
વર્યા નહીં જીંદગી નારી પ્રતાપી ભિષ્મ તે ક્યાં છે ?
કરે જે સેવ શુદ્ધ ચિત્તે પિતાની સ્નેહથી નિત્યે;
ચરણમાં જીંદગી અરપે દેવાંશી દીકરા ક્યાં છે ? ? ?

ગુણવંતી નાર

" पूजनीया महाभागा: पुण्याश्च गृह दीप्तय: ।
स्त्रिय: श्रियो गृहस्योक्ता स्तस्मा द्रश्या विशेषत: ॥ "

" સદાચરણવાળી પવિત્ર તથા ઘરમાં દીપકરૂપ એવી સત્કાર કરવા લાયક સ્ત્રીઓ ઘરની શોભા છે, તેથી સન્નારી વિશેષપણાએ કરીને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. " ઉદ્યોગપર્વ.

" पितृभि र्भ्रातृभिश्चैता: पतिभि र्दैव रैस्तथा ।
पूज्या भूषायतव्याश्च बहु कल्याण मीप्सुभि: ॥ "

" કલ્યાણને ઇચ્છનાર પિતા, ભાઈ અને દેવરાદિયે સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરીને તથા તેમને ભૂષણાદિયે કરી શોભાવવામાં ઘરની ઉન્નતી થાય છે. " પ્રમાણસહસ્ત્રી

" शोचंति जामयो यत्र विनश्य त्याशुतत्कु-
लभान शोचंति तुय त्रैता वर्द्धते तद्धि सर्वदा ॥ "

" જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુઃખી થતી હોય તે કુળ તત્કાળ નાશ પામે છે, ને જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુઃખ પામતી નથી તે કુળ સદા વૃદ્ધિ પામે છે, માટે સ્ત્રીઓનું કુળ કલ્યાણને સારૂં સન્માન રાખવું. " મનુસ્મૃતિ.

" अनुकूलां विमलांगीं कुलजां कुशलां सुशील संपन्नाम् ।
एता दर्शीं सुभार्यां पुरुषो यत्नो दया ल्लभते ॥ "

" અનુકુળ, નિર્મળ અંગવાળી, કુલીન, કુશળ તથા સારા સ્વભાવવાળી એવી અલબેલી સ્ત્રી પુરૂષને યત્નના ઉદય થવાથી મળે છે. " પ્રસંગ રત્નાવળી.

ગઝલ.

નચાવે નયનથી નિત્યે હસાવે હાસ્યથી હેતે;
રીઝાવે રંગથી રીતે રસિલી મોહની ક્યાં છે ?
જીતે જોબન તણા જંગે સલુણા શ્યામને સોહે;
વદનના વેણના વ્યંગે છબીલી મોહની ક્યાં છે ?
મીઠા કાંઈ પ્રેમના દાવે ભીતરના કંઈ ઊંડા ભાવે:
લડાવે જે લલિત લહાવે હૃદયની મોહની ક્યાં છે ?
હૃદય જ્યાં એક છે એનાં નથી અંતર વિષે અંતર;
રમે જે પ્રેમ ભક્તિમાં મધુરી મોહની ત્યાં છે ! ! !

પ્રસ્તાવના.

વ્યવહારીક વિષયોની વસ્તુથી ગુંથાએલી નવલકથા જન સમાજમાં જેટલે દરજ્જે રૂચીકર થાય છે, તેટલી અન્ય વિષયોથી વણાએલી વસ્તુ કથાઓ ઘણાજ અલ્પ અંશે લોકપ્રિય નીવડે છે, એમ સાંપ્રત સમયના લેખક મંડળના અનુભવના ઉદ્ગારથી જણાઈ આવે છે. ઉચ્ચ પ્રકારના પકવાનના પાચનને વાસ્તે તાંબુલ અને દીપંન પાચન ચૂરણાદીક પાન માત્રાઓ જેમ આદરથી મુખવાસ તરીકે વપરાય છે, તેમ દુઃખ અને કલેશથી શ્રમીત અને ભ્રમીત થએલા મનના વ્યાધીમાં પણ કેટલેક અંશે સંગીત નવલકથાઓનું અલ્પ પ્રમાણનું વાંચન પણ પુષ્ટીકારક પદાર્થ તરીકે નિત્ય વંચાય છે.

કેળવણી અને સદ્દવિદ્યાના વિસ્તાર પૂર્વક પ્રચારને લીધે જન સમાજમાંનાં ઘણા ખરાં ગૃહસ્થ અને સાધારણ સ્થિતિનાં નરનારીઓને અનૂકુળ આવતાં હરેક પ્રસંગે કંઈને કંઇ વાંચનરૂપી ખોરાકની જરૂરીઆત રહે છે, એમ હવે નિઃસંદેહ કબુલ કરવું પડે છે, અને આથી કરીનેજ ચાલુ દશકામાં નવલકથા આલેખવાનો પ્રચાર પુષ્કળ પ્રમાણમાં વધી પડયો છે નિર્દોષ વસ્તુ વિષયની ગમે તેવી સાદી અને આછી ભાષામાં લખાએલી નવલકથાઓની પણ જનમંડળમાં વધતી ઓછી કીંમત હવે અંકાવા લાગી છે. કસાએલા લેખકો લખે એટલું બધું સારૂં અને સાધારણ પંક્તિના ઉછરતા લેખકો લખે એટલું બધું નરસું

માનવાનું અને મનાવવાનું ધોરણ હવે અણુગમાને પાત્ર થવા લાગ્યું છે; કારણ કે જનમંડળ હવે કુદરત કૃપાએ સંસ્કારી અને અધિકારી નીવડવા લાગ્યું છે, એમ **કુંદન કુસુમ** નામક નવલકથાના પાંચ ભાગો લખવાના સાત વર્ષના સમયમાં લેખકને દૃષ્ટિગોચર થયું છે.

પ્રસ્તુત નવલકથા સ્વાતિની ચાતક દૃષ્ટિએ વૃષ્ટીસમ નજર કરતી કદરદાન આલમ સમક્ષ આજરોજ ચાલુ નવલકથાનો છઠ્ઠો ભાગ નજરાણા તરીકે મુકાય છે. નવલકથાના રસજ્ઞ વાંચકોને પાંચ ભાગ કરતાં આ ભાગમાં કાંક વધારે જાણવાનું, જોવાનું અને વિચારવાનું મળી આવશે. પ્રસ્તુત વસ્તુ કથન સંકલનાની સુવાવસ્થા આ ભાગમાં ઘણાજ વધારે પ્રમાણમાં વિકાસીત થએલી માલમ પડી આવશે. કથાનક પાત્રોની જુવાનીની મસ્તી અને સુધારાની ફેશનભરી કુસ્તી જમાનાના અખાડામાં અચ્છી રીતે આંખ આગળ અવલોકવાનો આનંદ ઉત્પન્ન થશે. વિબુધ વાંચકો જમાનાનું સારી રીતે નિરીક્ષણ કરી કથાના પાત્રોના પ્રસંગમાંથી જરૂરીઆત જેટલો સાર સાર ગ્રહણ કરી અસારને કોરે કરી આંબો જેમ ઉરવીમાંથી મીઠા રસને ચુસે છે તેમ અમૃત રસ સમાન ઉપદેશ સાર અને સનાતન ધર્મનું ઉચ્ચ માન મગજમાં રાખી એક આર્ય તરીકે આદર્શ રૂપ આર્ય નીવડી આર્ય ભૂમિને દીપાવશે એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

રાયપુર પખાલીની પોળ } લી.
ભગડાવાડ—અમદાવાદ. } ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

સુંદરી સ્વરૂપ.

ધોળ.

પતિવ્રતા પુરી તે જાણો પતિ ગણે પરમેશ જોને,
જીવના જીવનાધાર ગણીને જપતી જાપ હમેશ જોને:—૦
ધરતી મન નીતિ પર નિત્યે ઉચ્ચરતી ન અસત્ય જોને,
ડરતી રે દીલ રાધાવરથી કરતી નવ કુકૃત્ય જોને:—૦
મળતી રે સત સંગત માંહે ભરતી ગુણ ભંડાર જોને,
વરતી રે વશ થઈ વરજીને પળતી નવ પરદ્વાર જોને:—૦
સ્વામીને સુખે સુખીઆરી વર દુઃખે દુખીઆર જોને,
જેન રતીએ પામે દુઃખ વરજી સાલે અપરંપાર જોને:—૦
વશીકરણ વિદ્યા જે કાંવે તે સેવા સ્વામીન જોને,
એ વિણ ફાંફાં સૌ ફોગટનાં ભણે દીપોત્સવી દીન જોને:—૦
માટે મારી સુજ્ઞ બેનીઓ સાચવજો શિયળ વ્રત જોને,
શુદ્ધ મને કરજો સ્વામિની સેવા આણી ઉલટ જોને:—૦
જેથી વર નિશ્ચે વશ થાશે વ્હાશે અપરંપાર જોને,
તો પછી એથી ઇંદ્રભુવનમાં પેખું નવ સુખ સાર જોને:—૦

દીવાળી

નમું નમું તને મારી માતૃ ભૂમી !!

ગરબી.

નમું નમું તને મારી માતૃ ભૂમી,
નમું નમું તને મારી ભર્ગ ભૂમી;
હિંદ ભૂમી નમું દેવ ભૂમી નમું,
આર્ય ભૂમી નમું વીર ભૂમી નમું:
વન્દુ તને વ્હાલી જન્મ ભૂમી:-૦

ભક્તશિરોમણી પ્રહલાદજીએ ભક્તિથી પ્રભુ રિઝાવ્યા,
ભક્તિનો તે ગુણ દે તુજ શિશુને ટાળી પ્રપંચ ને માયા:-૦
દાની બલિરાજ કર્ણ ભૂપતિએ દાનથી હસ્ત શોભાવ્યા,
તે દાનનો ગુણ દે તું દયાળી જેથી થાયે સુખી તુજ જાયા:-૦
બળવાન ભીમ અભિમન્યુ અર્જુન ભિષ્મ ભગીરથ વીર,
શિવાજી જેમલ્લ સમર પૃથુ સરખા આર્યોને કર રણધીર:-૦
દેજે સ્વદેશ કે ભગવદ્ ભક્તિ ઉન્નતી દેશની થાય,
પ્રહ્લાદ કરજે કે પ્રતાપ કરજે માગુ કરજોડી માય:-૦

અનુક્રમણિકા.

સ્નેહાંજલી.

શ્રીમાન્ સ્નેહી જીવન બન્ધુ,

શ્રીજયન્તીલાલ માણેકલાલ મહેતાના

વિમળ અંતરે ! !

દોહરા.

અંતરમાં અંતર ભરી અંતર કરતો શાંત;
મંત્ર ભણીને મોહનો ભાગે ભિતર ભ્રાન્ત;
જંત્ર જીવન સંસારનું કરતો મુજ કલ્યાણ,
જયન્તિ જશકારી, રૂડો જીગર . કેગે જાણ.

સુભગ સુહૃદ્શ્રી

જ્યાં ચંદ્ર અમી ઝરણો ઝરશે,
ત્યાં બીજી શિતળતા શું કરશે !
દીનકરમણી તેજ કળા ધરશે;
ત્યાં કોદી મશાલે શું વળશે !
પારસમણિ લોહ કંચન કરશે;
ત્યાં હીરાકણી દુર જઇ ખરશે !
જ્યાં નયન 'નયનમાં જઈ મળશે;
ભિતરમાં ભિતર તો ભળશે ! !

હું છું,

તારાં પ્રેમ ઝરણાંને ઝીલનાર,

રણછોડ મહાસુખરામ ત્રિવેદી.

No. 427

ભાગ ૬ ઠ્ઠો.

કુંદન અને કુસુમ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ.

બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

મંગળ ગીત.

પદ.

મંગળ મૂરતી શ્રી મૂકુંદઃ
વંદન વિભૂ વ્રજચંદ-૦
મંગળ માધવ મંગળ મહીમા,
મંગળ ગાવા મંગળ કૃતી કરઃ
નટવર નંદઃ—નંદનઃ—૦
રંગી રાગે રસભરી રંગભૂમી નવરંગ;
રંગી રસ રંગે, રહિત રહ્યા રસિક શ્રીરંગઃ—૦

॥ શ્રી પરમાત્મને નમઃ ॥

શ્રી નવલ

કુંદન

અને

કુસુમ.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ,

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફેશનનો માર !

ભાગ ૬ ઠ્ઠો.

પ્રકરણ ૧ લું.

જંગલની જોગણ કે વ્હાલાની વિજોગણ.

દોહરો.

જેવું જેને પ્રીતડી તે તેને મન શુદ્ધ;
જળનો તરસ્યો નવ ચહે પીવા ઉજ્વળ દુધ.

વિશ્વમાં વિશેષ બંધનો છે, પરન્તુ પ્રેમબંધન જેવું બીજું એકે બંધન નથી. કારણ કે, વાંસને કોરી નાખનાર

મધુકર કમળ કોષમાં બંધાઇ રહે છે, પણ પ્રેમને લીધે કમળના કોમળ દળને કોરીને બહાર નીકળી શકતો નથી. કાપવા છતાં ચંદન પોતાની સુગંધ છોડતું નથી, વૃદ્ધ થવા છતાં ગજરાજ પોતાની લટકદાર ચાલ તજતો નથી, પીલાવા છતાં શેરડી પોતાની મધુરતા મૂકતી નથી, તેમ પ્રેમી પર અનેક સંકટો પડતાં છતાં પોતાના પ્રેમને તજતો નથી.

વ્હાલા તણા વિજોગમાં સુખ રૂપ વસ્તુ શી મળે,
આત્મા તણી આહુતી મૂર્તિ પ્રીતની દુખને દળે;
વૈભવ વૃથા વ્યવહારના કરતા વ્યથા પ્રતિ પળ પળે,
માતંગ કીચડમાં કળે પતંગ પ્રેમે પરજળે.

મયુરનું ધ્યાન જેમ ઘનઘોરમાં, નટડાનું ધ્યાન જેમ દોરમાં, પતંગનું ધ્યાન જેમ દીપકમાં, પનિહારીનું ધ્યાન જેમ બેડામાં, ચકોરનું ધ્યાન જેમ ચંદ્રમાં, મીનનું ધ્યાન જેમ જળમાં, અને ચક્રવાકનું ધ્યાન જેમ સૂર્યમાં લાગી રહ્યું છે, તેમ પ્રેમીનું ધ્યાન પણ ફક્ત પ્રેમમાંજ લાગી રહ્યું છે.

* * *

નયનાકી નોકૈ છુરી નિકસ જાત જસ નીર,
હેરે ઘાવ ન પાઇએ બેધા સકલ શરીર;
બેધા સકલ શરીર બૈદ કા કરે બૈદાઈ,
કરિ હૈં કોટિ ઉપાય ઘાવ નહિ દેત દિખાઈ.

કહે ગિરીધર કવિરાય બિરહીની હેત હૈ ચોકૈ
સમુઝિ બુઝિકે ચલો બુરી નયનાકી નોકૈ !!

ચંદ્રરાજ ઘડી ઘડી વાદળમાં સંતાકુકડી રમતા દૃષ્ટીગોચર થાય છે અજવાળું અને અંધારૂં અવની પર વારાફરતી પથરાતું જાય છે, ભાવનગરની સામીપ્ય આવેલ પહાડી પ્રદેશ અત્યારે ઘણોજ ભયંકર ભાસે છે. ડુંગરાની ડરામણી ઝાડી રાત્રીના અંધારામાં એક વિશાળ ગુફા સમાન જણાય છે. શિતળ સમીરના સુસવાટાથી વનનાં વૃક્ષો ડોલી રહ્યાં છે. ઝાડીમાં આવેલ ઝાડનાં પાંદડાંઓ વેલાઓ અને ડાળીઓ રાત્રીમાં હૃદયકંપીત અવાજો કરી રહ્યાં છે. આસપાસ જંગલી જનાવરોની બુમ સંભળાયા કરે છે. વખતો વખત વાઘના તાડુકા પણ સંભળાય છે. સિંહની મેઘ ગર્જના જીગરને જખમી કરી નાખે છે. ઘડી ઘડી વાડોમાંથી શિયાળવાં કુદી કુદી નાસતાં ફરે છે. રીંછ, વરૂ અને દીપડાઓ પણ ઝાડીમાં આમ તેમ ભટકતાં જણાઇ આવે છે. ભલભલા શસ્ત્રધારીઓની છાતી ફાડી નાખે એવી આ ડુંગરી ઝાડી અત્યારે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી રહી છે. મોસાળ મૂકી નાસી છુટેલી પામર નિરાધાર અને ગરીબડી કુંદન અત્યારે અવળી વાટે ચઢી આ ઝાડીમાં આવી ભરાણી છે દીશા કે ગામનું કાંઈ પણ ઠામ ઠેકાણું નહીં જડવાથી જ્યાં માર્ગ મળે ત્યાં જવું એવો નિશ્ચય કરી કુંદન મૃત્યુંના સામી થતી ડગલાં ભરતી ભરતી ઝાડીની વચ્ચે ચાલી જાય છે. તેનાં વસ્ત્રો ડાળીઓમાં ભરાઇ ભરાઈ ફાટી ગયાં છે. અંગે ઉઝરડા પડયા છે. કાંટા અને

ઠેસો વાગી વાગી પગ પણ સૂજી રાતાચોળ થઇ ગયા છે. કપાળે અને હાથે પણ લોહીનાં ઠેર ઠેર ચકામાં પડયાં છે. આંસુ અને લોહીના શેરડાથી ગાલ પણ ખરડાઈ શ્યામ થઇ ગયા છે. જ્યાં સુધી ચાલવાની શક્તિ રહે છે, ત્યાં સુધી ચાલે છે, થાકી જાય છે ત્યારે માર્ગ વચ્ચોવચ બેસી થાક ઉતારે છે. ભય અને બીકને તેણે મામાની ભાગોળના ચોતરાપર મૂકી દીધાં છે. મરવું અથવા વ્હાલાને મળવું એવો અંતિમ નિશ્ચય કરી જ્યાં નસીબ લઇ જાય ત્યાં જવું એમ બોલી જંગલમાં વગર બીકે ચાલી જાય છે. વખતે વાટમાં વાઘનો ભેટો પણ થઇ જાય છે. વાઘને જોઇ કુંદન ઉલટી સામી હસતી હસતી જાય છે; વાઘ વીરા વાઘ વીરા કહી વાઘ પાસે જતાં વાઘ ઉલટો ભય પામી પૂંછડું હલાવતો હલાવતો નાસી જાય છે.

કુદરતનો કાયદો છે કે કોઇ પણ વસ્તુનો કેડો લેવો નહીં; કેડો લેવાથી વસ્તુ વિપરીતપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. કુંદન અત્યારે જીવનનો કેડો લેવા તૈયાર થઈ છે; તો અત્યારે મરણ તેનાથી આઘુ ને આઘુજ જાય છે. હિંસક પશુઓ પોતાનો હિંસક સ્વભાવ તજી દઇ જીવ લઇને દૂર ભાગી જાય છે. વનદેવીની માફક કુંદન વનમાં અત્યારે ચોગરદમ નિર્ભય થઇને મ્હાલે છે. રસનાએ હીરાલાલનો જાપ જપતી જપતી જેમ આવે તેમ ઘુમે છે. ઘડીમાં ગાય છે, તો ઘડીમાં રૂવે છે, ઘડીમાં બેસી જાય છે તો ઘડીમાં ઉભી થઇને મૂઠીઓ વાળી નાસે છે. પ્રેમના ઉતાપામાં દેહનું ભાન તે વિસરી ગઈ છે. સ્નેહના ઉન્માદમાં

આવી તે ઉન્મત્ત બની આમ તેમ લવારી કરતી ભટકે છે. જીવનના અંજંપામાં અધીરી બની અટવીમાં અટવાય છે. કાંઈ શોધતી હોય અગર કોઇને મળવા જતી હોય તેવી વિકળ દશામાં આકુળ વ્યાકુળ થતી વલવલતી ટળવળતી હરતી ફરતી માલમ પડે છે. અત્યારે કાંઇ વિચાર આવતાં પ્રેમધુનની મસ્તી લલકારતી ચાલતી જણાય છે.

*　　*　　*　　*

" હું પ્રેમની જોગણુ બની પિયુ શોધવા ચાલી,
પિયુને શોધવા ચાલી જીવનને બોધવા ચાલી:—૦

*　　*　　*　　*

પ્રેમની કફની ધરી ને પ્રેમની ઝોળી,
અંગે ભભુતી પ્રેમની બસ પ્રેમથી ચોળી:—૦

*　　*　　*　　*

કરૂં સાધના શ્રૃગારની ધરૂં નાથનું દર્શન,
રટુ મંત્ર કર માળા લઈ બસ પ્રિયતમ પ્રિયતમ:—૦ "

" ઓ મારા વ્હાલા તમે નક્કી સમજજો કે જ્યારે હું તમને શોધી કાઢીશ ત્યારેજ જંપ વાળીશ. તમારે સારૂ મેં સર્વ મૂક્યું, જ્યારે તમે મને નહીં જડો ત્યારે બસ મારૂં થઇ ચૂક્યું. મને તલસાવી તલસાવીને તમે શું લ્હાણુ કાઢશો ? મને દુ:ખી જોઇને તમે હસશો તો ભલે હસો, પણ હું તમારો કેડો મૂકનાર નથી. તમને પકડી પાડયા સિવાય હું પાછી વળનાર નથી. તમે ક્યાં જશો ? જ્યાં હશો ત્યાં હું તમને આવી મળીશ. આવું કરતા હઇશું ? જાઓ બળ્યું આમ કલ્પાવે શું રાજી થતા હશો ?

અલબેલા આટલા બધા આકરા શું કામ થતા હશો? મારા ચિતડાના ચોર, મનડાના મોર, કાળજાની કોર ચતુર ચંદ્ર આ ચકોરીને નાહક જલ્પાવે શું હાથમાં આવતું હશે? વ્હાલા જોતજોતામાં આમ ક્યાં ચાલ્યા??"

"ચાલ્યા ચંદ્ર ચતુર ચિત ચોરી,
ઝુરે ઘેલી બનીને ચકોરી;
કાપી અધવચ પ્રેમની દોરી,
કીધું કામણ કાળજ કોરી.
તાળી હાથમાં આપીને ચાલ્યા,
મારગ અવળા મોહને ઝાલ્યા;
વિર નણદીના ઘટે ન આવું,
વાતે વાતે વલ્લભ શું રીસાવું,"

"અરે તમે રીસ પણ નાકના ટેરવે રાખતા જણાઓ છો. વાંધો પડતાં જરા પણ વાર લાગતી નથી; હસતા હસતા વાત-વાતમાં વચકાઓ છો. ભળ્યું જાઓ જાઓ આમ શું કરતા હશો? તમને તો કાંઈ કહેવાયજ નહીં. સ્હેજ સ્હેજમાં રજનું ગજ કરોછો. આંખ મીંચતામાં આ સંતાણા! આવો હવે ઝાઝા ન તલસાવો!!"

"હાર હૈયાના કહો ક્યાં સંતાણા,
માને મોહન શીદ ભરાણા;
જોતજોતામાં જીવન ક્યાં જાવું,
નાથ નમેરા ઘટે શું થાવું.
આવો એકરા બોલાવું અલબેલા,

જાવો આવું કરીએ રસઘેલા;
મોંના મીઠા ને મનના છો મેલા,
છેહ છમકલે કરતા છેલા. "

"નેણુના સાંધા અને વેણુના વાંધા એનો પાર શી રીતે આવે? નગણુા જોડે નેહ બાંધ્યે કદી સુખી થવાય! જેને આંખે આંખ મેળાવતાં ઓછું આવે તેને શી રીતે પહોંચાય! મોંની મીઠાશ વાપરનારને શી રીતે રાજી રખાય? આવું આવું અને કાંઇ નહીં એનો પાર ક્યારે આવે? જેને વચનનો સંતોષ આપવાની ટેવ પડી તેને શી રીતે હાથ કરી શકાય?!"

" બોલે સાંચા ન પડતા છોગાળા,
લાલા ઘડી ઘડી થાતા કાલા;
હું તો લટકે લોભાણી વ્હાલા,
કર્યું ચેટક ચટકે ઠાલા.
કાંઠે ઠગી ઠાકર જાદુવાળા,
મારી મોંઘમ મારે સ્હીઆળા;
કુવે ઉતારી વરતજ વાઢ્યું,
કોડે કપટી કાસળ કાઢ્યું!!? "

"થયું બસ. હવે રાજી થયાને? અમદાવાદ મૂકાવ્યું. ઘરબાર તજાવ્યું; મોસાળમાં વસાવી અને છેવટે ત્યાં પણ છેહ દઇને છેતરી ગયા. તોરણે આવી ચાલ્યા ગયા, બાળાને ચાળા કરી દ્હાળા પ્રગટાવી કોરે ખસી ગયા. ચૉરીનીં ચિતા બનાવી મને જીવતી સળગાવી સંતાઇ ગયા! જ્યારે આવું ધાર્યું હતું ત્યારે મિથ્યા ધારણા શું કામ દીધી?"

" બહુ બોલી બનાવી આ બાળા,
કોને કહુ ચતુર તમ ચાળા;
રચી ફંદ ફસાવી જીવનજી,
ચિત ચોર્યું ચોરીથી મોહનજી.
મારા ભાગ્યની કેવી આ કહાણી,
અધવચમાં અબળા આ અકળાણી;
મરતાં જીવતાં ખબર લ્યોને મારી,
હાથ હેઠા પડયા હવે હારી. "

" ઓ હઠીલા મને શું કામ તમારી સાથે ન લીધી? હવે ન રહી ઘરની, ન રહી બહારની, ન રહી કુંવારી, ન રહી પરણેલી, ન રહી માંડેલી, ન રહી છાંડેલી. હવે મારે શું કરવું? તમે તો મને અધવચ મુકી! મારા ચતુર હું જ તમારાથી ચુકી કે તે વખતે મેં તમને જવા દીધા!! હા...જીવ....હવે મારી શી દશા? પ્રેમના પંથે ચાલતાં આ લ્હાણુ? ભાગ્ય ભૂવનમાં પેસતાંજ આડો મોટો પ્હાણુ? "

" માથે વિત્યાં વિતકણુાંની વાતો,
કોણ રૂઝવે અંતરની આઘાતો;
કોઈ નહીં બાપલડીનું બેલી,
કચરાતી કુંજર પગે વેલી.
થયાં વિશ્વમાં વ્હાલાં સૌ વેરી,
થઈ વૃથા જીવન જગ ફેરી;
દીધાં છોડી પીતા અને માતા,
મૂકી ભગની અને મૂક્યા ભ્રાતા. "

"હવે તો દયા લાવો, ઓ મારા ડાહ્યા ડમરા દીલહર એક વાર તો આવો. અરે મને તમારા કોમળ મુખનું છેલ્લીવાર તો દર્શન કરાવો. હું તમને આગ્રા નહિ રોકું. બીલકુલ પજવીશ નહીં. જરા પણ હઠ નહિ કરૂં. જીવનહાર મન મોટું રાખો, આ મૂર્ખ માનનીના અપરાધની ક્ષમા આપો અને મને દયાથી માપો. મોહન મારા તો તમે ત્રાતા છો, મારો ઉદ્ધાર તમારાથીજ છે. વ્હાલા અમીદૃષ્ટિ કરો, કેમકે, "

" છોડયો સગાં વ્હાલાંનો સંબંધ,
તોડયો વિશ્વ વ્યવહારનો બંધ;
થયા પાલક મારક મારા,
કોણ આવી ઉગારે આ દારા.
મૂક્યું ઘર ને મોસાળ આવી,
ત્યાંતો કરવા ઘડી એક નાવી;
બાજી બગડી બગડ્યું મુજ ભાવી,
વિવાહ અદ્ધર ઉડયો નવ ફાવી. "

" અલબેલા અતિશય તાણે તુટી જાય. વધુ રીબાવવામાં વિપરીત પરિણામ આવે, વલખાં મરાવ્યે કાંઇ ન વળે, દશા ફરે ત્યારે વ્હાલાં પણ વૈરી થાય મારા મનાતા અત્યારે ન્યારા થઈ ગયા. માથાં પટકી પટકીને વિનવું છું, પણ વ્હાલાને દયા આવતીજ નથી. આટલા બધા અબોલા શા સારૂ થાંઓ છો ? મેં તમારૂં શું બગાડયું છે ? મારા ઉપર આટલા બધા કેમ રૂઠયા છો ? આવો, હવે હું કોઈ વાર કટુ વેણ તમને કહીશ નહી. અરેરે,

"જ્યારે વેળા મારી બદલાણી,
થયા સ્નેહી શત્રુ રંક જાણી;
જીતી બાજી બધી પલટાણી,
વાત વિપરીત થઈ ગભરાણી.
બુડે નાવ કિનારે આવેલું,
જાય વાસીદામાં સાંબેલું:
ફરી માતા ને ફરીઆ મામા,
સૌ થઈ ગયાં મારા સામાં!!"

"હવે હું ખોળા પાથરીને તમને કરગરૂં છું. મારો વાંક દરગુજર કરો, હવે તમારો વિયોગ સહન કરવાની મારામાં શક્તિ રહી નથી. હઠીલા હવે હાંસી જવાદો, હસવામાંથી ખસવું થશે, કસોટીમાં કુડુ થશે. હવે આ કુંદન વધારે વખત નહીં જીવે; બસ હવે મનાઓ, ઝાઝા માનમાં ન ભરાઓ, હવે મારૂં તમારા સિવાય કોઇ બેલી નથી; મારૂં બધું બગડયું:-"

"એક ભવના બે ભવ તો ધાર્યા,
વાર્યા મામા ને ભાઈ તો હાર્યા;
કાળી રાતે ઘર મુકી હું નાઠી,
દશા મારી થઈ હવે માઠી.
બની જોગણ જંગલમાં ભટકું,
થઈ વિજોગણ વ્હાલાની અટકું;
જાઉં ક્યાં હવે જડે નવ રસ્તો,
મોંઘો જીવ થયો હવે સસ્તો!!"

ઓ થોડાબોલા અને થાંભલા કોરા હવે તમારો ટેક જવાદો. તમે જીત્યા અને હું હારી. મારા વ્હાલા તમારી તો સદાય બલિ-

હારી. તમને કોઇ ન કળી શકે, તમારા હોય તે પણ એક વાર ગોથાં ખાય, તમારી ખુબી ખલકમાં ન્યારીજ છે. જ્યારે હવે આ અબળાને મારવી ધારી છે તો મારો, સુખેથી મારો જીવ લ્યો. જીવનને હવે હું તમારા પાખી ટકાવા માગતી નથી; બસ હવે આ જંગલમાં ભટકી ભટકીને મારૂં અધુરૂં આયુષ્ય પૂરૂં કરીશ.

" ચાલી ચાલી ચતુરા આ થાકી,
પગ મારા ગયા હાય પાકી;
બ્હાર મારી કરો વનમાળી,
ભિત ભાગ્ય ભુવનમાં ન ભાળી;
દયા દાસી પર દીનબંધુ કરજો,
અઘ ઓઘ તણા હરિ હરજો;
સ્નેહી કહેવાનાં નવ મળજો,
સગાં સ્વારથીઆં સૌ ટળજો."

" હરી હરી હરી હું પ્રેમના પંથે ચઢી પસ્તાણી. પ્રીતી એક કારમું મરણ છે, તેને વાસ્તે અલ્પ પણ ઉધાર નભતું નથી. જોતજોતામાં પાવકમાં પડી પતંગ પ્રજળી ખાખ થઇ જાય છે. ખરેખર પ્રીતિ એ પાવક છે, અંગારા ખાવા હોય તોજ પ્રીતિ કરવી. કરવી પ્રીતિ સ્હેલ છે, પણ નભાવવી પ્રીતી મુશ્કેલ છે. ખાવી પ્રીતિ સાકર છે, પણ પચાવવી પ્રીતિ ઝેર છે. ભાગ્ય વિના ભાવની ભભક મારી જાય છે. ભલભલા વિધીઅંક પંકમાં કળી જાય છે; કેમકે, "

" ભોગ ભાગ્ય વિના નવ ફળજો,
યોગ ભક્તિ વિનાનો બળજો;

સુખ ભાગ્ય વિના નહિ આવે,
દુઃખ ભાગ્ય વિના નહિ જાવે.
ધાર્યું ધરણીધરનું થાયે,
મિથ્યા માનવી મદમાં મુંઝાયે;
માને મનથી મારૂં ને તારૂં,
ઘડી એકમાં થઈ જાય ન્યારૂં. ”

“ ખરેખર હું છબીલાથી છેતરાઇ ગઈ, નવીન પંથે વિચરતાં નવીન થઇ ગઇ. હવે કયાં જવું તેની કાંઇ સૂઝ પડતી નથી. શામળીઆ સ્નેહજાળમાં પંખીણીને જકડી સંતાઇ ગયા. પાતળીઆ પરવશ બનાવી ભરપંથે પડતી મુકી રીસાઇ ગયા. હૃદય ઠલવી ઠલવી રોઇ રોઇને રસીકને મનાવ્યા 'પણ એકના બે ન થયા, ચતુર ગયા તે બસ ગયાજ ગયા હવે રહ્યું રોવું સદા મનમાં, રહ્યું વસવું સદા વનમાં, રહ્યું તપવું સદા તનમાં અને રહ્યું જપવું જીવન જનમાં ! ! ”

“ બચવાનું જડે નવ બારૂં,
મન મીણનું પીગળે બિચારૂં;
આંખ માંહીં આંસુડાં ન આવે,
રોતાં 'દૈવ' દયા નવ લાવે.
મારા શામસુંદર શામળીઆ,
પ્યારા પ્રિયતમ વર પાતળીઆ;
નાથ નંગીના નાના નાવલીઆ,
પૂજું પ્રેમ ધરી પાવલીઆ.
ક્ષમા કરો અપરાધ દાસીના,
દુઃખ હરો પ્રીતિ પ્યાસીના;

"એકવાર મૂખડું બતાવો,
મને મોહન શીદ સતાવો;"

જીવનહાર હવે કરૂણા કરો. કલ્પાંત કરી કોડે ટળવળતી દાસીની અરજી હૃદયમાં ધરો. બહુ થયું રસિક હવે બહુ થયું. જ્યાં હો ત્યાંથી આવીને એકવાર આ અલેતી બાળાને મળો. આપના વદન કમળનાં મને મરતાં જીવતાં બસ છેલ્લાં વ્હેલા દર્શન કરાવો. મોહન હું હવે બીજું નથી માગતી. મારા હૃદય-વલ્લભ, જીવનચંદ્ર આ ચકોરીને છેલ્લીવારનું મુખ દેખાડી જવું હોય તો ચાલ્યા જાઓ, મારી ના નથી. પણ એ મારા રઢીઆળા સલુણા શામ મને હવે છેવટનો એકવાર ઝાંખી કરાવો. આવો, આવો, બસ નથીજ આવતા! નથીજ માનતા, ત્યો ત્યારે આ મરેલીને મારી ખુશી થાઓ."

કલ્પાંત કરતી કુંદન હાય મારી આ પ્રમાણે ધરણીપર બેબાકળી બની ઢળી પડી. અચેત અવસ્થામાં મૂર્છાવશ બે કલાક સુધી પડી રહી. રજની સમ સમ કરતી પસાર થવા લાગી. સમય ઉષા પ્રદીપ્તનો થવા આવ્યો. પ્રાચી આસ્તે આસ્તે પીળી થવા લાગી. ઉદયાચળ પર દીનકરદેવની ઉદયપ્રભા ઝાંખી ઝાંખી વરતાવા માંડી. પ્રભામય પ્રકાશતા તારલાઓ તેજવિહિન થવા લાગ્યા. મૂર્છા રહી રહીને કુંદનને વળવા લાગી. પ્રેમઘેલછા ફરી ફરીને પ્રગટવા લાગી. લવારી પર ચઢવા લાગી અને ઉઠી ઉઠીને નાસવા માંડી. ઘડીવાર ઝાડને હાથ જોડી વિનવવા લાગી, ઘડીવાર આકાશ ભણી જોઇ કરગરવા લાગી અને ઘડીવાર જાણે કોઇની

સાથે લડતી હોય તડતી હોય તેમ વઢવા લાગી. સામે ઉભેલા હીરાલાલને મૂર્તિમાન નિહાળી તેની સાથે વાત કરવા લાગી. વિનવવા લાગી અને મ્હેણાંટુણાં દઈ ઉપાલમ્ભ પણ આપવા લાગી.

"વ્હાલા તમે તો ખુબ રીસાણા હો! ઘણાજ માનમાં ભરાણા! વાત વાતમાં છેકજ હાડ ગયા. જ્યારે અમરગઢમાં હતા ત્યારે કેવી પ્રેમ પત્રિકા લખી કાલી ઘેલી કુંદનને પટાવતા હતા, અને હવે કરજોડી કરગર્યે પણ સામુ જોતા નથી. મીઠા મીઠા શબ્દોથી મોહની તો ખુબ લગાડતા હોંકે; વાહરે કામણગારા તમારી ખુબી? શું કાગળમાં સાકર વાપરતા!!

* * * *

"સ્વસ્તીશ્રીરે સ્નેહપુરી સુખકારી સુખ શાંતિ સુધા જ્યાં સારી,
મનહરતીરે મુગ્ધા મધુરી મારી મૃગલોચની મોહની ઝારી;
જીવનદોરીરે બાલ કીશોરી સારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:—૦
દીઠી દીવ્ય છબી હેવી તારીરે,
નાંખી ભૂરકી ભાવની ભારીરે,
મોહ મંત્રે મનને મારીરે,
લાગી લગનીરે લલના લલિતજ તારી ચિત શુદ્ધિ બુદ્ધિ વિસારી.
ધીરજ ધારીરે થાક્યો હવે હું નારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:—૦
કર્યું કામણ કાંઈ કારીરે,
હર્યું હીર હૈયાનું પ્યારીરે;
ભર્યું જાદુ જીવનમાં ભારીરે,
રસવેલડીરે કાંઈ કુમક કર ધારી, છબી છેલડી રહે શીદ ન્યારી:
અલબેલડીરે એક તું બેલી મારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:—૦

લોભાવ્યો લલિતા લટકેરે,
ચોર્યું ચિત ચતુરા ચટકેરે;
મોડી મૂરતી અંતર ખટકેરે,
પ્રીતિ કટકેરે પટકી નાખ્યો મારી ઘટ ઘટ ખટકત ઘાવજ કારી,
નથી કોઈ માહરે એક હતી તું મારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:—૯
મેઘ ગરજે માનો મયુરીરે,
ચંદ્ર તલસે ચિત ચકોરીરે;
મન મેલી ન જાઓ નમેરીરે,
હરીવદનીરે ભિતર ભાવ વિચારી લ્યો ઉરમાં અરજ ઉતારી:
કર્મ કથાનીરે ગાથા હીરલે ઉચ્ચારી મમ કુંદન તું પ્રિયકારી:—૯"

"વ્હાલા આતે વ્હાલ કે બાળી ભોળી બાળાને બનાવવાનો ખ્યાલ? આતે ચિતડાનું ચિત્ર કે પ્રેમની પ્રતિત? આને કહેવું શું? શું વાંચવું, શું વિચારવું, શું વર્તવું અને શું વિમાસવું? આતે ઉરના ઉમળકા કે મનડાની આંટી ઘુંટી? આતે સ્નેહ કે આતે છેહ? આતે રૂશણું કે રસિકનું શમણું? આતે હૃદયભાવનાની પ્રણાલીકા કે નેતિ નેતિની પ્રવાહીકા? સકામતાની છાપ કે નિષ્કામતાની ધાપ? શું ટેક, શું વિવેક, શું નેક અને શું છેક? વારી જાઉંરે મારા વરણાગીઆ તમે પણ વરણાગીની હદવાળી, આવો આવો ઓરા આવો!!"

"ઓરા આવો તો કહું વાતડી બિહારીલાલ,
તમ માટે ગાળી મેં જાતડી બિહારીલાલ:
રોઈ રોઈ વિતાડી મેં રાતડી બિહારીલાલ,
તોયે કઠણ શી છે છાતડી બિહારીલાલ.

તમ માટે મૂક્યાં મેં માત તાત બિહારીલાલ,
તમ માટે જોયાં ન દીન રાત બિહારીલાલ;
તમ માટે મૂક્યાં મેં ઘરબાર બિહારીલાલ,
છાંડી છે દુનિયાની દરકાર બિહારીલાલ.
ઉભા તલસાવો શું આવો બિહારીલાલ,
તમ સાથ દુનિયાનો દાવો બિહારીલાલ."

"આવો આવો બસ નહિંજ આવો; લ્યો ત્યારે હું જ તમારી પાસે આવું પછી કાંઈ ? !"

આ પ્રમાણે હૃદયગાનમાં લવારો કરતી કુંદન ઉન્માદના ઉછાળે ચઢી પ્રેમ ચક્ષુએ દૃશ્યમાન થતા હીરાલાલની કોટે બાઝવા સારૂ ઉછાળો મારી કુદી ભેટવા ગઇ; રસિલી બાળાને રસિયાને બદલે ઓરસીયો વાગ્યો ! હારાલાલને બદલે પત્થરની છાટ ઉપર કુંદન પડી. પડતાની સાથેજ કુંદનની ઘેલછા જતી રહી; અને એક કારમી ચીસ પડાઈ ગઇ. માથું પત્થર સાથે અફળાઇ ફૂટી ગયું અને કપાળમાંથી રકતની ધારા વ્હેવા માડી; આસપાસ લોહીનું કુંડાળુ થઈ રહ્યું અને ભરજંગલમાં ભગવાનને આધારે ભામની ચતીપાટ મૂર્છાવશ થઇને પડી. સૂર્યનારાયણ પણ ધીમે ધીમે પ્રકાશમાન થવા લાગ્યા. સમય સવારના સાતનો થયો. આખી રાત કુંદને જંગલ પસાર કર્યાંજ કર્યું; છેવટે એક છેડેથી બીજા છેડે આવતાંજ વિકળ બની બેબાકળી થઇ મૂર્છાવશ પડી. કીનારે આવેલું નાવ કીનારેજ બૂડયું. ભર દરીયાનો ભય બંદરમાંજ પૂર્યો ? શરીરમાંથી અતિશય રક્તસ્રાવ થવાથી કુંદન છેક નબળી હાલતમાં આવી ગઈ. તેની આસપાસ લોહીનું ખાબોચીયું

ભરાઇ ગયું. કાંક કુદરતની કૃપાથી લોહી બંધ પણ થઇ ગયું. એકલડોકલીનો રામ બેલી એ કહેવત અનુસાર કુંદનના બેલીને પણ કાંક કાંક કુંદનની ચિંતા થવા લાગી. આશામાં નિરાશા અને નિરાશામાં આશા એ ન્યાયાનુસાર નિરાશાના સાગરમાં આશાનું હોડકુ ઘણે દૂરથી હલેસા મારતું દૃષ્ટીગોચર થવા લાગ્યું ઉત્તર દિશાના પ્રદેશમાંથી ઘણેજ દૂર એક ગાડા જેવું આવતું માલમ પડવા લાગ્યું. જેમ જેમ વખત વિતતો ગયો તેમ તેમ દૃષ્ટિ પ્રદેશ સમક્ષ ગાડાને બદલે એક રાજવંશી ઠાઠમાઠ જેવો માફો તરવા લાગ્યો. આમ આ બાજુ પ્રભાતનો શીતળ સમીર કુંદનના કમળવદનપર સુસવાટા મારવા લાગ્યો. શીતળ હવાથી જેવી તેવી શુદ્ધી કુંદનના શરીરમાં ઘણીજ ધીમે ધીમે ચૈતન્ય વ્યવહારમાં વહેવા લાગી. રાજવંશી ઠાઠમાઠવાળા રથમાંથી એક નવયૌવના સુંદરીએ રથનો પડદો ઉંચો ચઢાવી ડોકીયું બહાર કાઢી સમયની નીરિક્ષા કરી. સુંદર પ્રભાત, કુદરતની લીલા અને વિશાળ વૃક્ષોના સમુદાયવાળા સુંદરવન પ્રદેશને નીરખી તેનાં લોચન આનંદ પામ્યાં.

"ગુલાબ બ્હેન જુઓ પ્રભાત થયું. હવે રથને થોડીવાર ઉભો રખાવી આપણા માણસોને દાતણુ પાણી કરાવી સર્વે સાથ ભેગો કરી પછી રસ્તે પળીએ; કહો તમને કાંઇ હરકત છે?"

"જેવી ચંબેલી બ્હેનની મરજી! તમને ગમ્યું તે મને પણ ગમ્યું. તમારી પસંદગી એજ મારી પ્રસન્નતા અને મરજી!"

"અરે ભાઇ વખતશંગ હવે રથને અહીંજ ઉભો રાખી

બળદને છોડી વિશ્રાન્તી આપો."

"જેવો બાનો હુકમ!"

"હ્યો બ્હેન હવે રથમાંથી હેઠાં ઉતરો. આવો જરા આમ તેમ હરીફરી પગને છુટા કરીએ."

"વખતશંગ રથમાંથી સાથરો બહાર કાઢી અહીં બિછાવો. તમે નિરાંતે બળદને બાંધી દાતણપાણી કરી કસુંબો લ્યો. અમે આટલામાં ફરીએ છીએ. આપણા માણસોને આવવા દો."

"બ્હેન આ જંગલની વાટ છે; માટે આઘાં પાછાં બહુ થશો નહીં. જુઓ વળી આ પાસેજ સુંદર પાણીનો ઝરો છે: આમ આ ગાઢ જંગલ આવી રહ્યું છે; અને વળી પ્રભાતનો પહોર છે એટલે જંગલી જાનવરોનો ભો વધારે લાગે. સવાર. અને સાંજ એ ટાણે વાઘ દીપડા સીંહ અને ચિત્તા જરૂર પાણી પીવા આવે માટે બહુ સાવચેતીથી ચાલવું."

"ના ના એતો અમે જાણીએ છીએ; આતો જરા સ્હેજ હરફર કરીએ છીએ."

"તો સુખેથી કરો. ઉભાં રહો મને જરા દેવતા પાડવા દો. તાપણી સળગાવવા દો. જંગલમાં દેવતાનું દૈવત દેવ કરતાં પણ અધીક છે."

"ઠીક ઠીક ઠાકોર તમને ઠીક લાગે તેમ કરો, પણ અમે જરા આટલામાં ફરીએ છીએ."

"બહેન બે દાતણ લઇ લ્યો; આવો જરા ઝરા કાંઠે બેસી વનલીલા જોઇએ."

"હા ચાલો."

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતી બે નવયુવાન યુવતીઓ રથમાંથી દાતણ અને કળશીઓ ઝાલી ઝરા કાંઠે આવી દાતણ કરવા લાગી. રથની પાછળ રહેલા રાવણીઆઓ પણ આવી પહોંચ્યા. તાપણી પાસે બેસી થોડીવાર તાપી હુકો ચલમ પી જંગલ જવા લાગ્યા. રથવાળા ઠાકોર પણ હું આપાણી કરી ખુંખારા પર ખુંખારા ખાવા લાગ્યા!! ઝરાથી થોડેક દુરજ કુંદન પડેલી છે.

આ બધો રાગો જોગો કીરતારે જોતજોતામાં કરી દીધો, એક ઘડી પહેલાં જ્યાં ચકલું સરખુ પણ ફરકતું નહોતું ત્યાં માણસોની હાજરી નિમિષ માત્રમાં થઈ ગઈ. પળમાં તૃણનો મેરૂ અને મેરૂનો તૃણ કરનાર પરમાત્માની કળા અકળ છે. અગમ્ય છે અને અલૌકીક છે. તેની મીઠી નજર જે સ્થળે અને જેના પર પડે છે ત્યાં તમામ મીઠું થાય છે અને જ્યાં કડવી દૃષ્ટી થાય છે ત્યાં તમામ કડવું થાય છે. વ્યવહાર દર્શનમાં જેને એકલડા અને આધાર વગરના અવલોકી દયા ખવાય છે; તે જોતજોતામાં બેકલડા અને આધારવાળા થઈ આશ્રય આપવાને લાયક થાય છે. છનનો છલકાટ અને અછતનો ગભરાટ ઝાંઝવાના નીર જેવો નિરર્થક અને દુઃખદ છે. જગતમાં સુખી અને દુખી એ કર્મ નાટકનાં પાત્રો છે. તેમનું કાર્ય જોઇને દરેક જણે પોતાના મન ઉપર કાર્ય કસોટીનો ધડો લેવાનો છે. હસતા જોઇને હરખાવું નહીં અને રોતા જોઇને ગભરાવું નહીં. પ્રાણી

માત્રને યથાશક્તિ અને યથામતિ મદદગાર થવું એજ જીવન વ્યવહારનું ઉત્તમ વર્તન છે. જગતમાં જેટલું થાય તેટલું સારૂંજ કરવું; સારૂ ન થાય તો એક કોરે છાનામાના ન્યારા બની બેસી રહેવું; પણ કોઇનું બુરૂ કરવા તત્પર ન થવું એજ મનુષ્યાદેહનું શ્રેષ્ઠ સાર્થક છે. પ્રાણીમાત્રની કરણીનો બદલો આપનાર કીરતાર છે, માટે ઇશ્વરી સત્તાની વિરૂદ્ધ પડી કોઇનું પણ ભુંડું કરવા તત્પર બનવું અર્થાત્ પરમાત્માથી વધારે ડાહ્યા નજ થવું. હુંપદના ગાભા બાંધી હરીને કોઇ કાળે પણ દુભવવો નહીં. દુભાવેલો હરી કરણીનો બદલો આપ્યા વગર રહેતોજ નથી. કર્મ સ્વરૂપમાં અંજાએલા નિર્દોષ જીવાત્માને બેલી અંતે હરીજ છે. તેના પૂજકો આશ્રીતોના અન્તે કલ્પાન્તે રણ છોડવી ન્યારા થએલાને મારાજ કરે છે. હરીના જેવો ઉત્તમ આધાર નથી; હરિના જેવો શ્રેષ્ટ મિત્ર નથી, હરીના જેવો કોઇ ત્રાતા નથી અને હરીના જેવો કોઇ રિપુ નથી; માટે જીવનકથાના માર્ગમાં ડગલે ડગલે અને પગલે પગલે હરીની ભીતિ રાખી હરીપર પ્રીતી કર્યાજ કરવી; હરીનું ભજન એજ મોક્ષ જીવન છે.

દાતણપાણી કરી ઝરાપરથી ઉઠી બે સુંદરીઓ જંગલના મોં ભણી શિતળ પવન ખાવા સારૂ જવા લાગી. ઝરાનો પ્રદેશ મુકી જંગલના નેળીઆમાં વાતો કરતી કરતી તેઓ દાખલ થઈ. જે શિલા આગળ કુંદન પડેલી હતી ત્યાં તેઓ હસતી રમતી હવા ખાતી ખાતી આવી ચઢી; વધારે દુર ન જવાની ઠાકોરની શીખામણ છતાં પણ શીખ ભૂલી વાતચીતના તાનમાં જોઇએ તે કરતાં પણ આગળ વધી ગઈ.

"બ્હેન નગરના નાગરીકોને નગર કરતાં વન વધારે વ્હાલું લાગે છે."

"હા; વનમાં વસતા વનવાસીઓને વન કરતાં નગર સારૂં લાગે છે."

"સખી રાત દીવસ પાસે રહેતી વસ્તુની કીંમત વસ્તુ પાસે હોય છે. ત્યારે લાગતી નથી."

"હા બ્હેન મને તેનો અનુભવ છે. વસ્તુ વિના જ્યારે ધવાય છે ત્યારેજ વસ્તુની વાસ્તવિક કીંમત અંકાય છે."

"સખી કહે ના કહે પણ મને આ વન વધારે વ્હાલું લાગે છે."

"સખી કુદરત કોને અળખામણી લાગે ?"

"બ્હેન એ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર પાડવવો તે વધારે મહત્વનો છે."

"હા, દરેક મનુષ્યો જો કુદરતના કાનુનમાં રહીને કાર્ય કરે તો તેમને સદાકાળ કુદરત સાકર જેવી લાગે; પણ જો તલમાત્ર કુદરતની કક્ષાની બ્હાર જાય તો તરત કડવી ઝેર જેવી લાગે."

"કુદરતનો વિકાસ એજ વિશ્વપતિની પ્રભુતા છે, અને કુદરતનું પીછાન એજ સાચુ વ્યવહારીક જ્ઞાન છે. કુદરતનો અણગમો એજ અજ્ઞાન છે."

"બ્હેન જો જો પેલું કોણ સૂતું છે ?"

"હેં હેં કયાં છે ?"

"અરે જો પેલા વૃક્ષની પાછળ !!"

"હા...બરાબર કોઇ સ્ત્રી જેવું જણાય છે ખરૂં."

"તો ચાલો આપણે જરાક પાસે જઇને જોઇએ."

"હા ઠીક ચાલો. તેની સાથે વાતચીત કરવાથી વનની સ્હેલગા સારી રીતે થશે."

"ઓહો બ્હેન એતો કોઇ બેભાન થએલી સ્ત્રી છે."

"અરરર સખી જોજે તેની આસપાસ લોહીનું ખાબોચીયું ભરાયું છે."

"હા....બિચારી કોઇ મરણ પામેલી જણાય છે. અરે ભગવાન તેને શું રસ્તામાં પ્રસવ થયો હશે?"

"ના ના પ્રસવ જેવું તો કાંઇ નથી, પણ કોઈ જંગલી જનાવરે મારી ખાધી જણાય છે."

"અરે ના ના કોઇ વગડાના લુંટારાએ ઘરેણા સારૂ તેનું ખૂન કર્યું હોય તેમ જણાય છે."

"બ્હેન ગમે તેમ હો પણ મને તે બિચારી જીવતી લાગે છે. જો ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતી જણાય છે. આવ આપણે તેની માવજત કરીએ!"

"બ્હેન જાજા તું જઇને આપણા વખતશંગ ઠાકોરને બોલાવ. એ અનુભવી અને ઘરડો ઠરેલ ગરાસીયો છે, તે તરત ઓળખી કાઢશે અને તેની સારવાર કરશે."

"અરે,વખતશંગ ઠાકોર એ ઠાકોર, અરે ઠાકોર અહીં જલ્દી આવો, દોડતા આવો."

"અરે અહીં ઉભી ઉભી બુમો ના પાડ. આપણે દુર છીએ. બંધાણી માણસ એકદમ નહી સાંભળે. જા જરા આઘે જઈ ટૌકો કર."

"હે ઠાકોર, અરે બનુજી, ધનેશંગ, મહારશંગ જે કોઈ હોય તે એકદમ દોડતા આવો."

આ પ્રમાણે બુમો અને ઘાંટા સાંભળતાંજ એકદમ ઠાકોર અને રાવણીઆ ચમકયા, અને જરૂર કાંઇ વાઘબાઘ હશે એમ ધારી ઉઘાડી તરવારે ધસમસ્યા દોડતા આવવા લાગ્યા; ઠાકોરે જામગીરી ચેતાવી બંદુક ફોડી ભયનો નાશ કર્યો; અને હાંફળા ફાંફળા દોડતા આવી પહોંચ્યા.

"ખમા ખમા બ્હેન શું છે, કાંઈ વાઘબાઘ છે?"

"અરે ગભરાશો નહીં, ધીરજ રાખો, ભય કાંઇ નથી. આ તો એક સ્ત્રી જંગલમાં ઘવાઇ પડી છે. તે બિચારીનો પ્રાણ બચાવવા સારૂ તમને ઘાંટા પાડી બોલાવ્યા છે. અમને કાંઇ પણ ઉની આંચ આવી નથી; તેમ વાળ પણ વાંકો થયો નથી."

"હાશ ભલા ભગવાન તેં અમારી લાજ રાખી."

"અરે ઠાકોર જુઓને આ બિચારી સ્ત્રીને શું થયું છે!"

"અરે બ્હેન એ તો કોઇ વખાની મારી જંગલમાં આવી ચઢી હોય તેમ લાગે છે."

"અરે બનાજી; કહો ના કહો પણ છે કોઇ ખાનદાનનું ફરજંદ!"

" હા ભાઇ મારૂ સાળુ મને પણ એમજ લાગે છે, રસ્તામાં કોઇએ લુંટી હોય અગર વાઘબાઘે ઝડપી હોય એમ જણાય છે."

" હા કાંઇ ગડબડ હોવી જોઇએ ખરી. "

" અરે ઠાકોર મને તો એમ લાગે છે કે કોઇ દુરીજને આંખ આડી કરી હોય એમ જણાય છે. આ ભલીબાઈ લાજની મારી આટલું દુઃખ પામી હોય એમ વરતાય છે. "

" ભાઈ તમે કહોછો તે ખરૂં, પણ મારૂં મન માનતું નથી; હાથે કરી જંગલના દવમાં આવી ચઢેલી આ બાઇ છે. પગ ઉપર કુવાડો મારવાનો ઉદ્યોગ તેણે કર્યો જણાય છે. કપાળમાં પત્થરનો ઘા છે; માટે નક્કી દુઃખની મારી અકળાઇ અમુઝાઇ વગડામાં આવી વિલાપ કર્યો જણાય છે. "

" હશે ગમે તેમ હો પણ આપણે મદદ કરી તેને બચાવવી જોઇએ. "

" જાઓ મારા ભાઈ એ શું બોલ્યા, પુન્ય કર્યુ કયાં જતું રહેવાનું છે, સ્રી જાતનો જીવ ઉગરશે એ તે કાંઈ નાનુ સુનું કામ છે ? "

" ઠીક ત્યારે એને જીવની પેઠે જાળવીને ધીમેથી ઉપાડો. લઇ લ્યો તેને રથમાં. "

" હાસ્તો ભાઇ, નજરે પડી કાંઇ રસ્તામાં રખડતી મુકાય? હાં ઉપાડો મારોં બાપો. "

" એ જોજો ધીમેથી જાળવીને; શાંતીથી, તેને કાંઇ ધકકો ન લાગે ! "

" અરે ઠાકોર રામ રામ કરો. ધક્કો તો લાગી ગયો. આતો આપણને પરમેશ્વરે મોકલ્યા ! ! જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ? ! "

" હાં ચાલો મારા બાપલા ચાલો ! ! "

" વાહરે ભગવાનીઆ તારી લીલા ! ! "

" મારાં બાપ તું પણ આભલામાં બેઠો બેઠો વગડામાં ગજબ ગુજારે છે. "

" અનાથ ગરીબ કુંદનને આ પ્રમાણે ઠાકોર અને ગરાશીઆ ટાંગાટોળી કરી ઉપાડી ગયા. વનલીલા જોતી બે નવયુવક સુંદરીઓએ કુંદનની જીંદગી બચાવી, રથ જોડાવી કુંદનને સૂવારી ધીમે ધીમે તેની માવજત કરતી કરતી કુંદનને લઇ ચંબેલી અને ગુલાબ રસ્તે પડી ! ! જેને હરી ઉગારે તેને કોણ મારે ! વ્હાલા વાંચક વૃંદ ! " આતે બિચારી જંગલની જોગણ કે વ્હાલાની વિજોગણ ? ! ! "

પ્રકરણ ૨ જું.

સુધારક બ્રધરહુડ કે વિદારક ભ્રમીત ભૂંડ !

દોહરો.

ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નહિ, કર્મ ઉપર નહિ પ્રીત;
શર્મ નીતિ નહિ નયનમાં, ભણી ગુમાવ્યું ચિત્ત.

માણુસ અનુકરણુ કરનારૂંજ પ્રાણી છે અને તે કેવી રીતે થાય છે તેની ખબર પડતી નથી. સાવધાની કામ આવતી નથી. તેથી સંગનો ખરાબ રંગ લાગે તેવાના પ્રસંગમાં ન આવવું એ શ્રેયકર છે. માણુસની સોબત તેના સ્વભાવની ઓળખાણુ આપે છે, ને તેટલા માટેજ જે માણુસ જેવી સોબતમાં હોય તેવાજ તેના ગુણુ હોવા જોઇએ. નિચવૃત્તિના માણુસોમાં ભળવું એ નિચ બુદ્ધિ જણાય છે અને એવી સંગતમાં વારંવાર રહેવાથી આપણી વૃત્તિ પણુ નિચત્વને પામે છે.

આર્મિસ લવંડર સોડા બીસ્કુટ સીગારેટ સાર્ડિન્સ મળે,
બુટ પાટલુન જાકીટ પાકીટ. લાકીટ લટકે દામ રળે;
દાક્તર, માસ્તર ને બારીસ્ટર થાય હોય જો ચામ રૂડી.
લાડી ગાડી વાડીમાં કેળવણી પામે હાય ફુડી.

મનની ગતિ એવી છે કે તે નીચે માર્ગે વેગથી વળે છે, એટલે નીચાની સોબત થતાંની સાથે હૃદય સંકોચાવા લાગે છે અને ધર્મનીતિની વૃત્તિ નબળી પડી જઈ સ્વભાવ નિર્મળ, અનિશ્ચયવાળો અને સમયાનુસાર સ્વાર્થ સાધનાર થઈ જાય છે. આમ થવાથી ખરી મહત્તા અથવા ઉદારવૃત્તિથી માણસ કેવળ વિમુખ થઈ રહે છે. આપણા કરતાં વધારે બુદ્ધિમાન ચરિત્રવાળા અને વધારે અનુભવી માણસના સંગથી આપણું મનોબળ વધે છે.

*　　*　　*　　*

જુઓ સુધારાની રીત જન સહુ વિચારીને ચિત્ત,
કોટ બુટ ને પાટલુનો પહેરે કર પકડે છે સોટી;
ખાવા માગે છે ખુરશીએ લુગડાં સોતાં રોટી:—૦
માટી ખાતાં દારૂ પીતાં દોષ ગણે નહિ જરીએ,
કરથી ખાવું બંધ કરીને ખાય છે કાંટા છરીએ:—૦
ધુમાડાના ઢગલા કાઢે ચીરૂટ મોંમાં ઘાલી,
એક બળે ત્યાં બીજી કરમાં તુરત લે છે ઝાલી:—૦
નાતા મહોબતવાળા આવે કે સગા ને વ્હાલા,
જમવાનો કોઈ ભાવ ન પૂછે આપે ચ્હાના પ્યાલા:—૦
સોબતીઓને કહે સાહેબજી કાંઈ કામ ને સેવા,
મારે ધક્કો દઈ પાનને આતે કેવા: કહેવા:—૦
કેળવણીમાં મુકે કોળી મેળવણીમાં ભારે,
દુ:ખ કર્યું દુનિયામાં મોટું ચાલુ આ સુધારે:—૦

" અમારા વેગને અહીં કોણ છે અટકાવનારૂં,
અમારૂં નામ ન્યારૂં ધામ ન્યારૂં કામ ન્યારૂં.—૦
કહે કદી કોઈ અમને ગાફીલ દાના કે દીવાના,
નથી પરવા અમે જાણ્યું બધા જગને અકારૂં !:—૦
રસમ આવી અમે આલમ તણી દીઠી નજરથી,
કહે કોઇ સારૂં તો તેને કહે કોઈ નઠારૂં:—૦
અમારી આંખ ન્યારી કાન ન્યારા ચાલ ન્યારી,
અમારો દેશ ન્યારો વેશ ન્યારો ભિન્ન બારૂં:—૦
જવાનું છે અમારે અન્ય સ્થાને અન્ય માર્ગે,
અમારૂં રૂપ એકજ એક સાથે છે જનારૂં:—૦
અમે કહીશું નહિ લવરાગી કે વિતરાગ છઇએ,
અમે અહીં કોણ છઇએ જાણે એ અંતર અમારૂં:—૦
ભલું આ એક ભાવ્યું કે મળ્યાં ઉન્તાદ અમને,
હવે આ શ્રેયમાં નથી કોઈ આડે આવનારૂં:—૦ "

આજ રોજ આપણી નવલકથાના નાયક મી. મધુકર પોતાનાં માબાપ મરી જવાથી બારમા તેરમાનાં કારજ વરા પ્રસંગે સુધારાના એક ઉમદા ઘડા તરીકે પોતાના સુધારક મિત્રોને સુધારક બ્રધરહુડ તરીકે એક ડીનરપાર્ટી આપનાર છે. તેના સગા વ્હાલાઓ અને જૂના વિચારના સ્નેહીઓ અને મિત્રો તેના આ ઉદ્ધત અને નવીન પગલા સામે ખુબ કકળી ઉઠયા છે. તેના સુધારક મિત્રો આ સુધારણા સારૂ એકે પગે આનંદ થઇ તેનાપર ધન્યવાદનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા છે. એકાએક આવું ઉદ્ધત સુધારાનું પગલુ ભરવાને વાસ્તે મધુકરને

એક ખાસ કારણુ મળ્યું હતું. મધુકરના બાપને બપોરના બાર વાગતા સુધીમાં પણુ કોઇ સગુ વ્હાલુ ડાઘુ તરીકે ઉપાડવા આવ્યું નહોતું. મધુકર સાહેબ કોઈના મરણુ પ્રસંગે સ્મશાન જતા નહીં અને કુસુમને પણુ રોવા કુટવા જવા દેતા નહીં, આથી તેના સગા વ્હાલાઓ દરેક જણુ અતિશય તેના ઉપર ગુસ્સે થયા હતા; અને પ્રસંગ મળતાં આડાઅવળા થઇ તેને એક ચાનક સારૂ સજ્જડ દાખલો બેસાડયો હતો. આ દાખલો કુદરતી એવો તો સજ્જડ અને વિષમ હતો કે સાહેબ બહાદુરને ઘાંચીના બળદનો એકકો લાવવાની જરૂર પડી હતી. પિતાના શબને એક્કામાં ઘાલી સ્મશાન લઈ જતાં મધુકરને પારાવાર ફીટકાર અને ધિઃક્કાર પાડાપાડોશી અને સગાંવ્હાલાઓ તરફથી અપાઈ રહ્યો હતો. આ વેર વાળવા સારૂ મધુકરે દશમું બારમું કરવું ઉડાડી દઇ ડીનરપાર્ટી આપવાની યોજના ઘડી કાઢી હતી. નાહકનું ખર્ચ કરી સગાંવ્હાલાંને ખવરાવવું અને ખાનારાં સગાંવ્હાલાંઓ તેની પુંઠપાછળ નિંદા કરે એ તેને ઠીક નહિ લાગવાથી બ્રધરહુડની તૈયારી કરી હતી. આ સુધારાની ધમાલમાં તેણુ પિતાની મરણોત્તર ક્રિયા પણુ વિસારી દીધી હતી. પોતાના કુળગોર આચાર્યને પણુ અવગણુના કરી ધમકાવી કાઢી મેલ્યો હતો. એકંદર દુનિયાની લાજ મુકી પોતાનું ધાર્યું કરવા તે એકે પગે ખડો થયો હતો. પોતાના આ કાર્યને જગત કેવું કહેશે તથા ન્યાતજાતમાં તેની કુડી કહેણી રહી જશે તેની પણુ તલમાત્ર પરવા ધરી ન્હોતી: એક સુધારાનું જમણુ તમામ સુધારક મિત્રોને

બોલાવી એક ભાણે અને એક ટાણે આપવું એજ ધૂન તેના મગજમાં રાત દિવસ સતત ચાલી રહી હતી. આજરોજ પોતાનું ધાર્યું કરવા, સુધારાને જાતિ ભોગથી આદરવા, સગાંવ્હાલાંઓના વેરની વસુલાત લેવા અને પોતાના સુધારા સમાજમાં એક જબરો જશનો ડંકો વગડાવવા પગરણ માંડયું હતું. બ્રધરહુડના જમણને વાસ્તે રાયપુર દરવાજા બહાર આવેલો એક શેઠીઆનો બંગલો કાંકરીઆ પાસે ભાડે રાખેલો હતો. બંગલાને સારી રીતે અપટુડેટ છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનના ફર્નીચરથી શ્રૃંગારવામાં આવ્યો હતો. મેમાનોને દરેક પ્રકારનો આનંદ મળે તેવી સંભાળ ભરી ઉત્તમ યોજના તૈયાર કરવામાં આવી હતી. બેન્ડ ફોનોગ્રાફ અને સંગીતની આનંદદાયક ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી. જમણ પણ ઘણુંજ ઉત્તમ પ્રકારનું સુરતથી રસોઇઆ બોલાવી તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. આજરોજ મધુકરની આખી ન્યાત આ તાલમેલ જોવા તૈયાર થઈ હતી. દશમું બારમું કાઢી નાખવાથી આખી ન્યાતમાં હોહા થઈ રહી હતી. બરાબર ડીનરનો ટાઇમ થતાંજ મોટરો, વિકટોરીઆ અને ભાડાની ગાડીઓની ધમાલ થવા માંડી. આખો રાયપુરનો રસ્તો ધમધમી ઉઠયો. જોતજોતામાં બંગલો આમંત્રણ કરેલાં સુધારક સ્ત્રી પુરૂષોથી ખીચોખીચ ભરાઇ ગયો. ન્યાતીલાઓનાં પણ ટોળેટોળાં બંગલાની આસપાસ અને કાંકરીઆ તલાવ પર ફરવા નિમિત્તે આવવા લાગ્યાં. ઘણા ઘણા ચિકિત્સકો સુધારક બ્રધરહુડની ચિકિત્સા કરવા સારૂં આમતેમ અવનવા વેશમાં ફરવા લાગ્યા. મેમાનોના સત્કાર અને

આનંદ સારૂ બેન્ડના મધુર સરોદ વાગવા લાગ્યા. ડીનરની પણ ધીમે ધીમે તૈયારી થવા લાગી. બંગલાની પાછળ આવેલા ચોગાનમાં ટેબલો ગોઠવાવા લાગ્યાં. પીરસનારાઓની પણ સારી સંખ્યા ભપકાબંધ પોશાકમાં સજ્જ થઇ આમ તેમ ઘુમવા લાગી. છેવટે સુધારા સમાજના સેક્રેટરી સાથે વાતો કરતો મધુકર બંગલાનાં પગથીઆં ઉતરતો ઉતરતો છેક ચોગાનમાં આવી સર્વ પ્રકારની સરભરાની વ્યવસ્થા નિહાળવા લાગ્યા.

"જુઓ સેક્રેટરી સાહેબ, આ બ્રધરહુડનું નવીન પગલું મેં તમારા કહ્યા પ્રમાણે ભર્યું છે, હવે એ સૌ સારી રીતે પાર ઉતારવું તે તમારા હાથમાં છે."

"નેવર માઇન્ડ માઇ ડીઅર મધુકર નેવર માઇન્ડ. સૌ સારાં વાનાં થશે. હ્યો ચાલો હવે આપણે કાર્યની શરૂઆત કરીએ."

"હા ચાલો. દરેકને મીલાવીને કામ પાર ઉતારો!"

"વેલ. મી. પાસ્કોલ અને મીસીસ પાસ્કોલ આય સાઇડ પર આવો. ટેક યોર સીટ હીઅર."

"ઓહ થેન્ક્યુ!!"

"અરે મી. આનંદરાવ, તમે તમારા ફ્રેન્ડો સહીત આ સાઇડ પર બિરાજો."

"ઘણીજ ખુશીથી સાહેબ!"

"આવો આવો આદમજી તમે મારી પાસે બેસો!"

"અરે વાહરે સાહેબ! આય શું બોલીયા!!"

"ઓહ મી. બુક કમઓન કમઓન હીઅર!"

" ઓહ હાઇલી ઓબ્લાઇજડ ! ! "

" વેલ મી. ચીચુ સીટ ધેર ! "

" થેન્ક યુ. "

આ પ્રમાણે દરેક કોમના ગૃહસ્થોને ઘટતો આવકાર આપી ઘટતી ઘટતી જગ્યાએ વેલકમ કરી બેસાર્યા ! ! દક્ષણી, વણિક, નાગર, પારસી, ઇસ્લામી, પાટીદાર અને બીજી વિવિધ કોમના આગેવાન ગૃહસ્થોને એકજ સ્થળે અને એકજ ભાણે નાત જાતનો તફાવત મુકી ડીનર પીરસાવવાની તાલમેલ તાકીદે કરાવવા માંડી ! ! શરૂઆતમાં બેન્ડના મધુર સરોદ વાગવા શરૂ થયા. દરેક જણ આનંદ અને કુતુહલથી હળી મળી પોતપોતાના સ્થાન પર ગોઠવાઇ ગયાં.

શરૂઆતમાંજ સુપની રકાબીઓ આવવા માંડી ! સોડા, લેમન, જીંજર અને રોઝગરીની બાટલીઓ ખુલવા લાગી. દરેકની માગણી મુજબ મનગમતી ચીજો તાકીદથી પૂરી પડાવા લાગી. છરી કાંટા અને ચમચા વતી સુધારક મેમાનો નવીન સુધરેલું જમણુ ઉડાવા લાગ્યા. ઉપરા ઉપરી વિવિધ જમણની વાનીઓની રકાબીઓ ચોગરદમ પીરસાવા લાગી. જુદી જુદી પ્રકારના મદ્યો પણ સારી રીતે સોડાના ગ્લાસોમાં રેડાવા લાગ્યા. જેને જેવો જોઇએ તેવો મન ગમતો ખોરાક સારી રીતે પૂરો પડાવા લાગ્યો. ન્યાત જાતનો તફાવત વિસારી એક ટેબલ પર મનગમતા ખાણા પીણાની મીઠી મોજો સુધારક મેમાનો મારવા લાગ્યા. લગભગ અડધુ જમણુ ખલાસ થયું કે તરતજ મી. મધુકરને વાસ્તે સલા-

મતો લેવાંની શરૂઆત થઇ ! !

" ગૃહસ્થો !

આજ રોજ આપણી સમાજના પ્રોમીનન્ટ સુધારક મેમ્બર મી. મધુકર ભાઇએ જે નવીન સાહસનું પગલું ભર્યું છે તેને વાસ્તે આપણે તેમના ઘણા ઉપકારી છીએ. તેમના માબાપના મરણ પ્રસંગે દશમુ અગીઆરમુ બારમુ અને તેરમુ નહીં કરતાં આપણી સમાજના મેમ્બરોને એક સગા વ્હાલાથી પણ અધીક માનીને સુધારક બ્રધરહુડનું ડીનર આપ્યું છે, તેને વાસ્તે તેમને ઘણો ધન્યવાદ ઘટે છે. હું આવા મંગલ પ્રસંગે તેમને ખાસ મુબારકબાદી બીપુછું. આમીન. આમીન. આમીન. "

" ભાઇઓ અને બાઇઓ ! "

" મારો જીવ પણ મારા જીગરમાં તેમને ધન્યવાદ આપવા ઉછાળા મારી રહ્યો છે. તેમણે થાય તેવા થઇએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ, એ સુત્રાનુસાર તેમના સગા વ્હાલાને એક જબરી થપ્પડ લગાવી સુધારાનો અચ્છો દાખલો બેસાર્યો છે. સુધારાના હડ-હડતા શત્રુઓ જેઓ રાત દીવસ ખાઇ પીને સુધારકોની આંખ મીંચી નિંદા કર્યા કરે છે; તેમને આ વખતે મધુકરભાઇએ સારી રીતે ખંખેરી કાઢી વિસારી દીધા છે. મરણ પ્રસંગે નાહકનું હદ ઉપરાંત ખર્ચ કરી વિઘ્ન સંતોષી સગા વ્હાલાઓને જમણ જમાડી સંતોષવા તે કેવળ દૂધ પાઇને સાપ ઉછેરવા સમાન છે. એ લોકો ખાઇને ખોદે છે, પૂંઠ પાછળ નિંદા કરે છે અને રાત દીવસ ખવરાવનારની ઇર્ષા કરી તેનું બૂરૂં વાંચે છે, માટે લાયકને

લાયકના બદલાની જે કદર કરવામાં આવી છે તે ઘણીજ ઉત્કૃષ્ટ છે. હું પણ આ પવિત્ર પ્રસંગે મી. મધુકરને મુબારકબાદી આપુછું! કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ!"

"જેન્ટલમેનો!

મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મી મધુકરભાઈનાં સગાં વ્હાલાંઓ ઘણાંજ નીચ અને દુષ્ટ છે, તેમની નીચતાની હદ રહી નથી. મને કહેતાં ઘણીજ દીલગીરી પેદા થાય છે કે તેમના પિતાના મરણ પ્રસંગે તે અધમ લોકો શબ ઉપાડવાને વાસ્તે પણ આવ્યા નહોતા. બિચારા સીધા રસ્તાના ભલા મી: મધુકર ભાઇને ખૂબ કનડયા હતા. છેવટે પ્રેત સંસ્કારને વાસ્તે એક ભાડાની ગાડી લાવવાની જરૂર પડી હતી. આ પ્રમાણે રંજાડી તે લોકો વિઘ્નસંતોષી બન્યા હતા. આપણા મધુકરભાઈ તેમનાથી બીલકુલ પણ ડર્યા નહોતા; તેઓ ઉલટા બહાદુર બની જાતે ભાડાની ગાડી કરવા ગયા હતા; અને બળદીઆને રેશમી કંતાનનું જોતરૂં બાંધી જાતે ગાડીમાં પિતાના શબને પધરાવી સપ્તરૂષીના સ્મશાનમાં હંકારી ગયા હતા. સુધારાનો આ પણ એક નવીન દાખલો તમણે જન સમાજ ઉપર પાડયો હતો. ઇર્ષાખોર સગા વ્હાલાઓની બીલકુલ પણ તેમણે દરકાર રાખી નહોતી. આત્મભોગનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત આપી તેમનાં મોઢાં સદાને વાસ્તે કાળાં બનાવ્યાં છે. સુધારાના આ નવીન સાહસને વાસ્તે હું પણ તેમને ખાસ મુબારકબાદી આપુછું. હુર્રે હુર્રે હુર્રે."

"મીસ્તરો!

કાળબળે જે કાંઇ થાય છે તે સારૂંજ થાય છે. જ્યારે એકાદ જણ મરણ પામે છે ત્યારે તેની પાછળ એક જબરૂ ધાંધલ થાય છે. તે ધાંધલમાં જમાનાના ફેરફાર સાથે જે સુધારા થાય છે તે તમામ આવકારને પાત્ર થાય છે. માણસ મરી ગયા કેડે તેને ત્રણ ચાર ગાઉ દૂર સુધીના સ્મશાનમાં ઉચકીને લઇ જવું તે એક આં જમાનામાં મુસ્કેલીનો સવાલ થઈ પડયો છે, જો તમામ સગાંવ્હાલાંઓ સંપ કરીને સાથે આવે છે તો કામ પાસ થાય છે; નહિ તો કામ તરત નાપાસ થાય છે. મારા મહેરબાનો મારી મશ્કરી કરશો નહિ, મને પણ ચાર વરસ ઉપર મારી સ્ત્રીના મરણ પ્રસંગે આંવોજ દાખલો અનુભવવો પડયો હતો. યારો તે વખતે એક જબરૂ તોફાન મચી રહે છે. ઘડીમ ઘડીમ કુટાગું ચાલે છે; કાણ ઉપર કાણો આવે છે; અને છેવટે કેડ બાંધી કાછડા મારી એક શ્વાશે મુંબાઇની મેલ છુટે તેમ મડદાને કાંધ પર ચડાવી સ્મશાન સુધી લઈ જવું પડે છે. ઉચકનારા મરી જાય છે, પાછળ આવનારાઓ આઘાપાછા થઇ મોં સંતાડી નાસતા ફરે છે. આ પ્રમાંણે કમબખ્તી થાય છે. આવીજ હેરાનગતી મરનારના બારમા તેરમાના પ્રસંગે પણ પડે છે. મહેરબાનો કોઈ માઇનો પૂત જાગે ત્યારે મધુકરભાઈના જેવો નવીન સુધારો દાખલ કરે! જ્યાં એકે સુધારો કર્યો કે તરતજ તેની પાછળ દેખાદેખી કરનારા ઘણા જણ નીકળી આવે. ગૃહસ્થોં આપણામાં પંહેલ કરનારની ખામી છે. તે ખામી જ્યારે આવા દેશ હીત-ચિંતકો મધુકરભાઈ જેવા બહાર પડશે ત્યારે તે પૂરી પડશે.

મારા મહેરબાનો હાલમાં બારમા તેરમાના અનિષ્ટ રિવાજોથી ઘણી હાની થાય છે. વડીલોનાં ભરેલાં જુનાં ટાંકાં ઠલવાય છે. નવાં ટાંકાં ભરવાને કોઇ શક્તિમાન થતું નથી, ઉલેચી ઉલેચીને નાતજાતને ખવરાવવામાં આવે છે અને સગાં સંબંધીઓને પોષવામાં આવે છે; તે સઘળું તે લોકો જોતજોતામાં ભૂલી જાય છે. મધુકરભાઈ ઉપર વિતેલા દૃષ્ટાંતથી આપણે ઘણું શીખવાનું છે. ડોશી મરવાનો ભો નથી પણ જમ પેંધવાનો ભો છે. આજ એમની વલે અને કાલ આપણી વલે. કાળબળે જેને કાંઇ વીતે તેમાંથી ડાહ્યા પુરૂષે ઝીણી નજરથી તારણ શોધી કાઢવું જોઇએ. ઘેર ઘેર માટીના ચુલા છે. કાગડાં બધે કાળા છે; તેમ સગાંવ્હાલાં દરેક જણને હોય છે અને દરેકને તેમની સાથે પ્રસંગ આવેજ છે; માટે આપણે હાલમાં કાંઇ નવો સિદ્ધાંત સુધારા સંબંધી બાંધી તારણ કાઢવું જોઇએ. 'બ્રધરહુડનું જમણ જમી પછી છાનામાના તાલીઓ પાડી ઘેર ચાલ્યા જવું એ શરમ ભરેલું છે; માટે સઘળા મેમાનોએ કાંઈ વિચાર કરી સુધારાની બોલબાલા બોલાવવી જોઇએ. હું આજના યાદગાર પ્રસંગે મધુકરભાઇને ધન્યવાદ આપું છું!! વિજય, વિજય, વિજય, શ્રીરંગ!!!

"સુધારક મેમાનો!

હું આપના સમક્ષ એક નવીન સુધારો મૂકવા માગું છું. મારો સુધારો ઘણોજ ડાહપણભર્યો અને ઉમદા છે. તેને અનુસરવામાં માણસ જાતનું કલ્યાણ અને ઉદય રહેલાં છે. મધુકરભાઇના વિતકણાથી મને ઘણીજ દીલગીરી થાય છે અને દીલગીરી સાથે

આનંદ પણ પેદા થાય છે. દીલગીરીનું કારણ એટલુંજ છે કે મધુકરભાઈ જેવા બાહોશ અને કુશળ સુધારકને તેમના પિતાના શબ સંસ્કારને વાસ્તે કોઈ સગું વ્હાલું ડાઘુ તરીકે ઉપાડવા ન આવ્યું; અને આનંદ એટલાજ સારૂંજ થાય છે કે મધુકરભાઈએ સગાંવ્હાલાંના આવા દુષ્ટ કૃત્યથી ડર નહિ પામતાં એક ભાડાની ગાડી કરી તેમાં શબને પધરાવી જાતે સ્મશાન પહોંચાડયું અને તેને બાળી વહેવરાવી દીધું. અરે ગૃહસ્થો સુધારો તે આનુંજ નામ!! સગાંવ્હાલાંને લાત લગાવી મધુકરભાઇએ સુધારાને ઘણોજ પગભર મજબૂત બનાવ્યો છે. બારમા તેરમાના ચાલને પણ પિતાના શબની રાખ જોડે ગંગાજીમાં પધરાવી દીધો છે. ભાઇઓ મધુકરભાઇએ આજથી બારમાને બદલે બ્રધરહુડનું ડીનર ચાલુ કર્યું છે!! મહેરબાનો સુધારો આનું નામ! અરે સુધારકો સુધારો આને કહેવાય. લાંબાં ભાષણો હાથના લ્હેંકા કરી કરવાં એ સુધારો નહિ પણ માથે પડેલીને બહાદુરીથી વેઠી લઈ લાગ આવે કાંકરી મારી દાવ જીતી લઈ સુધારાની પહેલ કરવી એનુંજ નામ સાચો સુધારો અને એ કરનારજ સુધારક કહેવાય!! બાકી બીજા સુધારક નામના કહેવાય!! હવે આપ સાહેબો સમક્ષ હું મારો સુધારો પ્રગટ કરૂં છું. ભાઇઓ! જ્યારે આપણે ઘેર કોઈ કુટુંબી મરણ પામે ત્યારે તેને વાસ્તે ખાસ કરી લારી કે ગાડીની ગોઠવણ કરવી. ઘર આગળથી રોવા કુટવાનું તદ્દન બંધ કરાવવું. મોતાના અંગના કે ઘરના બે ચાર મુખ્ય માણસે શબને જાતે ગાડી હંકાવી સ્મશાન લઈ જવું અને તેને બાળી વહેવરાવી દેવું.

મરણુની ખબર આપણા સુધારા શંખનાદ પત્રમાં પ્રકટ કરાવવી. મરનારના બારમા તેરમાના પ્રસંગે કારજ વરો નહિ કરતાં ફક્ત આપણી સમાજના સુધારક મિત્રોને આમંત્રણ આપી ઘેર બોલાવવા અને આવું બ્રધરહુડનું ડીનર કરી સુધારાની વાહ વાહ બોલાવવી !! આથી એક પંથ ને દો કાજ થશે. એક કાંકરે બે પક્ષી મરાશે ! પૈસાનો અને વખતનો બચાવ થશે ! ક્લેશ કંકાસ અને દુઃખ શોકનો ત્રાસ જશે ! મરનાર મરતુ જાય છે તેની સાથે તેની પાછળ જીવનારને મારતું પણ જાય છે. આ જગતમાં મર્યું એટલે તર્યું ! પણ પાછળ જે રહ્યું તેને કમોતે મરવાનું અરે સદાય શોકની ચિંતામાં બળવાનું થયું !! મરણ પ્રસંગની માઠી અને મુખ્ય અસર પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓ ઉપર વધારે થાય છે. પુરૂષ જ્ઞાનબળે મરણનો શોક વિસારી દેછે અને સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન બળે મરણનો શોક દીન પર દીન વધારી દે છે; માટે મારા મહેરબાનો આપણે વેળાસર ચેતવું જોઇએ. પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી જોઇએ. હું આજના પ્રસંગને વાસ્તે મધુકરભાઇને મારા અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપું છું અને તેમની સદાને વાસ્તે દુવા ચાહું છું. આમીન ! આમીન ! આમીન !!”

“ સાહેબો !

હું આંજના પ્રસંગથી ઘણોજ ખુશી ખુશી થઈ ગયો છું. હું મારી મીલ્કતમાંથી એક લાખ રૂપીઆ આપણી સુધારા સમાજને હસ્તક સોંપું છું. તેના વ્યાજમાંથી સુધારા શંખનાદ માસિક પત્રને ડેઇલી પેપર રોજીંદુ પત્ર બનાવવું; અને તેની

અંદર આપણા સુધારક મિત્રોને ઘેર થતાં જન્મ અને મરણની નોંધ રોજ પ્રગટ કરવી. આથી મારા સમજવા પ્રમાણે આપણો સુધારો ઘણોજ આગળ વધશે. દેશ દેશાવરમાં બનતા તાજા સુધારાના સમાચાર, સુચના અને સ્વરૂપો હમેશાં જાણવામાં આવશે. બીજું આજના માંગલિક પ્રસંગ જેવાં બ્રધરહુડનાં ડીનરો દરેક સુધારકને ઘેર થવાની ખાસ જરૂર છે. જેવું બ્રધર-હુડનું ડીનર મરણ પ્રસંગે થવાની જે સૂચના થઇ છે; તેવીજ બીજી સૂચના હું મારા તરફથી મુકું છું કે મરણ જોડ વિવાહ અને લગ્નાદી ખુશાલીના પ્રસંગે પણ બ્રધરહુડનાં ડીનર ખાસ કરીને થવાંજ જોઇએ. આવા ડીનરથી આપણા સુધારકોમાં લવ રીગાર્ડ પ્યારની લાગણી વધશે. સંપ થસે અને તેની સાથે સુખ દુઃખના સમાચારો મળતા રહેશે; અન્યો અન્યમાં ભાઈચારો વધશે અને તેની સાથે સુધારો પણ તેના સાચા અને સુંદર સ્વરૂપમાં કાંઇ ઓરજ પ્રકાશી નીકળશે; હું આજની અણમોલી તકને વાસ્તે મધુકરભાઇને ઘણીજ શાબાશી આપું છું!! શાબાશ! શાબાશ! શાબાશ!!"

"બંધુઓ!

હું પણ મધુકરભાઇના માનની ખાતર અને તેમને માથે વિતેલા દુઃખના કાયમના નિવારણ સારૂ મારી મીલકતમાંથી પચાસ હજાર રૂપૈયા સુધારા સમાજને હસ્તક સોંપું છું. તેના વ્યાજમાંથી મડદાં લઇ જવાની ખાસ કરીને નવીન ગાડીઓ તૈયાર કરવી; તેને લઇ જવાને વાસ્તે બ્રાહ્મણ નોકરો કાયમને

વાસ્તે રાખવા. ગાડીઓનું મથક ખાસ કરીને શહેરની વચ્ચોવચ રાખવું. જેને ઘેર મરણુ થાય તેના ઘરમાંથી ગમે તે એક જણુ મથકમાં જઇને ખબર આપે કે તરતજ ગાડી તેના ઘર આગળ જાય અને મડદાને લઇને સ્મશાનમાં પહોંચતું કરે!! હાલમાં અજમાયશ દાખલ પાંચ ગાડીઓ તૈયાર કરવી. પાંચ ઘોડાઓ અને દશ બ્રાહ્મણુ નોકરો રાખવા સુધારક મિત્રો. અને મેમ્બરો પાસેથી એક પાઇ પણુ ચાર્જ લેવા નહિ; અને બીજા પાસેથી ફક્ત નોમીનલ ચાર્જ તરીકે એક રૂપીયો લેવો. જો આપણી આ સુધારાની સીસ્ટમ પ્રજામાં પ્રિય થાય તો પછી તેને વાસ્તે હું પણુ કાંઇ લાંબો વિચાર કરી મારો હાથ લંબાવીશ. મહેરબાનો આ આપણી ગાડીઓનું નામ 'સુધારક મડદા ટેકીંગ કેરેજ' રાખવું. આનાથી વખત અને પૈસાનો ઘણોજ બચાવ થશે. તેની સાથે માંદલાં મડદાતેજી માણુસોનો મડદાં ઉપાડવાના ત્રાસમાંથી છુટકારો થશે. જેમ જેમ વખત જશે તેમ તેમ મારા સુધારાની લોકોને કીંમત થશે અત્યારે જે કાંઈ થાય છે તે ઘણુંજ સારૂં થાય છે. આજના બધરહુડના ડીનર પ્રસંગમાં પ્રભુની અતુલિત શક્તિનું તાદૃશ્ય દર્શન થાય છે. હું મધુકરભાઇને ઘણાજ માન સાથે મુબારકબાદી આપું છું. મુબારક! મુબારક! મુબારક!!"

"ગૃહસ્થો!

આજના મંગલ પ્રસંગે મને પણુ જાદુઇ અસર થઈ છે. હું પણુ મારો હાથ લંબાવીને આપ સાહેબોને જાહેર કરૂં છું કે આજરોજ સુધારા સમાજના હસ્તકમાં હું પાંચ લાખ રૂપીયા

સોંપું છું. એ પાંચ લાખમાંથી એક સુધારક બ્રધરહુડના ડીનર સારૂ સુંદર બંગલો બનાવવો; બીજું સુધારક સમાજનો એક સુશોભિત ભવ્ય હૉલ બનાવવો અને ત્રીજુ રીમેરેજ. પુનર્લગ્ન સારૂ એક રમ્ય વિધવા વિવાહ મંદીર બાંધવું; બાકી જે કાંઈ રકમ રહે તેના વ્યાજમાં સુધારાના વધારા સારૂ પુસ્તકો લખાવવાં અને તેને પ્રજામાં મફત વહેંચાવવાં. આજના ડીનરની દરેક જણને ઘણીજ સારી અસર થઇ છે. મધુકરભાઇનો આપણે જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો થોડો છે. તેમણે આજે કરી દેખાડયું છે. દુનિયામાં પગ ઉપર કુહાડો મારવાની ખાસ જરૂર છે. સાહસ સિવાય સુધારો થતો નથી. અત્યારના જમાનામાં લેકચરોનો વખત નથી, જે કાંઇ થાય તે કરી દેખાડવામાંજ શોભા છે. આજરોજ તેમણે બ્રધરહુડનું ડીનર કરી નામના કરી છે. તેમના પર વીતેલાં દુઃખો ડીનર પ્રસંગે કહી બતાવતાં દુઃખોનો સમુળગો નાશ થયો છે. એકને લીધે અનેક જણ સુખી થાય છે. સુધારાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ હવે વખત જતાં પૂરબહારથી ખીલી નીકળશે. સુધારાના હડહડતા શત્રુઓને આજના ડીનરથી ઘણો સારો ધડો મળશે. હું માન્યવર મહાશય મધુકરભાઇને મુબારકબાદી આપું છું. ધન્ય છે! ધન્ય છે! ધન્ય છે!!"

"ભાઇઓ!

આ જમાનામાં સુધારક બ્રધરહુડના ડીનરની ખાસ જરૂર હતી. તે જરૂરીઆત આજરોજ મધુકરભાઇએ પૂરી પાડી છે. આપણે સર્વે એક પરમેશ્વરની પ્રજા છીએ. નાના મોટા ગરીબ

તવંગર ઉંચ અને નીચ તેની દૃષ્ટિમાં દરેક જણા સરખા છે, તેના નિયમને માન આપવામાં મનુષ્યનું ડહાપણ સમાએલું છે. એક ટાણે એકઠા મળી એક ભાણે ખાવું અને એક પરમેશ્વરને ઐકયતાથી ભજવો તેના જેવું બીજું એકે પૂન્ય નથી; શુભ કર્મ નથી!! માટે મારા મહેરબાનો આજના પ્રસંગમાંથી આપણે ઐકયતાનો પાઠ શીખવાનો છે. ભિન્નતાની ભ્રમણા મગજમાંથી દુર કરવાની છે. દેશોદયનાં સાધનમાં ભિન્નતા ઘણીજ હરકત કરે છે. દુનિયામાં જે કાંઇ જશના ડંકા થયા છે તે તમામ ઐકયતાના બળથીજ થયા છે. પાશ્ચિમાત્ય પ્રજા જે કાંઇ સુખ ભોગવે છે તે ઐકયતાનુંજ પરિણામ છે અને પૂર્વની પ્રજા જે કાંઇ દુઃખ ભોગવે છે તે ભિન્નતાનોજ પ્રતાપ છે. ભિન્નતાના નાશને વાસ્તે અને ઐકયતાના પ્રકટીકરણને વાસ્તે આવા બ્રધરહુડનાં ડીનર થવાની ખાસ જરૂર છે. ન્યાત જાતનો તફાવત ઐકયતાને તોડી નાંખે છે. આપણે બધા એક ઇશ્વરનાં સંતાન છીએ; તેની દૃષ્ટિમાં દરેક જણા સમાન છીએ. આ સૂત્ર વારંવાર આપણે બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ તે પ્રમાણે ચાલતા નથી, એ આપણી ભૂલ છે. આજ રોજ મધુકરભાઇએ તે ભૂલ સુધારવાનો અપૂર્વ પ્રસંગ રચ્યો છે, તેને વાસ્તે આપણે બધા તેમના અનહદ ઉપકારી છીએ. હું તેમને ખાસ કરીને મારા જીગરની લાગણીથી ધન્યવાદ આપુછું! ધન્ય છે! ધન્ય છે! ધન્ય છે!!"

"મહેરબાનો!

આજરોજ ઘણું કહેવાયું છે, મારે શું કહેવું તેની મને

કાંઇ સૂંજ પડતી નથી; છતાં પણ બે બોલ બોલી આનંદ પામું છું! આપણી સમાજમાં મધુકરભાઈ એક રત્નનર છે. તેમના સુધારાની કીંમત થવાની નથી. તે જે જે કાર્ય કરે છે તે કાંઇ અલૌકીકજ કરે છે. ઇશ્વરે તેમનામાં સાહસ બુદ્ધિ કાંઇ ઓર પ્રકારનીજ મુકેલી છે. અત્યાર સુધી આપણે બધા અંધારામાં ઝોકાં ખાતા હતા; હાલમાં જે અજવાળામાં આપણે આનંદ કરીએ છીએ તે બધો પ્રતાપ તેમનોજ છે. સુધારો શું છે અને તેનો કેટલો પ્રભાવ છે; તે તેમણે પોતાના આત્મભોગના દૃષ્ટાંતથી પૂરવાર કરી આપ્યું છે. અત્યારે જે જે સૂચનાઓ થઈ છે તે ઘણીજ કીમતી થઇ છે. ભલે કોઇને કડવી લાગતી હશે; પણ પાછળથી અનુભવમાં આવ્યે મીઠીજ લાગશે. જમાનાનું જેટલું મધુકરભાઇને જ્ઞાન છે તેટલું બીજા કોઇને મારી માન્યતા પ્રમાણે ઘણુંજ ઓછું હશે!! તેમણે ટુંક વખતમાં ઘણું કરી દેખાડ્યું છે. આ જગતમાં આગળ પડી કામ કરનાર પર હમેશાં શરૂઆતમાં અપવાદજ આવે છે; એક મહાપુરૂષના વચન પ્રમાણે હું આપને જણાવું છું કે જેની શરૂઆતમાં નિંદા થાય છે તેનાં પાછળથી ઘણાંજ વખાણ થાય છે! માટે જગતની દરકાર નહીં રાખતાં જે કાંઇ સારૂ જણાય તે બેધડક કરવું અને જે કાંઇ ખરાબ જણાય તે તરતજ મુકી દેવું. કેવળ અંધ શ્રદ્ધા રાખી પૂર્વજોના જુના કુવામાં બુડી મરવું અથવા ગાડરીઆ પ્રવાહ પ્રમાણે દેખાદેખી કરવું તે માણસાઈ નથી. આપણે જે કાંઇ કાર્ય કરીશું તેની ભવિષ્યની પ્રજા પર કેવી છાપ પડશે તેનો

પૂરતો વિચાર કરવો. જમાનામાં જેમ જેમ સુધારાની જરૂરીઆત જણાય તેમ તેમ તાબડતોબ અને નિડરપણાથી સુધારો ગ્રહણ કરવો. આજ રોજ મધુકરભાઇએ જે કાંઇ કહેવા કરતાં કરી દેખાડયું છે તેને વાસ્તે હું તેમને થેન્કસ આપુછું! શાબાશ! શાબાશ! શાબાશ!!"

આ પ્રમાણે ઉપરા ઉપરી મુબારબાદીઓ મધુકરભાઇને અપાવા લાગી. ડીનર ટેબલ પર બેઠેલા દરેક દરેક મેમાનોમાં અપૂર્વ આનંદ અને ઉત્સાહ વ્યાપી રહ્યો. જગતનું એક ધોરણ છે કે જેને પાટલે બેઠા તેનાં નીચા નમી સુંદર ગીત ગાવાં. મેમાનોના મનમાં બ્રધરહુડના ડીનર સંબંધી ગમે તેવી અસર થઇ હશે પણ ઉપર ઉપરથી ઘણા જણાએ ધન્યવાદના શબ્દો કહી મોંની મોળ ઉતારી. 'ચડ જાઓ બેટા શૂળીએ લઇ ખુદાકા નામ' એ કહેવતાનુસાર કંઈ કંઈ ટીખળી અને બટક-બોલા મેમાનોએ મધુકરભાઇની મીઠી મીઠી અને ઠંડી મશ્કરી પણ કરવામાં બાકી રાખી નહિ. કેટલાકે ઉપરથી સારૂં મનાવ્યું અને કેટલાકે મોં મલકાવી મૌન રાખી સારૂં મનાવ્યું. ડીનરમાં વિલાયતી અને ગામડી બંને પ્રકારની સોઇ રાખવામાં આવેલી હોવાથી સુધારક મેમાનોને કાંઇ ઝાઝો વાંધો પડયો નહિ. કેટલાકે ચ્હાપાણીથી ચલાવ્યું; કેટલાકે લેમન, સોડા અને બીસ્કુટથી ચલાવ્યું; કેટલાકે ફ્લાહારથી ચલાવ્યું, કેટલાકે મીઠાઇ અને ભજીઆંથી ચલાવ્યું અને કેટલાકે નંબર ગ્લાસોથી પણ ચલાવી લીધું. કેટલાકે મટન, ચાપસુપ, ડબલરોટી, પાંઊ, કેક, પુલાવ

અને સુધરેલી વાનગીઓની રકાબીથી ચલાવ્યું. જેને જે જોઇતું હતું તે દરેકને આ બ્રધરહુડના ડીનરમાંથી મળી આવ્યું. વાંધો ફક્ત સાથે બેસી જમવાનો હતો; તે જમાનાના બળે અને ફેશન, પોઝીશન અને સુધારાના પ્રભાવે કરી દૂર થઈ ગયો. ઑલરાઈટ અને ઑલઇકવલ એ ન્યાયાનુસારે ઑલ મેમાનો ઑલરાઇટ ડીનરમાં સામેલ થઇ ગયા અને મનગમતી ખાણાપીણાની મીઠી મોજ મારવા લાગ્યા. દરેક કોમના દરેક ગૃહસ્થો વાંધા વગર દરેક સાથે આનંદ અને છુટથી ભેળાઈ ખાવા પીવા લાગ્યા. જગત પાછળથી શું કહેશે તથા ધર્મશાસ્ત્ર અને વર્ણાશ્રમનાં કર્મકાંડાદી પુસ્તકોનાં સિદ્ધાંતો પર કેવું પાણી ફરશે તેનો તલમાત્ર પણ વિચાર કર્યા વગર જગન્નાથજીનું તીર્થ અને જે ખાય તે પવિત્ર એ પ્રમાણે આંખ મીંચી ડીનરમાં ડુબવા લાગ્યા. લગભગ ડીનર ખલાસ થવા આવ્યું એટલે સમાજના આગેવાન અને પેટ્રન તરીકે ગણાતા ગૃહસ્થો મધુકરભાઇને મુબારકબાદી આપવા ઉભા થયા.

"મારા વ્હાલા ગૃહસ્થો!

આજરોજ જે શ્રમ મી. મધુકરભાઇએ આપણને આનંદથી સંતોષવા સારૂ ઉઠાવ્યો છે તેને વાસ્તે તે ઘણા ધન્યવાદને પાત્ર થયા છે. તેમને ઘણા લાયક ગૃહસ્થો તરફથી મુબારબાદી અપાઇ છે તે યોગ્યજ થયું છે. બંધુઓ આજરોજ સુધારક બ્રધરહુડનું નવીન પ્રકારનું ડીનર આપણી સમાજને અપાયું છે તેને વાસ્તે સમાજ તેમની ઉપકારી છે. બ્રધરહુડના ડીનર સંબંધી જે જે

સૂચનાઓ અને ચર્ચા થઇ છે તે વ્યાજબી થઇ છે બ્રધરહુડનું ડીનર સુધારકોમાં થાય તે ઘણુંજ સારૂં છે. લગ્નાદી અને મરણાદી પ્રસંગો વખતે આવાં ડીનર થવાની અત્યારે જે સૂચના થઇ છે તે સૂચના ઘણી આવકારદાયક છે. મારે તે સંબંધી કંઇક કહેવાનું છે તે હું આપ ગૃહસ્થો સમક્ષ કહેવાની રજા લઉં છું. ગૃહસ્થો આપણે જેનો ઉદય જન્મ લીધો છે અને જેના પવિત્ર હાથના લાલનપાલન અને પોષણથી ઉછરી મોટા થયા છીએ; તેવા પવિત્ર દેવ અને પ્રભુ સમાન ગણાતાં મા અને બાપ, તેમના મરણ પ્રસંગે તેમની ઉત્તરક્રિયા કરવી વિસારી દઇ અને તેમના છેવટના સંભારણા તરીકે ગણાતાં જ્ઞાતિ ભોજન કરવાં ભૂલી જઈ તે વખતે આવું સુધારક બ્રધરહુડનું ડીનર કરવું એ ઘણુંજ શરમ ભરેલું છે, ધિક્કારવા લાયક છે અને અનિષ્ઠ કાર્ય છે. દુનિયાની દરેક કોમ યથાશક્તિ અને યથામતિ માત પિતાની મરણોત્તર ક્રિયા કરી પિતૃઋણની ફરજમાંથી મુક્ત થવા પ્રયાસ કરે છે; તો આપણે ભણેલાગણેલા અને સુધરેલા સભ્ય ગૃહસ્થોએ માબાપ મરી જાય એટલે તેને ભાડાની ગાડીમાં જાનવર મરી જાય તે પ્રમાણે ઘસડાવી લઇ સ્મશાનમાં બાળી ફૂંકી મારવા; અને તેમનું દશમું અગીયારમું અને બારમાની પ્રેતમુક્તિની ઉત્તરક્રિયા ન કરવી; અને તેમનો દહાડો પાણી પણ ન કરવાં, તેના જેવું બીજું કયું પાપ છે? માબાપનો મુકેલો વારસો ભોગવવો; અને છેવટની તેમની ક્રિયા ન કરવી એવી નીચતા તમારા સુધારકો વગર બીજા કોણ કરે? માબાપને જીવતાં રંજાડવાં

અને બાળવાં અને તેમને મુઆ પછી પણ મોક્ષના સાધનની ક્રિયા કરવા વિસારી દેવી તેના જેવો બીજો કીયો ભયંકર ગુન્હો છે. જે પ્રસંગે માબાપનાં અલૌકીક પ્રેમનાં સંભારણાનાં આંસુ દીકરાની આંખમાંથી ટપકવાં જોઇએ તે પ્રસંગે આવાં તાગડધિન્નાનાં.ડીનરો કરી મુબારકબાદીના ટોપલા માથે લેવા તેના જેવું બીજું કીયું નીચતાનું પગલું છે. નાનેથી મોટા કર્યા; ભીનેથી કોરા કર્યા, દુઃખ વેઠી સુખમાં આગળ ધર્યા અને હુલાવીફુલાવી તેડી ઉચકીને દરેક ઠેકાણે ફર્યા, પરણાવી પસ્તાવી ઘર માંડતા કર્યા, ભણાવી ગણાવી વિદ્વાન બનાવ્યા અને સંસારમાં સારૂં નરસું પારખતાં કર્યા, તેવા દેવાંશી પવિત્ર માબાપના મરણ વખતે; તે માબાપને પ્રેમથી કાંધે ધરી છેવટના સ્મશાન સુધી વળાવવા જવું તો રહ્યું પણ તેમને પશુના શબની સમાન સુધારક મડદા ટ્રેકીંગ કેરેજમાં ઉપડાવી સ્મશાનમાં પહોંચતાં કરાવવાં હાય! એ નીચ કૃત્ય જેવું બીજું કીયું નીચ કૃત્ય છે?! ગૃહસ્થો બ્રધરહુડના ડીનરની હું વિરૂદ્ધ નથી; પણ વ્યવહારદર્શનનાં કાર્યને કરવાં વિસારી દઇ તેને બદલે ડીનર કરવાં તેની હું વિરૂદ્ધ છું. મારા કહેવામાંથી આપ મહેરબાનો ફક્ત સાર સાર ગ્રહણ કરશો તો હું આપનો ઉપકારી થઇશ. ગૃહસ્થો હું ચાલતી ફત્તેહ ચાહું છું. આમીન! આમીન! આમીન!!"

"સદ્ગ્રહસ્થો!

હમણાં જે ટીકા થઈ તે ઘણીજ ડહાપણ ભરી થઇ છે, તેથી આપણા કોઇએ માઠું લગાડવાનું નથી. હીતસ્વી હોય તે

ખરી હીતની વાત કહે! કડવું એસડ વ્યાધીના નાશને વાસ્તે પાવામાં આવે છે, તેમ સખત પણ પરિણામે મીઠા ગુણવાળી ટીકા સમાજનું જે અંતરથી ભલુ ચહાતો હોય તેજ કરે! બ્રધરહુડના ડીનર વિરૂદ્ધ હું પણ નથી. દુનિયાદારીમાં કરવા જોઈતાં તમામ કાર્ય કરી પરવારી આવાં આવાં આનંદી ડીનરો કરવામાં આવે તો તેથી ઘણોજ ફાયદો થાય. મરણ પ્રસંગે અથવા લગ્નાદી શુભ પ્રસંગે પ્રસંગની જરૂરીઆતની ફરજો અદા કરી આવાં ડીનરો કરવાની શુભ હીલચાલ થાય તો બેશક આપણો સુધારો ઘણોજ આગળ વધે અને સમાજની તેથી ઘણીજ ઉન્નતી થાય. ધી સુધારક મડદા ટેકીંગ કેરેજ કરવાની જે સૂચના થઇ છે તે સૂચના ઘણી વ્યાજબી થઇ છે, તેમાં કોઈના બે મત છેજ નહી. જ્યારે કોઇને ઘેર મરણ થાય ત્યારે મરનારનાં સગાંવ્હાલાં જો મડદાને લોક રીવાજ મુજબ સ્મશાન લઇ જવાને અશક્ત હોય તો તે વખતે આવી ગાડીઓનો આશ્રય લેવામાં આવે તો ઘણુંજ સારૂ થાય; પણ ફરજીઆત સુધારણાની ભલામણ કરવી તે ગેરવ્યાજબી છે. બીજું મરણની ઉત્તર ક્રિયાઓ સારી રીતે કરવી અને જો પોતાની શક્તિ હોય તો વ્યવહારીક ક્રિયાઓ પણ કરવી; અને ત્યાર બાદ જો ઘરના સુખી હોય તો બ્રધરહુડના ડીનરની ગોઠવણ કરવી તેના જેવો બીજો એકે સારો સુધારો નથી: પણ અમુક વ્યવહારીક કાર્ય કરવું ઉડાવી દઇ તેને બદલે બ્રધરહુડનું ડીનર કરવું તેની હું વિરૂદ્ધ છું. બ્રધરહુડનું ડીનર સુધારકોમાં કમ્પલસરી ફરજીઆત ન થવું જોઇએ તેવી મારી

ખાસ ભલામણ છે. જેને મળે તે સુખેથી કરે અને જેને ના મળે તે ખાઇ પી વિરૂદ્ધતા દર્શાવ્યા સિવાય બેસી રહે એવી ગોઠવણ થવી જોઇએ. મધુકરભાઇને મારા સમજવા પ્રમાણે સગાંવ્હાલાંનો ઘણોજ કડવો અનુભવ મળ્યો હશે અને કદાચ તેથી બેવકુફોને ઠેકાણે લાવવા સારૂં આ કાર્ય તેમણે કર્યું હશે તો તે વખતે વ્યાજબી કહેવાશે; પણ તેમની દેખાદેખી દરેક જણાએ તેમના જેવું કરવું એવી મારી ભલામણ નથી. દરેક જણનાં સગાંવ્હાલાં મૂર્ખ અને જંગલી હોતાં નથી, ભલે કદાચ કોઇને હોય તો તે સુખેથી આવું કરે; પણ ન હોય તે સ્વપ્ને પણ આવું ન કરે એવી મારી નમ્ર સૂચના છે. ગૃહસ્થો મારા કહેવામાં કોઈ ઓછું આણશો નહિ. હું તમારો શુભેચ્છક છું. મારા શબ્દોમાંથી જે કાંઈ શુભ લાગે તેજ ગ્રહણ કરજો! અશુભ મુકીજ દેજો!! હું આપ સઘળાનો વિજય ચાહું છું. આમીન! આમીન! આમીન!!"

"મહેરબાન બાનુઓ અને ગૃહસ્થો!

આજના બ્રધરહુડના ડીનરથી હું ઘણોજ આનંદ પામ્યો છું. અત્યારે સુધારા સંબંધી જે જે સૂચનાઓ થઇ છે તે મારા સમજવા પ્રમાણે ઘણીજ વ્યાજબી અને કીમતી થઇ છે. બીજું હું એક સૂચના આ પ્રસંગે કરવી યોગ્ય ધારૂં છું. ખાવા પીવાના પ્રસંગ અને શોખ સારૂ નાત જાતનો તફાવત દુર કરવો તે ગેર વ્યાજબી છે. વર્ણાશ્રમના ધર્મ અનાદી કાળથી ચાલતા આવેલા છે; તે ધર્મ દુર કરવાની હીમાયત કરવી તે કાંઇ નાની સૂની વાત નથી; અને તે વળી બધા એકજ પ્રસંગે અને એકજ ભાણે

ખાવા પીવાની ગમ્મત સારૂ દુર કરવા તે ભયંકર અને હેવાની યત ભરેલું કૃત્ય છે. જ્યારે તમે બધા એક મત થઇ વર્ણાશ્રમ દુર કરવાની પહેલ કરોછો; ત્યારે તમારે બધી કોમ સાથે કન્યા વ્યવહાર કરવાની પણ પહેલ કરવી જોઇએ. જ્યારે ખાવા પીવાનો વાંધો નથી ત્યારે બેટાબેટી દેવાનો શા સારૂ વાંધો ઉડાવવો જોઇએ. ખાવા પીવાના સુધારા સાથે કન્યા વ્યવહારનો સુધારો કાયમ કરવામાં આવે તો તેથી દેશને ઘણોજ ફાયદો થાય. સંપનો વધારો થાય અને પ્રજામાંથી ભિન્નત્વ નાશ પામે અને સર્વત્ર ઐકયતાનો વધારો થઈ આબાદાની થાય. પુનર્લગ્ન, સુધારક બ્રધરહુડના ડીનર અને સુધારક કન્યાં વ્યવહારના સુધારા જો આપણામાં દાખલ થાય તો આર્યાવૃતની ઉન્નતી એકદમ થવા માંડે અને દેશમાંથી કુસંપ અને ઇર્ષાનો જલ્દીથી છેડો આવી જાય. જ્યારે સુધારા સમાજના પ્રતાપથી સુધારક બ્રધરહુડના ડીનરની શરૂઆત થઈ છે; અને તે સારૂ દરેક તરફથી આટલી બધી પસંદગી બતાવવામાં આવી છે તો હવે આપણે દરેક જણાએ હવેથી જાહેરમાં હીંદુ મુસલમાન અંગ્રેજ પારસી, વાણીઆ બ્રાહ્મણ અને શુદ્ર કોમ સાથે વગર હરકતે ભોજન વ્યવહારના પ્રસંગમાં આનંદથી જોડાવું જોઇએ. દરેક સાથે લાયક વર અને લાયક કન્યા મળતાં લગ્ન વ્યવહારની પણ રસમ બાંધવી જોઇએ. આ પ્રમાણે સુધારાની આત્મભોગ ભરી પહેલ કરવાથી દેશનો ઉદય તત્કાલ થશે અને કજીયામાં સુધારો દિગ-વિજય થશે. હું આજના પ્રસંગ સારૂ મધુકરભાઇને દીલોજાની

ભર્યો આંવકાર આપુછું! આનંદ! આનંદ! આનંદ!!"

"જેન્ટલમેનો!

સુધારાને કહી દેખાડયા કરતાં કરી દેખાડવામાં જાતિભોગની ખાસ જરૂર રહે છે. જે પ્રજા આત્મભોગની કીંમત સમજે છે તેજ પ્રજા આબાદાની સારી રીતે ભોગવી શકે છે. જે દેશમાં આત્મભોગનું વધારે અનુકરણ થાય છે તે દેશ સુધારામાં ઘણો આગળ વધી શકે છે. અત્યારે જે જે સૂચના ડીનર પ્રસંગે કરવામાં આવી છે, તે ઘણીજ કીમતી અને સોનેરી છે. કલેશ અને કંકાસના નાશને વાસ્તે સુધારાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ન્યાતજાતનો તફાવત જો ભૂલી જવામાં આવે તો આપણો સુધારો નિમિષ માત્રમાં ઘણોજ આગળ વધે. જ્યાં ને ત્યાં નીચા અને ઉંચાનીજ મારામારી ચાલ્યા કરે છે. આ મેં કર્યું અને આ તેં કર્યું એના તફાવતમાં સર્વત્ર કલેશ જામ્યા કરે છે. હવે સુધારાના પ્રભાવે કરી જો પ્રજા એટલું સમજતી થાય કે આપણે સર્વે એક પરમેશ્વરની ઓલાદ છીએ, દરેક જણા એક ટાણે અને ભાણે સલાહ સંપ અને આનંદથી ખાવા પીવાને બંધાયેલા છીએ; આપણે સર્વે સરખા છીએ, આપણામાં કોઇ નાનો મોટો અને નીચ ઉંચ નથી; દરેક જણાએ ભાતૃભાવથી દરેક જણને પ્રેમથી ચ્હાવું જોઇએ, અને દરેક જણાએ ઐક્યતાથી અને ઉમંગથી સુધારામાં આગળ વધી પોતાની દેશ પ્રત્યેની ફરજ અદા કરવી જોઇએ, તો જોતજોતામાં આખા હિંદુસ્તાનમાં સુધારાનો સૂર્ય ચોગરદમ પ્રકાશી નીકળે અને કુધારા અંધકારનો એકદમ નાશ

થઈ પ્રજા સંપૂર્ણ રીતે સુખ અને આનંદ ભોગવતી થાય!! આપણે અનેક પ્રકારની મુશીબતો વેઠીએ છીએ; ઠોકરો ખાઇએ છીએ; દુ:ખ ભોગવીએ છીએ છતાં પણ આપણી આસપાસ અવલંબી રહેલા સુધારા પ્રત્યે અણગમો દેખાડીયે છીએ. ગૃહસ્થો આપણી આ એક મોટી ભૂલ છે. પાસેનાને પડતું મૂકી આઘેનાને ઓળખવું તે એક પડતીનું ચિન્હ છે. અત્યારે જે કાંઇ કહેવાયું છે તે ઘણુંજ ઉત્તમ કુદરતીજ કહેવાયું છે. હવે આપણે ધીમે ધીમે આળસ તજી ડીનરમાં થયેલી સૂચનાનો સ્નેહથી સ્વિકાર કરવો જોઇએ. આવાં બ્રધરહુડનાં ડીનરો પણ પ્રસંગોપાત પ્રસંગ મળતાં ઉજવવાં જોઇએ. આજના ડીનર પ્રસંગ સારૂં હું મધુકરભાઇને ઘણોજ ધન્યવાદ આપું છું. ધન્ય છે! ધન્ય છે! ધન્ય છે!!!"

"ગૃહસ્થો!!

અહાહાહા....યારો મને ઘણુંજ હસવું આવે છે! બિરાદરો! આજનો આનંદ કાંઇ ઓરજ છે! વાહવાહ! વાહવાહ! શું ઉમંગ! શું આનંદ! શું પ્રેમ આપ સઘળા ભાઇઓના મોઢા પર છવાઈ રહ્યો છે! બસ કાંઇ વાત ન પૂછો યારો!! આજનું ડીનર ઑલરાઇટ છે! એકસેલન્ટ છે! વાહવાહ! શું તારીફ કરૂં તેની! ક્યા મઝા છે એની! સુપ! વાહવાહ! શરબત ઓહો! પુલાવ બસ રહા! ડબલરોટી, પાંઉ, કેક, બીસ્કુટ! વાહ ભાઇ વાહ! અરે પુડીંગ ઓહો!! યારો એકસો નંબર વન ટુ થ્રી ફોર ફાઇવ સીકસ સેવન વાહવાહ તેની તો વાત ન કરવી!! બસ

જરા લીધું કે ગુલતાન, અમન, ચમન, આનંદ, રમ્મત, ગમ્મત, રંગ, રાગ, આહા, વાહવાહ, અહાહા....મહેરબાનો મને કોઈ ગાંડો ગણશો નહિ. આજના ડીનરનો આનંદ અલૌકીક છે. આજના બ્રધરહુડના ડીનરની મારા પર ઘણીજ એકસેલન્ટ છાપ પડી છે. આજનાં તમારાં લેકચરોની પણ મને ઘણી ડીપ લાગણી થઇ છે. સાહેબો આજના સુધારાની એવી તો ઉંડી અને મીઠી અસર મને થઈ છે કે મારો આનંદ અને ઉમંગ મારા તાબામાં રહી શકતો નથી. અરે મારૂં જીગર મારા કોન્ટ્રોલમાંથી છટકી જાય છે; માટે આવું આનંદજનક મારાથી જાય જાયનું બોલી જવાય છે. તમે મને ભેજાનો ચસકેલો નહિ સમજશો. સાહેબો! હું ઘણો વિચારવંત અને ડાહ્યો છું. હું આજથી પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે મારે પણ બુઢ્ઢા બુઢ્ઢીના મરણ પ્રસંગે આવી એક ડીનરની પાર્ટી કરવી!! હું મી. મધુકરને આજના ડીનર સારૂં થેન્કસ આપું છું. હુરરે! હુરરે! હુરરે!!"

"મારા વ્હાલા મેમાનો!!

મારા આજના સુધારાના સાહસને આપ સઘળાએ માન આપ્યું છે તેથી આપનો હું મોટો ઉપકાર માનું છું!! સુધારક બ્રધરહુડના ડીનરનો આપ સાહેબોએ પધારી સ્વિકાર કર્યો છે; તેથી હું ઘણોજ આનંદ પામું છું. આજરોજ ડીનર પ્રસંગે જે જે સૂચનાઓ મારા ઉપર સુધારાને અનુસરતી થઈ છે તેથી હું મારૂં અહોભાગ્ય માનું છું. જમાનો જેમ જેમ આપણને શીખવે છે તેમ તેમ આમણે શીખવું જોઇએ. સુધારાના હડહડતા

શત્રુઓ જેવી રીતે આપણને થપ્પડ મારે છે તેમ આપણે પણ પ્રસંગ મળતાં થપ્પડ મારવી જોઇએ. આ જમાનો ડાહ્યા બની બેસી રહેવાનો નથી. હાથ પગ જોડી બેસી રહેવામાં આપણા દેશની આવી સ્થિતિ થઇ છે; માટે હવે તો આપે તેને રામ! માઇટ ઇઝ રાઇટ. બળીઆના બે ભાગ! કમરકસી બહાર પડીશું તોજ આપણો ઉદય થશે અને ત્યારેજ જનસમાજ આપણી કીંમત કરતી થશે. કારજ વરાના કુડા કુચાલોથી આપણી પડતી થઇ છે. આપણા ઓરડાની લક્ષ્મી બહાર ચાલી ગઇ છે. ફરજીયાત કર વેરા માફક આપણા વિવાહવાજન અને મરણ પ્રસંગના ખર્ચાળુ રિવાજોએ આપણને પાયમલ બનાવી ભીખ માગતા કર્યા છે. આપણાં ધર્મનાં અનિષ્ઠ બંધનોએ આપણને ઢીલા અને બાયલા બનાવ્યા છે. ન્યાતજાતના તફાવતે આપણે ઉદય માર્ગમાં ઘણા પછાત રહ્યા છીએ. કન્યા વ્યવહારના એકમાર્ગી ધુંસરાથી આપણે અધવચ અચકીને બેઠા છીએ. પરદેશ ગમનના પ્રતિબંધે આપણે અંધારામાં પડ્યા છીએ; માટે મારા સ્વદેશ પ્રેમી સુધારકો હવે આળસ તજી બહાદુરીથી બહાર પડો અને સુધારાનો ઝુંડો હાથમાં પકડી દુનિયાના નવે ખંડમાં ફરી નામના કરો! જે કાંઈ સારૂં લાગે તે એકદમ કરો! હવે વિચાર કરવાનો વખત તજી દો. વિચારમાં ને વિચારમાં આપણે સઘળા નીચોવાઇ ગયા છીએ. નાઉ ડીલે ઇઝ ડેન્જરસ ફોરચ્યુ! હવે ઢીલ આપણે વાસ્તે એક ભયંકર ચીજ છે; માટે દરેક જણા એકત્રતાથી, ઐકયતાથી, ઉમંગથી, આનંદથી અને પ્રેમથી

હુંગીમંળી સુધારાના મેદાનમાં બહાર આવો અને કુધારાનો નાશ કરી સુધારાનો વિજય કરો !! ગૃહસ્થો મારી મુબારકબાદી વાસ્તે હું આપ સઘળાની સલામતી ચહાઉં છું !! આમીન ! આમીન ! આમીન !! ”

આ પ્રમાણે સલામતી અને મુબારકબાદી અન્યોઅન્યમાં અપાયા પછી ડીનરની છેવટની બાકી રહેલી શરૂઆત થવા લાગી; પુડીંગ અને આઈસક્રીમની રકાબીઓ ચોગરદમ આવવા લાગી; નંબરની બાટલીઓ પાછી ઉપરાઉપરી ખુલવા લાગી અને મેમાનોમાં છુટથી વપરાવા લાગી ! આખા ડીનરમાં ચોગરદમ રંગ રંગી વરતાઇ રહ્યો. બંગલાની આસપાસ સંતાઇ રહેલા મધુકરના ન્યાતીલાઓ ડીનરનાં લેકચરો સાંભળી દીગમુઢ બની ગયા; અને દરેક જણા સુધારક બ્રધરહુડના ડીનર પ્રત્યે ધિઃક્કારની નજરે જોવા લાગ્યા. મધુકરને વાસ્તે ભવિષ્યમાં કેવાં પગલાં લેવાં તેનો ઉંડો વિચાર કરતા કરતા ઘર ભણી ચાલવા લાગ્યા. કેટલાક હડહડતા વિશુદ્ધ આર્ય આગેવાનો સુધારક બ્રધરહુડના ડીનરમાં ભેગા થએલા ગૃહસ્થો સારૂ એક ફીટકાર અને ધિઃક્કાર ભરી ચર્ચા વર્તમાન પત્રમાં છપાવવા સારૂ તજવીજ કરવા લાગ્યા, અને કેટલાક દેશ પરદેશ સભાઓ ભરાવી દીલગીરીનો ઠરાવ કરાવવા સારૂ યોજના ઘડવાના વિચારમાં પડયા. આ અરસામાં એક કુતુહલનો બનાવ બન્યો. મધુકરને ઘેરથી કેટલાક ઈર્ષાખોર અને ટીખળી સગાં વ્હાલાંઓ મધુકરના બાપના બારમાના પ્રસંગે મધુકરના મામા અને કેટલાક દુરના

સગા વ્હાલાઓ ખરખરો કરવા સારૂ કાણુ પ્રસંગે મધુકરને ઘેર આવ્યા હતા, તે સઘળાને લઇ આ ડીનરના બંગલે દોરી લાવ્યા. તમારો ભાણીઓ તમારા બનેવીની ઉત્તરક્રિયા કાશીના પંડીતો બોલાવી બંગલે કરે છે; માટે તમે જોવા ચાલો. આ પ્રમાણે ઉંધુ ચતુ સમજાવી આ ઓલા દોલા કાણીઆઓને બંગલે લાવ્યા; બંગલે આસો પાલવનાં તોરણો બંધાએલાં જોઈ તથા વાજાં બેન્ડ અને નગારાં વાગતાં જોઇ હરેક જણા આભા બની ગયા અને વિચારમાં પડયા. મધુકરના મામાને બંગલા નીચે બેસારી ખરખરો કરવાનો કહ્યો અને એક જણ મધુકરને ખબર આપવા ડીનરના હૉલમાં ગયો. મામાએ તડેડાવીને બનેવીના નામની પોક મુકી અને બીજા કાણીઆઓએ પણ જોડે પોક મુકી; બૈરાંઓએ ધડીમ ધડીમ કુટવા માંડયું; આ આનંદના પ્રસંગમાં એક કાણુનો પણ કુતુહલનો પ્રસંગ થઇ પડયો !! આ ખરખરાના બુમબરાડાથી મેમાનો રંગપાણીમાં ગરકાવ થઇ અચંબામાં ઝોકાં ખાતા ડીનર હૉલમાંથી બહાર આવ્યા; છેવટની સલામતી સારૂ બેન્ડ પણ જુસ્સાથી વાગવા લાગ્યું; એક બાજુ કુટણાની રો કકળ અને એક બાજુ બેન્ડના મધુર સ્વરોદ વાગવા લાગ્યાં. બંગલાની બહાર મધુકરના ન્યાતીલાઓ હવે શું બનાવ બને છે તે ચુપકીથી જોવા લાગ્યા !! મધુકર એકદમ જુસ્સાથી છાંટા પાણીમાં ચકચુર બની ધબડ ધબડ કરતો નીચે આવ્યો; અને કાણીઆઓનો ઘોઘરો પકડી લાત મારી બહાર કાઢવા લાગ્યો; બધા મેમાનો પણ કાણીઆ અને મધુકરની

આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યા.

"ગંદ્ધા, એ કયા કરતે હો! ચલાવ નિકાલો એકદમ બ્હાર!"

"અરે હાં હાં ભાણીઆ આ શું કરે છે?"

"ચુપ ખચ્ચરો એકદમ બહાર નીકળો!"

"અરે ભાણુભાઇ ભાણુભાઈ ધીરા થાઓ; તમે ના કહેતા હશો તો અમે નહીં રોઇએ; પણ આમ માર માર શું કરોછો!!"

"સુવરો બહાર જાઓ!"

"પણ છે શું!"

"રીસ્કલ આ સુધારક બ્રધરહુડ છે!"

"પણ ભાણીઆ તેમાં શું થઈ ગયું! તું આમ ગાળો કેમ ભાંડે છે!!"

"અરે તમારો ભાણીઓ આજે રંગપાણીના છાંટામાં ગુલતાન છે!! ભાણુભાઈ કાણીઆને ઓળખતા નથી!!"

"પણ બાપજી આ બધું છે શું!!"

"અરે આતો સુધારક બ્રધરહુડનું જમણ છે! હીંદુ મુસલમાન પારસી, અંગ્રેજ વાણીયા બ્રાહ્મણને જોડે બેસી એક ટેબલપર ખાવાનું ડીનર છે!!"

"ઓય મારા દીયર! આતો ગજબની વાત! હળાહળ કલયુગ પાપનું કામ! વહી ગએલાની મોકાણ! વટલઇ જવાનું સ્થાન! ગજબ! પરમેશ્વર ગજબ!!"

એ ઢેમ બ્લડીફુલ નીકળો બહાર ! ચલાવો, નહીં તો બાચાં પકડી પકડીને ધકેલવા પડશે ! ! ”

“ આતે મારા દીયર વકરાએલા હુવર, ભુંડ ! ”

“ અરે ડોન્કી ! આતો સુધારક બ્રધરહુડ ! ! ”

“ અરે મારા મૂરખા ! આતો એઠુ જુઠુ ખાનારા અને વિષ્ઠા પાણી પીનારા ભુંડ ! ”

“ ચલાવ સાલે અકદમ અભીને અભી બહાર નિકાલો ! ”

આ પ્રમાણે રંગપાણી પીને છાકટા બનેલા ભાણાભાઈ મધુકરભાઇએ પોતાના મામા અને બીજા સગા વ્હાલાં કાણી-આઓને લાત મારી મારી બંગલાની બહાર કાઢયા ! વિચારશિલ વાંચકો આતે “ સુધારક બ્રધરહુડ કે વિદારક બ્રમીત ભુંડ ! ” આ પ્રમાણે રંગપાણીની ધીંગામસ્તી કરી સુધારકો લથડીઆં ઉપર લથડીઆં ખાતા ઘર ભણી વળ્યા ! !

પ્રકરણ ૩ જું.

ફેશનમાં વ્હાલીનો વિલાસ કે લેસનમાં લક્ષ્મી અને નીતિ ખલાસ !!!

દોહરો.

સાંકળ તુટી સ્નેહથી થયો હમકલે છેહ,
ઘરમાં પેસે થાણ તે દહન કરે છે દેહ.

મનોહર રૂપવાળી ચતુર અને સારા ગુણથી ભરેલી, વળી શરીરે કોમળ તથા કુળવાન શોભા વધારીને જે શોભે છે, સિવાય પ્રેમથી ભરેલ નિર્મળ વ્હાલાં વચન બોલનારી અને મનમાં પ્રેમ લાવી પતિ સાથે હમેશાં અનુકુળ રહેનારી તથા પતિને આવતા જોઇને હર્ષથી સામે ચાલીને જરા હસીને જે પતિનું સન્માન કરે છે, એવી સ્ત્રી સાથે હમેશાં વિલાસ કરીને જે પુરૂષ આયુષ્ય વિતાવે છે, એથી બીજો કીયો ભાગ્યશાળી વસ્ત્રીને શોભે છે ?!

પોશાક સુંદર પોલકાં છોગાં છબીલી ખુબ ધરે,
ફેશન તણા ફંદમાં ફંદમાં કરમાં રૂમાલો ફરફરે;
વચનો વદે બહુ ચાવીને નયનો નચાવે પલકમાં,
શાણી બને સ્વામિ થકી સંતાપી કંથને બલકમાં.

સમુદ્રને કાંઠે જેમ તરંગ દેખાતા નથી પણ વચમાં એટલે મધ્ય દરીયે સુંદર તરંગ ઉછાળીને શોભે છે. જેની બહારથી ચપળ દૃષ્ટિ નથી, પરન્તુ આંખોના ખુણામાંજ મનોહર રહીને શોભે છે, જેમ ફુલની કળીની સુગંધ કળીની અંદર રહીને શોભે છે, તેમ જેના મનની વૃત્તિ મનની અંદરજ સમાઇને શોભે છે, એવી મનોહર સતિ સ્ત્રી જેના ઘરમાં શોભે છે તે મહાન્ ભાગ્યશાળી હોઇને સરસ શોભે છે.

* * *

ભાઇઓ જેની ભારજા ભુંડીરે તેને પીડા અંતર ઉંડીરે;
લાજ તજીને લડાઈ કરે નિત્ય ભાળવા લોક ભરાય,
સારા માણસના ઘરનું વગોણું જાણું જગતને થાય:—૦
જેમ બિલાડી ઉંદરને જુવે એમ નાથ સામાં કરી નેણુ,
પગ થકી પ્રગટે માથા લગી એવાં ક્રોધે વાંકાં વેણુ:—૦
ચાર ઘડી પીયુ ચૌરે ટળે ત્યારે સુખ બંનેને થાય,
ઘડીએ આવીને ઘેર બેસે ત્યારે શેરે લોહી સુકાય:—૦
સ્નેહ કરી કદી સ્વામી સંગાથે બેશી ન બોલે વાત,
ધુમાડાની પેઠે ધુધવાતી રહે રોશ ભરી દીન રાત:—૦
પંડીત શાસ્ત્ર ભણેલ પુરાણી મોટી સભામાં મનાય,
માન તજી મુરખીના મોંઢાના નિત્ય હુંકારા ખાય:—૦

ભાઇઓ જેનો ભાયડો ભુંડોરે, ત્રાવ તેને અંતરમાં ઉંડોરે;
ઘરે ઘડી એક પગ ટકે નહિ રખડયાં કરે બહાર,
ઘર નારીને પાટુએ મારે પરનો રાખી પ્યાર:—૦

કરી કમાણી કાંઇ ન લાવે ખાય વેચી ઘરબાર,
છેરટે ખાવા વાસણો ટાળે રમવાને જુગાર:—૦
દારૂડીઆની સોબતે ચઢી પીયે દારૂના ડોઝ,
કેલફીતુરો કરતો ચાલે મનમાં માની મોજ:—૦
ખાવા આવે શ્વાનની પેઠે શ્વાનની પેરે ખાય,
સૂવાને આવે અરધી રાતે ગામ બધુ ઉંઘી જાય:—૦
મીજાજ ખાંટો આમલી જેવો નવ બોલાવ્યો થાય,
કહે ત્રિભૂવન બાઈની આમાં જીંદગી શેણે જાય:—૦

ઑાહ માઇ ગૉડ! વૉટ નોનસન્સ! કેવું હમ્બગ! આ શહેરનું બઝાર કેવું ઑડ અને ઍડ છે! એક ઘડીનો પણ વિશ્વાસ નથી. બઝારમાં ચાલીએ ત્યારે સાહેબ પધારો, સાહેબ પધારો કહી દુકાનમાં પરાણે બોલાવે અને માલ લેવા મીઠાં મીઠાં વચન બોલી લલચાવે; આ માલ લીધો અને ખીસ્સામાં બીલ ઘાલી રસ્તે પડ્યા કે તરતજ બીજા દીવસથી ઉઘરાણીના ધક્કા ઘર આગળ શરૂ થયા. ગુમાસ્તાને વાયદા કરીએ પણ કાંઈ સમજેજ નહીં. એક નફટની માફક બે દીવસ થયા કે પાછા ઘર આગળ આવીને છાતી પર ઉભા રહ્યા. એટીકેટ પોઝીશન એતો સ્વપ્ને સમજેજ નહીં. બસ લાવોને લાવો, અરે બસ લાવોને લાવો! સાલ્લો લાવોનોજ હડકવા તેમને થાય! તે કેમે કરીને મટેજ નહીં. પૈસાનો મેનીઆ મટે પણ શી રીતે? જે આવે તે લાવો! આમ બૈરી પણ જીવ ખાય, ગુમાસ્તા પણ જીવ ખાય અને બજારવાળા પણ જીવ ખાય! હવે કરવું શું? આ બધાને

ખાઉં ખાઉં ! ઑાહ માઈ લૉર્ડ, હવે આ પાપમાંથી મને મુક્ત કર!

'છૈયાં છોકર બૈરી બાવા સગા સહોદર પૈસામાં
દુનિયાના સૌ રગડા ઝગડા હાય રહ્યા છે પૈસામાં !'

આ મારો બેટો પૈસો શું જુલમ કરવા બેઠો છે! જે આવે તે પૈસો! જે આવે તે પૈસો! પણ પૈસો લાવવો કયાંથી! એનાં તે સાળાં કાંઇ ઝાડ ઉગે છે, કે ટાંકાં ભોંયરાં ભરી રાખ્યાં છે, કે કાંઈ ખાણો બાણો ખોદી રાખી છે કે ઝટ જઇને લઇ આવીએ! આ બેવકુફ દુનિયા પૈસામાં શું પ્રતાપ જોતી હશે! સાલ્લુ કાંઇ સમજાતું નથી! આ પૈસા સારૂ વિલાયત જઈ બારીષ્ટર થઇ આવ્યા; આ પૈસા સારૂ આખો દીવસ કૈસ હોય તોયે ઠીક અને ના હોય તોએ ઠીક પણ કોરટનાં પગથીઆંએ તોડી નાંખ્યાં, અને આ બુટની એડીઓ પણ બુઠ્ઠી થઇ ગઇ; આખો દીવસ તાપથી આ ભેજું પણ બહેર મારી ગયું; અરે બદનના પરસેવાથી આ ખમીસ અને કૉલર પણ ગંધાઈ ઉઠયાં; લેકચરના બરાડાથી કાન પણ બહેરા થઇ ગયા! પણ કયાંઇથી સાળો હાથ ભરાતો નથી. હાય અફસોસ! હવે કરવું શું! ઓહ મની, મની, મની તું કયાં છે? અરે હું તને ક્યાં શોધું! વાયરલેસ ટેલીગ્રાફી ચલાવું કે તને લેવા સારૂ એરોપ્લેનમાં બેસી અરે ભૂલ્યો ઉડીને આવું! અરે તું જવાબ આપ કે તારા વાસ્તે હું ક્યાં આવું? અફસોસ કોણ સાંભળે છે? પૈસા પૈસા-તારો શું વિશ્વાસ! ચાલ જા તું જ જુઠો છે! મનુષ્ય સાચા છે! તારે સારૂ વાયદા જુઠા થાય એમાં નવાઇ નહી; છ છ મહીના થયા પણ

નોટ કે ગીનીનાં દર્શન ન થયાં. પૈસા સારૂ પ્રેકટીસની પત્તર ઝધી નાખી પણ હાથ ન ભરાયો! વકીલના કેસ બારીષ્ટર થઇને નજીવી રકમમાં ચલાવા માંડયા પણ ખીસ્સાં ન ભરાણાં! હા.... વૉટ શુડ આઇ ડુ! આ ઑફીસના ગુમાસ્તાને પગાર શી રીતે આપવો; ચાકર નફરને શી રીતે નભાવવા? આ કપિલાને પણ શી રીતે શાંત રાખવી! સુધારાવાળી બૈરી પણ માથાની મળી! ચોરી કરો, ઘર ફાડો કે જાત ઘરાણે મુકો પણ મારે જોઇએ તે મને આણી આપો! બજારનું દેવું પણ શી રીતે ચુકાવવું! હવે કાંઇ સૂઝ પડતી નથી. વાઇફ પણ સુધારામાં પડી છકી ગઇ, પોઝીશન ને એટીકેટના ધતીંગમાં ધણીને ધમકાવતી થઇ! હવે તો ખુલ્લી રીતે સામું બોલે છે, કોઇ ફ્રેન્ડ બેઠો હોય અગર કોઇ મેમાન કે પરોણો ઘેર આવ્યો હોય તોપણ જરા માન સાચવતી નથી. જ્યાં સુધી તેને મોં માગ્યા પૈસા મળ્યા ત્યાં સુધીજ તે મારી સાથે હસી હસી વાત કરતી; જ્યાં પૈસાની તાણ પડી કે તરતજ સામી થઇ મારૂ મગજ ફેરવી નાંખે છે; સાલ્લા ગુમાસ્તા પણ રાત દીવસ જીવ ખાઇ જાય છે; ઑફીસની આવક અને હીસાબમાં કોણ જાણે કેટલા બધા ગોટાળા ચાલે છે કે કાંઇ કહેવાની વાતજ નહીં. આ જરા કાંઇ બોલ્યા કે તરતજ પગાર લાવો પગાર લાવો કહી માથુ પકવી નાંખવા માંડે છે. હાય જીવ પૈસા વિના આવા હાલ હવાલ થયા! ઑહ લૉર્ડ મરસી અપઑન મી! ઓ ઇશ્વર હવે તું મારા ઉપર દયા કર! દયા કર! આ પ્રમાણે પૈસાનો બળાપો કરતા કરતા બારીષ્ટર સાહેબ એક

આરામચેર પર પડી વિચારમાં લીન થઇ ગયા; થોડીક વાર થઇ કે તરતજ ઑફીસના ગુમાસ્તા આવીને ખુરશી પાસે ઉભા રહ્યા. સાહેબને આંખ મીંચી ખુરશીમાં ગંભીર વિચારમાં પડેલા જોઇને ઘાલચંદ અને મેલચંદ એક બીજાના સામું જોતા મૌન પકડી ઉભા રહ્યા; એવામાં બારીષ્ટર સાહેબે તરતજ આંખ ઉઘાડી તેમના સામું જોયું.

"સાહેબ પેલો મનસુખ મીસ્તરી ઑફીસના બુક કેસ સારૂ પૈસા લેવા વાસ્તે આવ્યો છે!"

"તેને કહો કે આવતે મહીને પૈસા મળશે!"

"તે માનતો નથી ને દાવો કરવાનું કહે છે."

"તો તેને કહી દો કે દીવાની કોરટ દેવાદારના બાપની છે, દાવો કરશો એટલે દાવાનો નિકાલ થતાં ખાસા છ મહીના લાગશે માટે વિચાર કરજે!"

"સાહેબ તેને ઘણો સમજાવ્યો પણ માનતોજ નથી!"

"જાઓ બાવા જાઓ, મારો જીવ ન લ્યો! રવિવારને દીવસે તો પાંચ મીનીટ પૂરો જંપીને બેસવા દો! લેણદાર કરતાં તમારો જુલમ બહુ છે!"

"સાહેબ આજરોજ શેઠાણી સાહેબે બ્રેસલેટ લેવા સારૂ ઓરડર આપ્યો છે. જવેલરી માર્ટવાળો ભોગીલાલ કહેછે કે જુનો આંકડો ચુકવી જાઓ અને પછી નવો ઓરડર આપી જાઓ!

"સારૂ જાઓ હું હમણાં શેઠાણીને બોલાવી સમજાવીશ."

"સાહેબ પેલા જેમલા મોચીના હોલ બુટના તથા શેઠા-

ણીની સ્ત્રીપરના પંદર રૂપીઆ છે તે આપો! ગઇ કાલે તેણે બજાર વચ્ચે મિજાજ ખોઇને મને ધમકાવ્યો હતો!"

"સારૂ જાઓ આવતા અઠવાડીયામાં તેને વાસ્તે મેનેજ કરીશ!"

"સાહેબ મ્યુનીસીપાલીટીના ટેક્ષના પૈસા વગર હવે ચાલશે નહીં! તેનો કલાર્ક ગઇ કાલે ઘણું બોલી ગયો છે!"

"ઠીક છે; હું જાતે તેના ઉપરીને મળીને બંદોબસ્ત કરી લઇશ!"

"સાહેબ, એક પચીશ રૂપીઆની મારે જરૂર છે તો મહેરબાની કરી મને પગાર પેટે આપો!"

"અરે સાલા તમે લોક કેવા ઑડ છો! તમેજ લોકો મારી ક્રેડીટ પર પાણી ફેરવો છો! ઘડી ભરનો પણ તમને વિશ્વાસ નથી. મારૂ લોહી પીઓ! ઓ બ્લડ થરસ્ટી મારો જીવ લ્યો! ગેટ આવે ફ્રોમ હીઅર!"

"લ્યો સાહેબ આ ચાલ્યા! ગુસ્સે ન થાઓ! તપી ન જાઓ!"

"વેલ ડીઅર!"

"ઓહ કોણ વાઇફ! માઈ હાર્ટ! તું કયાં હતી?"

"હું જરા સૂઇ ગઇ હતી! મારૂં માથું દુખતું હતું તેથી જરા આડી થઈ હતી!"

"હવે કેમ છે? જરા કૉલનવોટર લગાવું! લાવ ડીઅર હું જરા ચાંપું!"

"ના ના હવે તે મટી જશે! વેલ લવ, મારા વાસ્તે જરા બીલીયારનાં એરીંગ મંગાવો!"

"હા હું તેની તજવીજમાંજ છું! આ એકાદ કેસ હાથમાં આવે કે તરતજ મંગાવું!"

"તમે રોજ મંગાવું મંગાવું કરોછો પણ કાંઈ મંગાવતા નથી!"

"વ્હાલી હમણાં જરા પૈસાની તાણ છે તેથી ઢીલ થાય છે. એક્સ્ક્યુઝ માઇ ડીઅર ફોર ડીલે! ઢીલને વાસ્તે વ્હાલી મને માફ કર!"

"તમારે તો સદાને વાસ્તે પૈસાની તાણ રહેશે! મારે એરીંગ વગર એક કલાક પણ નહીં ચાલે!"

"ઠીક ત્યારે કાંઈ મેનેજ કરીશ પણ તને જલદી અપાવીશ."

"નહીં મને કહો! મારે વાસ્તે શું ગોઠવણ કરશો?"

"બાવા મારો જાન ન લે! હું તો તમારાથી થાકયો!"

"સાહેબ નહોતી ખબર કે સુધારાવાળી સ્ત્રી સાથે પરણતા તેને અપટુડેટ ફેશનમાં રાખવી પડશે!"

"પ્લીઝ નાઉ ગો આવે! લેટ મી સ્લીપ ફૉર આ વ્હાઇલ! જરા મહેરબાની કરી મને જંપવા દે!!"

"સાહેબ પેલું આપણું જુનું મકાન છે, તેને વાસ્તે ઘરાક આવ્યું છે!!"

"ઓહ યસ વેલ સેઇડ!! જાઓ જાઓ તેને બજારભાવ કહેઇ ફટકારી મારો!!"

"નાઉ ડીઅર હવે મારે વાસ્તે મેનેજ કરશો!!"

"યેસ, સુઅરલી, સરટનલી! મારા હાથમાં પૈસો આવે તો તરતજ તારે વાસ્તે ગોઠવણુ કરૂં! મારી વ્હાલી મારે તારાથી શું વધારે છે?!"

"અરે બારીષ્ટર સાહેબ છો કે?!"

"અરે કોણ ખુશાલરાય ખીસ્કોલી! આવો! પધારો!"

"કહો ભાભી સાહેબ, છો તો આનંદમાંને?!"

"હા. તમને જોઇને વધારે!!"

"કહો સાહેબ આજ શા વિચારમાં પડયા છો!! હમણાં જરા તમારી તબીયત દીવસે દીવસે લેવાતી જાય છે તેનું શું કારણ?"

"આ તબીયતમાં ધંધાના કઢાપા! આવકમાં સાઈફર! લેણદારોનો ત્રાસ!!"

"એ તો સાહેબ સંસારમાં સદા થતું આવ્યું છે! ઉંટને ધાંધડતાં પલાણવું જોઇએ. આની પાઘડી આને માથે અને આની પાઘડી આને માથે એ પ્રમાણે વ્યવહાર ચલવવો જોઇએ. જંમાનાના ઝપાટામાં બધાને ઝપાટો લેગાવવો જોઇએ!! એવી નકામી ચિન્તા ન કરવી! માથે પડી ભોગવી લુઇએ!! દેવું કોને માથે હોય! સ્ત્રીઓને માથે ન હોય! મુરદનેજ માથે હોય!"

"લ્યો સાંભળો! આ તમારા મિત્ર શું કહે છે? ખુશાલરાયભાઈ! આ તો દેવાથી અકળાઈ જાય છે અને આખો દીવસ ઘરમાં બધાને કડખાઉં કરે છે! હું તો તેમનાથી થાકી! હમણાં

થોડાક દીવસ વાસ્તે તમે અહીં રહેવા આવો; નહીં તો સાહેબનું હવે મગજ બગડી જશે!!"

"ખુશાલરાયભાઇ! હવે હું તો ઘણોજ કંટાળ્યો છું!! આ ઇન્ડીઆમાં પગ દઇને ફુલ બન્યો છું. જેટલા દીવસ લન્ડનમાં રહ્યો ત્યાં સુધી આનંદ આનંદ અને આનંદ! અહીં આવી હું તો બમણી પીડામાં પડયો છું!! મારા વિલાયતના ફ્રેન્ડોએ મને વિલાયતમાં રહેવાની ખાસ સૂચના કરી હતી; અરે મારા મેરેજને વાસ્તે પણ ત્યાં મેનેજમેન્ટ થઈ ચુકી હતી!! અરે સાહેબ ત્યાં જો મેરેજ થયા હોત તો મેરેજ સાથે વારસો પણ મળત!! પણ કીસ્મતના યોગે પીરસેલી થાળી ઠેલી ઇન્ડીઆમાં આવ્યો; અને આ પદમણી સાહેબ સાથે પાનું પાડયું!!"

"લ્યો સાંભળો ખુશાલરાયભાઈ! સાહેબને તો વિલાયતમાં રહેવું હતું; અને વિલાયતમાંજ પરણવું હતું; અરે પગથી કે માથા સુધી વિલાયતીજ બનવું હતું! કહો હવે મારા જેવી નેટીવ સ્ત્રી અને તમારા જેવા નેટીવ ફ્રેન્ડ એમને શી રીતે ગમે!! હું તો હજુ પણ કહુ છું કે સાહેબ વિલાયત પધારે!!"

"વેલન્ડીયર હાલમાં જો મારી પાસે પૈસા હોય તો હું તરતજ વિલાયત જાઉં!! રીઅલી આ ઇન્ડીઆથી હું કંટાળી ગયો!! અરે તમારા જેવાથી તો પ્રભુ તોબા!! આ લાવો ને આ લાવો! આ લાવો ને આ લાવો! સાલો બધો વ્યાપારજ આખો દીવસ લાવવાનો! માગણીનો તે કાંઈ છેડો છે!!"

"સાહેબ દુનિયામાં સ્ત્રીઓની તૃષ્ણાનો તે કાંઇ અંત હોય? સ્ત્રી એ કોણ? માયા, દેવી, લક્ષ્મી ચંચળ જાત વાતવાતમાં રીસાઇ જાય અને મરડાઈ જાય !!"

"યુ આર કવાઇટ રાઇટ માય ફ્રેન્ડ!! વાતે વાતે વ્હાલીને વાંધો પડે!! ઘડી ઘડીમાં થરડાય ને મરડાય!! મિનીટે મિનીટે ખોટું લાગતાં વાર ન થાય!!"

"સાહેબ જ્યારે આટલો બધો લૉનો અભ્યાસ કર્યો ત્યારે થોડો લેડીને રીઝવવાનો અભ્યાસ કરવો જોઇતો હતોને!"

"યસ રીઅલી રાઇટ! ઇટ ઇઝ માઇ ગ્રેટ મીસ્ટેક! હવે મારે પેપરમાં એક આરટીકલ આપવો છે કે કૉલેજીયનો, વકીલો, બારીષ્ટરો અને દાક્તરોએ પોતાનો અભ્યાસ પુરો કરી ડીગ્રી મેળવતા સુધીમાં સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખવાની વ્યવહારીક વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી લેવો; કારણ કે પરણ્યા પછી તેમના ઘરસંસારમાં રીસામણા મનામણાનો જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે તરતજ એક મિનિટમાં સ્ત્રીને રીઝાવી વશ કરી લેવાય!! હાલમાં જો કોઈ ગટરકલાસ અરે ભુલ્યો ભુલ્યો હાઇકલાસ લીટરેચરનો પ્રોફેસર અરે ફીલોસોફર એકાદ કલાક સારૂ નાઇટ સ્કુલ કાઢે તો મારા જેવા અભ્યાસીઓને ઘણોજ ફાયદો થાય!! આ સાળુ વાતે વાતે ઉંહુ....ઉંહુ....ઉંહુ એની કડાકુટ મટી જાય; અરે તુરતજ ઉંહુનું ઓસડ શરૂ કરી વ્હાલીને મનાવી લેવાય! પણ લાચાર; આં હિંદુ સંસારમાં બાળલગ્નોએ લવને પગમાંથી લુલો કરી નાખ્યો છે."

"બારીષ્ટરસાહેબ વિલાયતમાં તો મારા સમજવા પ્રમાણે

લવની ઘણીજ સ્કુલો હોવી જોઇએ !"

"અરે ત્યાંતો નેચરલી લવજ શીખાય છે! તમે ગમે તે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા સારૂ વિલાયત જાઓ કે તરતજ શરૂઆતમાં લવનો સ્ટડી શીખવાની ફરજ પડે છે."

"ત્યારે તમે કેમ કહો છો કે મેં કાંઇ વિલાયતમાં લવ શીખવાનું સાધન ન જોયું !!"

"અરે લવ શીખવાનું સાધન નહીં પણ લેડીને રીઝાવવાનું સાધન ન જોયું. વિલાયતમાં લવ શીખવાનાં સાધનો પાર વિનાનાં છે. આ દેશ કરતાં ત્યાં લવ અને લવરની ઘણીજ કીંમત છે!! ત્યાં લેડી સાથેનો પ્રસંગ ઘણોજ આનંદી અને પ્રેમથી ભરપુર હોય છે. ત્યાંની લેડીઓમાં વાતે વાતે ઉંહું ઉંહુનો ઘણોજ તિરસ્કાર હોય છે; અરે હિંદુસ્તાનમાં લવના મંદીરમાં પેઠા કે તરતજ ઉંહુંનો સત્કાર કરવો પડે છે. અહીં વાતે વાતે વ્હાલીને મનાવવી પડે છે અને ત્યાં વાતે વાતે લવરને મનાવવો પડે છે. વિલાયતમાં લેડીઓ કીડીઓની માફક ઉભરાઇ જાય છે અને આ દેશમાં લવરો કીડીઓની માફક ઉભરાઇ જાય છે. વિલાયતમાં લવરની કીંમત છે અને હિંદુસ્તાનમાં લેડીની કીંમત છે; અને એટલાજ સારૂ આ દેશમાં વિલાયત જઇ આવનાર સારૂ ઘણીજ સખત અને કડક ટીકાઓ થાય છે."

"કેમ જોયું ખુશાલરાયભાઈ ! સાહેબનો કેટલો બધો ડીપ અનુભવ છે? તે કેવી રીતે તમને તથા મને વાતે વાતે ઉડાવે છે!! બારીષ્ટર થયા એટલે જ્યાં ત્યાં ઘીકૃથી વાત કરવી. ઘરમાં

વાતે વાંતે હલીલ કરી મને પજવવી એ તેમનો સહજનો સ્વભાવ થઇ પડયો!!"

"હશે ભાભી સાહેબ ઠંડાં પડો ઠંડાં! તમારા વાસ્તે સાહેબના મનમાં ઘણીજ ઉત્તમ લાગણી છે!!"

"શું પત્થરાની લાગણી છે? જો લાગણી હોય તો તરતજ મારી માગણી પૂરી ના કરે!! હું કયારની એરીંગ એરીંગ કહી મરી જાઉં છું, પણ એમને જાણે કોણ સાંભળે છે!!"

"ખુશાલરાય આ લેડી મારો જીવ ખાઇ ગઇ! તેને આટલું આટલું આપતાં પણ મારા વાસ્તે સારો વિચાર ધરાવતી નથી! એક બાજુ ઘરમાં કંકાસ! ઑફીસમાં ગુમાસ્તાનું પોગળ અને ધીંગાણું અને બહાર લેણદારોની પજવણી! હું તો આ ત્રણ બાબતથી ત્રાસી ગયો! કંટાળી ગયો!! સાળુ લાવો લાવો ને લાવોજ લાવો!! લાવવા સિવાય બીજી કાંઈ વાતજ નહીં. આ જરા ઘરમાં આવીને બેઠા કે તરતજ મને પેલું લાવી આપો અને મને એલિયું લાવી આપો!! લાવવા સિવાય બીજી કાંઈ વાતજ મળે નહીં!! પ્રભુ પ્રભુ આ સ્રીથી જુલમ જુલમ તોબા તોબા!!"

"જોયું ખુશાલરાયભાઇ કેટલું બધું મારૂં ઇનસલ્ટ કરે છે! હુંજ જાતે ભલી છું કે આટલું બધું સહન કરી તેમના ઘરમાં પડી રહી છું; હું પણ ઇશ્વર પાસે માગું છું કે મારો હવે જલ્દીથી છુટકો કર!! વિલાયતના ભભકામાં મોહી પડી ને હું તો પસ્તાણી!!"

"વેલ માય ડીઅર કપિલા હવે મને ક્ષમા કર!! હું તારાથી હાર્યો!"

"અરે હાંહાં ભાભી સાહેબ અને બારીષ્ટર સાહેબ! આમ વાતે વાતે બંને જણા ચઢી ન જાઓ! શાન્ત થાઓ! ધીરા પડો! એક ગરમ થાય કે તરતજ બીજાએ નરમ થવું જોઇએ!!"

"ખુશાલરાય હું તો હવે એટલો બધો કંટાળી ગયો છું કે જો હવે આમને આમ લાંબો વખત ચાલશે તો મારી જીંદગીનો છેડો આવી જશે!! સાલી આટલી બધી બઇરીની તાબેદારી ઉઠાવું છું છતાં પણ સ્વપ્ને આનંદ અને સુખ મળતું નથી!!"

"સાહેબ એ તો હોય! સુધારો, પોઝીશન અને એટીકેટના અભિનયમાં બધું ચાલ્યું જાય! સુધારામાં સ્ત્રીની કીંમત અને તાબેદારી ન થાય તો પછી થાય શેમાં?!"

"અરે પણ દુનિયામાં દરેક બાબતની હદ હોવી જોઇએ!"

"આ જમાનામાં ફક્ત સુધારાને વાસ્તે હદ રહી શકતી નથી! જ્યાં સુધારાનું નામ આવ્યું કે તરતજ હદ દોઢ ગાઉ દૂર નાસી જાય છે!!"

"જોયું ખુશાલરાયભાઇ! તમારા બારીષ્ટર સાહેબ કેવા પ્રવીણ અને અંતરના ઉંડા છે!! આટલી બધી નકામી લમણાફોડ કરે છે; પણ એમ નથી કહેતાં કે જાઓ એરીંગ હું આણી આપીશ!!"

"ઓહ માઈ ડીઅર લેડી! એ તો હું કયારનો ભસી ચુકયો છું કે લાવી આપીશ!"

"નહીં મને પ્રોમીસ કરો કે હું એક વીકમાં લાવી આપીશ.

"ઑાલરાઇટ માઈ સૅાલ! લે આ પ્રોમીસ! મારા હાથમાં જેવા મની આવશે. કે તરતજ હું તને એક વીકમાં એરીંગ આણી આપીશ!"

"અરે મની તો કાલ પરમ દીવશે આવશે, હમણાંજ તમે ગુમાસ્તાને પેલું જુનું ઘર વેચી મારવાનો હુકમ કર્યો તે ભૂલી ગયા!!"

"ઓહ સોરી સોરી માઇ સ્વીટ હાર્ટ! હું તદ્દન ભૂલી ગયો! મને માફ કર! ચાલ જેવા મની આવશે કે તરતજ હું તારી આશા ફુલફીલ કરીશ! પછી કાંઇ?"

"હા....એક વાત રહી ગઇ છે સાંભળો! જુઓ તમે મારૂં તમારા ફ્રેન્ડના દેખતાં સખત ઇન્સલ્ટ કર્યું છે તો તેને વાસ્તે તમે શું કરો છો?!"

"યસ કવાઈટ રાઇટ! હું તારી માફી માગુ છું. મારી વ્હાલી હવેથી હું તારૂં કોઇ પણ દીવસ પ્રાઇવેટમાં કે પબલીકમાં જરા પણ ઇન્સલટ નહીં કરૂં!! કેમ હવે પ્રસન્ન થઇને!!"

"યસ માઈ ડીઅર! નાઉ આઇ એમ ગ્લેડ! હા વ્હાલા હવે હું ખુશી થઈ!!'

"શાહબાશ! શાહબાશ! શાહબાશ! ધણીધણીઆણી રાજી તો કયા કરે મિયાં કાજી! આલો ભાભીસાહેબ આને

ભાઇસાહેબ બંને જણાં આનંદથી મનાયાં છે!! રિસામણી મનામણીનો પાઠ સારી રીતે ભજવાઇને આજ ખતમ થયો છે! ભાભીસાહેબ કહો ના કહો પણ કાંઇ તમારામાં અજબ જાદુ છે!! ભારે મોહીની છે! જે કોઇ તમને જુએ કે તરતજ તમારૂં થઇ જાય!! મારા સાહેબ બિચારા તો તમને જોઇને ગાંડા ને ઘેલા થઇ જાય છે હોં!!"

"જુઓને ખુશાલરાય સાહેબ! તે પણ તમારાં ભાભી-સાહેબને કાંઇ મારા વાસ્તે માન છે!!"

"નહીં સાહેબ! મારાં ભાભીસાહેબ પણ તમને અંતરથી ખુબ ચ્હાય છે! એતો સ્હેજ જરા ઉપરથી ગમ્મત કરે છે!!"

"ત્યારે હું તેમને કયાં થોડું ચહાઉં છું!! તે પણ મારૂં જીગર છે. કલેજું છે! અરે આંખની કીકી છે! મારા શરીરનું લોહી છે!! અરે મારૂં ચૈતન્ય છે!!"

"યસ નાઉ ધેર લાઇઝ ધી બ્યુટી! હવે બરાબર રંગ આવ્યો!! સાહેબ હવે તમે કાંઇ પ્રેમના ગ્રંથ વાંચી રીસામણી મનામણીની વિદ્યા થોડી થોડી જાણો!"

"અરે મારા મિત્ર મી. ખુશાલરાય ખીસ્કોલી!! હું તો હવે રાત દીવસ લવમાંજ ગુંથાએલો રહું છું!!"

* * * *

"જોઈ જોઇને સઘળું જોયું, ખત્તા ખાઇને ખુબ જોયું;
ધન ખરચીને ઘણું જોયું, પ્રીત બાંધીને ચિત જોયું.
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું સાધન એક ન જોયું:—૦

નમી નમાને માન મેં ખોયું, કહ્યું કરી કરી જ્ઞાન મેં ખોયું.
જપી જાપ ભાન મેં ખોયું, રાણી કાચા કાન મેં ખોયું;
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું સાધન એક ન જોયું ! ! "

"અરે થેન્કસ થેન્કસ સાહેબ થેન્કસ છે તમને! તમે પણ એક અજબ પૂતળું છો ! !"

"અરે સાહેબ સાહેબ પેલો રૂસ્તમ ઇરાની ચાહના બીલ સારૂં ઘણીજ ધાંધલ કરે છે ! ! મારો બેટો તમને અને મને કંઇક ગાળો ભાંડે છે ! ! "

"ઑહ માઇ ગૉડ પ્રભુ તોબા! આય અમદાવાદના બજારને વાસ્તે પ્રભુ તોબાહ ! ! સાલા દુકાનદારને કાંઇ ધીરજ ન મળે ! ! કેટલી બધી અધીરાઇ! દુકાનવાળા સરાફ અને ઘરાક માત્ર દેવાળીઆ ! ! શું શહેરનો ન્યાય છે ! ! અરે દોસ્ત ખુશાલરાય કાંઇ આનો રસ્તો કાઢી આપો ! ! "

"સાહેબ ગભરાઓ છો શા સારૂં? તેનો પણ ઉપાય છે ! ! આપણી પાસે ન્યુફાઉંડલાન્ડ ડૉગ ટોમી છે; તેને ઑફીસના બારણા આગળ નીચે બાંધો ! ! જેવો કોઇ લેણદાર ઘાંટા પાડી ઘુરકતો આવશે કે તરતજ ટોમીસાહેબ લોતીયું લઇ તેને વેલકમ કરશે. ડૉગને એવો કેળવીને તૈયાર કરો કે જે કોઇ માગનાર આવે અને જરા કાંઇ ગડબડ સડબડ કરે કે તરતજ ઘુઘવાટો કરી તેને ચોંટી પડે ! ! કુતરાના કરડવાની બીકને લીધે દુકાનદારના ઉઘરાણીના ગુમાસ્તા દોઢ ગાઉ દુર ભાગશે ! ! અને તેમાંએ વાણીઆના દીકરા તો નવગજના નમસ્કાર કરી ચોપડા

મુકી મુકી ભાગી જશે!!"

"વાહવાહ દોસ્ત વાહવાહ તમે પણ ઠીક યુક્તિ બતાવી! અખતરો આબાદ શોધી કાઢયો!! કહો વ્હાલી મિત્ર વિના આવું દુ:ખ કોણ દુર કરવાની સલાહ આપે!!"

"હું તો તમને ઘણા વખતથી કહું છું કે ખુશાલરાયભાઈ જમાનાનું રમકડું છે!! તમે બારીષ્ટર છો પણ એ તો બારીષ્ટરના પણ બારીષ્ટર છે!! ખુશાલરાયભાઇ તમારે તો નવરાશના વખતમાં અહીંજ આવવું!! મારા સમ છે તમારે તો જરૂર અહીં આવવું!!"

"ઓહયસ મી. ખીસ્કોલી, તમારે જરૂર આવવું. તમારા વિના અમારા ધણીધણીઆણીના ઝગડા બીજું કોણ મટાડી શકે એમ છે!!"

"જાઓ મેલચંદ તે ઇરાનીને આફીસમાં બેસાડો."

"તેનું કેટલું બીલ છે સાહેબ?"

"અરે ફક્ત પચીશ રૂપીઆ!!"

"લે આ નોટ પચાશનું છે; જા તેને વટાવીને ઇરાનીનું બીલ ચુકવી પહોંચ લઇ લે!! બાકીના રૂપીઆ પાછા લેતો આવ!!"

"અરે હાં હાં ખીસ્કોલી! તમે મારા સારૂં આજે ભારે તકલીફ ઉઠાવી છે! દોસ્ત આ જમાનામાં તારી કીંમત થાય તેમ નથી!!"

"અરે એમાં શું છે! મેં મારી ફરજ બજાવી છે! પૈસા હાથમાં આવે ત્યારે આપજો કયાં નાસી જવાના છે?"

"અરે વાહ વાહ એ શું બોલ્યા? દુધે ધોઈ તમારા પૈસા મારે આપવા જોઇએ!!"

લ્યો સાહેબ હવે કાંઇ ફરવા ચાલશો? જરા હવા ખાઇ દીલને બહેલાવશો?"

"હા હા ચાલો આજ તો કાંઈ હવા ખાઇને ખુબ આનંદ કરીએ!!"

"વેલ ડીઅર ત્યારે આજ જરા ગરમ ગરમ ભજીઆં એક બે ડીસ ભરીને બનાવી દે, એટલે જરા ટેસ આવે!!"

"જુઓ પાછો ઓરડર કર્યો!! તમે ના કહ્યું હોત તો પણ હું બનાવુવાના વિચારમાં હતી! અરે તમે મને છેક બેવકુફ ગમાર ગણો છો? હું કાંઇ છેક સુધારો સમજતી નથી!!"

"અરે ભૂલ્યો ભૂલ્યો મારી વ્હાલી!! હવે હું તારા ઉપર ઓરડર નહીંજ કરૂં!!"

"અરે તમે સદાને વાસ્તે શેઇમલેસ ક્રીચરજ રહ્યા!! ઓરડરની કામ લેવામાંજ શું સુધારાનું લક્ષ્યબિંદુ સમાએલું છે?! જાઓ આજ હું ભજીયાં કરવાની નથી!"

"ઑલરાઇટ મારી વ્હાલી! લાવ હુંજ આજે મારી થએલી ભુલના દંડ તરીકે પ્રાઇમસનો સ્ટવ સળગાવી તૈયાર કરૂં!!"

"કહો ભાભીસાહેબ!! બારીષ્ટર સાહેબ કેટલા બધા નિખાલસ દીલના પ્રેમી છે! તમારા ઉપર કેવો અનડાઉન્ટેડ લવ છે!! હોય એ તો ચાલ્યું જાય!! ફરગેટ અને ફરગીવ એ સૂત્ર સુધારામાં ખાસ કરીને રાખવું જોઇએ!!"

"હું ક્યાં ના કહું છું સાહેબ! એમનો સ્વભાવ એવો તો ભૂલકણો છે કે ઘડી ઘડીમાં તે ભૂલી જાય છે."

"વ્હાલી હવે હું નહીં ભૂલી જાઉં!! ચાલ તું કપડાં પહેરીને તૈયાર થા; એટલામાં હું જલ્દીથી ભજીઆં બનાવી લઉં!!"

"લાવો રહેવા દો! હું બનાવી આપું છું!! ઠીક છે કે ખુશાલરાયભાઇ તો ઘરના માણસ છે; અરે એ તો આપણું અભ્યંતર છે; પણ કોઇ અજાણ્યું હોય તો તમારી ને મારી કીંમત કરે!! લ્યો હવે તમે ડ્રેસ પહેરી તૈયાર થાઓ; એટલામાં હું પણ પરવારી તૈયાર થઈ જાઉં!!"

"ઓહ થેન્ક યુ માઇ ડીઅર!"

કપિલાગૌરી ભજીઆં બનાવવામાં ગુંથાણી! ખુશાલરાય ખીસ્કોલી ઑફીસની રૂમમાં બાકીના રૂપીઆ લેવા ગયા; અને બારીષ્ટર સાહેબ પોતે હાથે શેવીંગ હજામત કરી ન્હાઇ ધોઇ તૈયાર થવા લાગ્યા. કપિલા ભજીઆં તૈયાર કરી પોતાનો મનમોહક અને ફેન્સી ડ્રેસ સજવા લાગી. આજ રોજ તે કાંઇ હમેશના કરતાં નવાજ રંગમાં હતી. તેની આંખમાં આજના પ્રસંગનો રંગ કાંઈ ઓરતરેહનોજ જામી ગયો હતો. ખુશાલરાયને વાસ્તે તેના હૃદયમાં આજે કાંઇ અવનવો ઉમળકો પેદા થયો હતો, પ્રસંગોપાત ખુશાલરાય બારીષ્ટર સાહેબ પાસે આવતો જતો હતો અને કપિલા સાથે પણ ઘણી છુટથી વાતચીત કરી આનંદ મેળવતો હતો. કપિલા જો કે અવળચંડી સુધારામાં છકેલી અને ફેશનમાં

તણાએલી હતી; પણ એકદમ સાહસિક મનોવેગવાળી ન્હોતી તે એકદમ કોઇને દીલ આપે તેવી ન્હોતી; તેમ સામા માણસ સાથે એકદમ છુટથી વરતતાં અચકાય તેમ હતી. તેના મનનો મેલ એકદમ ટળી શકે તેમ નહીં હોવાથી ઘણી ઘણીવાર બારીષ્ટર સાહેબ અને ખુશાલરાય બંને જણા પુષ્કળ પ્રયત્ન કરી કરી મથતા હતા. પણ તે એકની બે થતી ન્હોતી. જ્યારે તેનું મન માનતું હતું ત્યારેજ તે આનંદથી બોલથી ચાલતી હતી; નહીં તો ગંભીર મુખમુદ્રા રાખી ઘણીક વાર અણગમો બતાવી ચલાવતી હતી. આજ રોજ તે ખુશાલરાય ઉપર ઘણીજ મોહ પામી હતી. તેને હૃદય રોગથી સ્હાતી હતી. એકાએક અણચિંતવ્યું તેનું મન ખુશાલરાયના દીલમાં પરોવાયું હતું; દીવસે દીવસે જમાનાના બળે લુખા થતા બારીષ્ટર સાહેબ ઉપરથી તેની પ્રીતી ઓછી થતી હતી. બારીષ્ટર સાહેબ પણ કપિલાની અવળચંડી ટેવથી ઘણીવાર કંટાળી જતા હતા; પણ મને કમને કરીને તે મનાણી હતી ત્યાં સુધી મનાવાનો પ્રયત્ન કરી પોતાનો ઘરસંસાર ચલાવી લેતા હતા. તેમના દીલનો કલેશ એકદમ બહાર પડી શકતો નહોતો. ખુશાલરાય સિવાય બીજું કોઇ બંને જણાના હૃદયનું અભ્યાસી ન્હોતું. આજે બારીષ્ટર સાહેબના હાલ હવાલથી અને ખુશાલરાયના ઉદાર હાથની સ્હાયતાથી કપીલાના મન ઉપર ઘણીજ અસર થઇ હતી. ખુશાલરાય જેવા સ્નેહી અને સ્હાયક ગૃહસ્થ સાથે જો કાંઈ દીલની ગુંથણી ગુંથી હોય તો વખત આવે અંતરની ભાવના પાર પડી શકે; અને કોક

દીવસે બગડતી બાજી સુધરી શકે, એવા હેતુથી તે ખુશાલરાય પ્રત્યે સ્નેહ ભરી દ્રષ્ટિથી જોતી હતી. અત્યારે પૂરા આનંદના વેગથી અને પ્રેમના સતત તરંગથી ખુશાલરાય સાથે ફરવા જવા તૈયાર થઇ હતી. એકદમ તે ઉમંગમાં આવી ઝટપટ ડ્રેસ પહેરી તૈયાર થઇ ગઈ, અને ટેબલ પર ભજીઆંની ડીશો ગોઠવી ખુશાલરાયભાઇને બોલાવવા લાગી; ખુશાલરાય પણ બાકીના રૂપીઆ લઇ એક ગુમાસ્તાને ચીઠી લખી આપી પોતાના સ્નેહીની બ્રુમગાડી મંગાવી ઝટ દીવાનખાનામાં આવ્યા. બારીષ્ટર સાહેબ પણ પૂરતા લેબાશમાં બણીઠણી ટેબલ આગળ આવીને બેઠા; ત્રણે જણા હળીમળી આનંદથી નાસ્તો કરી પાન સોપારી ખાઇ બ્રુમગાડીની રાહ જોવા લાગ્યા; બારીષ્ટર સાહેબ ચીરૂટ સળગાવી ધુમાડા ઉપર ધુમાડા કાઢતા વિચાર તરંગમાં ડુબવા લાગ્યા; કપિલા પંખાથી પવન ઉરાડતી ખુશાલરાયને રીઝવવા લાગી; ખુશાલરાય પણ કપિલાના આજના અલૌકીક પ્રેમતરંગમાં પડી ઝુલવા લાગ્યો. તેના મનમાં પણ કપિલાને વાસ્તે કાંક પ્રેમ ભરી લાગણી થઇ આવી; એકંદર રીતે બંને જણાનાં ચક્ષુમાં વિકારી પ્રેમ ભાવનાની કામના તરવા લાગી! બારીષ્ટર સાહેબ આ બંનેના નવિન રાગ તથા હૃદયદાવની ભાવનામાં ભૂલા પડી ભટકાવવા લાગ્યા; કપિલા થનક થનક પ્રેમમાં મસ્ત બની નાચવા લાગી; અને દરેક રીતે ખુશાલરાયને મોહથી મનાવવા લાગી; આ પ્રમાણે ભીતર ભાવનાની મસ્તીમાં તલ્લીન બનેલા સ્નેહી હૃદયોને બ્રુમના સૂચનથી મુનમે પ્રેમ કીનારેથી ઉઠાડયા;

અર્થાત્ દરેક જણા તૈયાર થઇ બ્રુમમાં બેસી એલીસબ્રીજ તરફ ફરવા ગયાં. ગાડી ઝડપબંધ બજારમાં જવા લાગી; અને જોતજોતામાં રસ્તો કાપી ભદ્ર નજીકના બાગ આગળ આવી; એટલામાં બારીષ્ટર સાહેબના એક મુંબાઇના સ્નેહી વકીલ મી. આથુવલેએ બુમ પાડી ગાડી ઉભી રખાવી ! !

"ઓહોહો મી. આથવલે તમે અહીં ક્યાંથી ?"

"હું ગઈ કાલનો અહીં છું, આવતી કાલ સાંજે બોમ્બે જનાર છું. તમારા ભણી આવવા નીકળ્યો હતો; એટલામાં રસ્તામાંજ તમારો મેળાપ થયો ! ! લ્યો ચાલો હવે ગાડીમાંથી નીચે ઉતરો ! !"

"અરે ત્યારે આપજ અમારી સાથે પધારો, ચાલો ફરવા જઈ જલ્દીથી ઘેર જઇશું ! !"

"અરે તમેજ જરા તસ્દી લઇને ભદ્રમાં મારા સ્નેહી મિત્ર ખાપરડેને ત્યાં ચાલો ! એક અગત્યનો મુકરદમો છે; તેમાં તમારી સલાહની ખાસ જરૂર છે. મારાથી હાલમાં અહીં રોકાઇ શકાય તેમ નથી. તમે એ કેસ હાથ ઉપર લઇ અહીં ચલાવો મારે તમને અને ખાપરડેને ભેગા કરવાની ખાસ જરૂર છે; માટે ચાલો !"

વેલ મી. ખુશાલરાય કેમ કરીશું ?"

"ઠીક ત્યારે ચાલો તમે બંને જણા બેસી જાઓ, ભદ્રમાં તમને ઉતારી દઇએ. તમે વકીલ સાહેબ સાથે મળી મુકરદમો સમજી જાઓ અને અમે પુલ ઉપર આંટો મારી ઘર ભણી વિદાય થઈશું ! !"

ઑાલરાઈટ ત્યારે ચાલો ! ! ”

એકદમ ગાડી ભદ્રમાં મારી મુકી; બારીષ્ટર સાહેબ અને વકીલ સાહેબને ખાપરડેને ત્યાં ઉતારી દીધા; અને ત્યાંથી પ્રેમ-ગાડી પરભારી એલીસબ્રીજ તરફ હંકારાવી ! ! કપિલા અત્યારનો કુદરતી રસમય પ્રસંગ મળ્યો જોઇ અંતરમાં હરખાવા લાગી; ખુશાલરાય પણ અનુસરતો પ્રસંગ મળવાથી મનમાં મલકાવા લાગ્યો ! !

“ કહો ભાભીસાહેબ તબીયત તો મઝામાં છેને ! ”

“ તમારી આટલી બધી પ્રેમ ભરી લાગણીને વાસ્તે હું આપનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડો છે ! ! ”

“ બોલો હવે એલીસબ્રીજ પરથી કયાં ફરવા જઇશું ! ! ”

“ તમારી ધ્યાનમાં આવે ત્યાં, હું અત્યારે આપને આધીન છું ! ! ”

“ ઑાલરાઈટ ત્યારે કાંકરીયા ભણી ગાડી ચલાવરાવું ? ! ”

“ હા. મારી ના નથી. ”

“ અરે રામા ! ”

“ જી ! ”

“ ગાડી ચંડોળા તળાવને રસ્તે થઇ કાંકરીયા ભણી ચલાવ ! ! ”

“ બહુ સારૂ સાહેબ ? ”

ગાડી ફુલસ્પીડમાં આસ્તોડીઆ દરવાજા ભણીની સડક પર ચાલવા લાગી ! ! ખુશાલરાય મુંછમાં ઝીણું ઝીણું હસતો હસતો કપિલાના પ્રેમ ભાૈવ આડકતરી રીતે જોવા લાગ્યો. કપિલા

પણ કાંક પ્રેમની મારી શરમાતી શરમાતી અને લજવાતી લજવાતી જરા જરા ગભરાવા લાગી; આ વખતે શું બોલવું, કેમ ચાલવું, શું કરવું તેની કાંઇ સૂજ પડી નહીં. એકદમ ઉંડા વિચારમાં ઉતરી ગંભીર બની અંગુઠાથી બ્રુમગાડીની જમીન ખોતરતી ખોતરતી મૌન ધારણ કરી બેસી રહી; વખત પણ સંધ્યાનો નજીક આવવા લાગ્યો; ધીમે ધીમે ચોગરદમ અંધારૂં થવા લાગ્યું; ગાડી દરવાજે મુકી ચંડોળાના એકાન્ત રસ્તાની સડક પર થઇ ચાલવા લાગી; ખુશાલરાયે હવે તકનો લાભ લેવો શરૂ કર્યો; કપિલાને સારી રીતે પ્રેમમાં તન્મય બનેલી જોઇ; તેણે કપિલાના ગળામાં હાથ નાંખી પ્રેમથી સારી રીતે પોતાની છાતી સરસી દાબી; અને તેનું મુખ પોતાના હાથથી પરાણે ઉચું કરી તેના ગુલાબી ગાલ પર પ્રેમનું ચુંબન કર્યું!! ચુંબન કરતાંની સાથે કપિલાના હૃદયમાં પ્રેમનો ચમકાર થયો; અને આખુ અંગ પુલકાયમાન થઇ ગયું. કપિલા પણ ખુશાલરાયના કંઠે આલિંગન કરી વેલડી સમાન બાઝી રહી. થોડીકવાર સુધી ખુશાલરાયે તેને ઘણાજ હેતથી દાબી દાબી ચુંબન ઉપર ચુંબન કરી અકળાવી દીધી; છેવટે પોતે બ્રુમમાં છે એમ ભાન આવવાથી વિનયની મર્યાદામાં આવી પ્રેમથી તેને વાણીવિનોદના પ્રવાહથી રીઝવવા લાગ્યો.

"ભાભીસાહેબ તમારામાં આટલી બધી મીઠાશ છે, તેની મને આજેજ ખબર પડી. બારીષ્ટર સાહેબ તમારા સારૂ ગાંડા ઘેલા થાય તેમાં નવાઇ નથી. તમને ઘડી ઘડી મનાવે તેમાં

કાંઇ તેમનો દોષ નથી. તમારૂં આખું અંગ મોહનીથી ભરેલું છે."

"આજ તમે પણ ખુબ બન્યા છો હોં !! હમેશના કરતાં આજની તમારી લટક તો કાંઇ નિરાળીજ છે."

"ભાભી કહો ના કહો પણ તમારામાં કાંક અજબ જાદુ છે. તમારી આંખડી કમળની પાંખડીને કોરે કરે છે; અને મુખ ચંદ્રની કળા ઝાંખી કરે છે.

"સાહેબ તમે પણ મને ખુબ ઉડાવો છો !"

"નહીંરે મારી મધુરી મેનાં હું તો તમને પ્રેમથી પટાવું છું." કહી એક પ્રેમ ચુંબન કરી ગાલે ટપલી મારી હાથ ઝાલી ખુબ દાબી !!

"સાહેબ મારા જેવી બાળી ભોળીને બનાવશો નહીં ! હું તો પ્રેમમાં કાંઇ સમજતીજ નથી. આજે તમે મને નવાજ રંગમાં રંગવા માંડી છે!"

"રસીલી આજે મને તમે ઘેલો બનાવ્યો છે. તમારા સિવાય જગતમાં હું બીજું કાંઇ સુંદર દેખતોજ નથી."

"વ્હાલા મને જોજો મેળવી લઇ છેતરી દેતા ? મારી કરી ન્યારી ન બનાવતા ! હું તો હજી અજાણ છું; મારા ચતુરસુજાણ રસીયા જોજો મને પ્રેમના પંથમાં અધવચ રાખી અકળાવતા ?"

આ પ્રમાણે રસિક વાતો કરતાં કરતાં નગીનાવાડી આવી એટલે તરતજ બ્રુમ ઉભી રહી. ખુશાલરાય અને કપિલા બ્રુમમાંથી ઉતરી નગીનાવાડીમાં ચાલવા લાગ્યાં. રામો કૉચમેન

બ્રુમપરથી ઉતરી બીડી સળગાવી પીવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે વાડીના એક કુંજભુવનના વિભાગમાં કપિલા અને ખુશાલરાય દાખલ થઇ એક બાસ્ટીલ પર બેઠા!!

"કહો ભાભીસાહેબ કીયું ફૂલ લેશો?"

"આપને જે ગમે તે! તમારી નજરમાં આવે તે આપો!"

"ઠીક ત્યારે લ્યો આ મોગરાની કુસુમકળી!"

"હજુ તે વિકસી નથી. બીડાએલી છે!"

"ના ના, હવે તે ઝટ ખીલવાની તૈયારીમાં છે."

"ત્યારે આપ પણ આ ગુલાબ લ્યો!!"

"ના ના, ભાભીસાહેબ એને આપની પાસેજ રાખો. આપના મુખનો અને ફુલનો એક સરખો રંગ છે એટલે રંગમાં રંગ ઠીક શોભે!!"

"અરે એ ગુલાબ તો આપના જેવા નવાબનાજ હાથમાં શોભે! એના ઝીણા કાંટા મારા કરમાં વાગે તો મને બહુજ પીડા થાય!!"

"સુંદરી એ કુસુમના કંટકની પીડા ઘણીજ મીઠી હોય!!"

"ત્યારે આપ ઘણાજ મીઠા છો; એટલે પીડામાં મીઠું સારી રીતે મિશ્ર થઇ જશે!!"

"વાહરે મારી મધુરી મીઠી તારા મુખની મીઠાશે મને ઘેલો બનાવી દીધો. મનહરણી આજે મને તમે સાન અને ભાન વિનાનો કરી દીધો."

"મારા મનહર મોહન, મારૂં પણ મન તમે આજે ચોરી લીધું!!"

"કહો રસિકા હવે આપણે અહીં બેસીશું કે ઘેર ચાલીશું!! જુઓ રજની પણ પુરબહારમાં વ્યાપી રહી છે."

"હા. હવે આપણે ઘેર જવુંજ જોઇએ. વખત પણ ઘણોજ વિત્યો છે!!"

"વ્હાલી વ્હાલનાં વિતકણાં એવાંજ હોય! આજ તો અલબેલી તમે મને ખુબ બાંધી લીધો; સાંધી લીધો અને રૂંધી લીધો!!"

"રસિક અન્યો અન્યની ગતિ સરખીજ છે. પ્રેમ ઉભયપક્ષે સરખીજ અસર કરે છે!"

"તો ચાલો ચિતહર ચતુરા હવે ચાલીએ!!"

"ત્યારે ચતુર ચાલો!!" કપિલા અને ખુશાલરાય મંદ મંદ પગલાં ભરતાં નગીનાવાડી વટાવતાં વટાવતાં બ્રુમગાડીમાં બેઠાં; રામાએ પણ વખત વિચારી બ્રુમને મારી મુકી! શ્રીમંત ગૃહસ્થોના કૉચમેનો પણ જમાનાના સારી રીતે ખાધેલા હોય છે. તેઓ હૃદયના ખરેખરા પરિક્ષક હોય છે. કાને સાંભળેલી વાત પેટમાં રાખી શકે છે;.અને આંખે દીઠેલા રંગ હૃદયમાં છુપાવી શકે છે. તેઓની ધારણા ફક્ત પેટ ભરવાનીજ હોય છે. હરકોઇ રસ્તે પૈસો કમાવવો એજ તેમનો હેતુ હોય છે. શ્રિમંતોના ઉછરતા યુવકો અને યુવતીઓની તેઓ સારી રીતે મરજી સાચવી

જાણે છે. એકજ કુટુંબમાં નોકરી કરી અનેક જણાની પ્રસન્નતા મેળવી શકે છે. મા, બાપ, ભાઈ, બ્હેન, શેઠ અને શેઠાણી દરેકના નોખા નોખા રસ્તા પ્રમાણે નોખી નોખી રીતે નોખ રાખી જાણે છે. દરેકની વાત દીલમાં દબાવી રાખે છે. તેઓ કેવા દીલના છે તેની સામાને ખબર પડવા દેતા નથી. દારૂડીઆ જોડે દારૂડીઆ થાય છે; ઘરડા જોડે ઘરડા થાય છે, નાના જોડે નાના થાય છે, અને ઉદ્ધત જોડે ઉદ્ધત થાય છે; પણ દરેકની મસ્તી મગજમાં સમાવી શકે છે. જ્યારે પાપ આપોઆપ પ્રગટ થાય છે ત્યારેજ દરેક પ્રકારની મસ્તીના ગોટાળા બહાર પડે છે; નહીંતો વરસોનાં વરસો સુધી શ્રીમંત કુટુંબોમાં અનીતિના અખાડા ચાલ્યાજ કરે છે; તેમ આપણો કૉચમેન રામો પણ અત્યારે વખતને વિચારી ઘુમ સપાટાબંધ હંકારી બારીષ્ટર સાહેબના ઘર આગળ આવ્યો અને બંને જણાંને ઉતારી તરતજ ઘુમને ડેલામાં દાખલ કરી ઘોડા છોડીને ચાકરી કરવા મંડી પડ્યો. રામાને જતી વખતે ખુશાલરાયે એક દશ રૂપીઆની નોટ હાથમાં મુકી દીધી. નમન કરી રામાએ નોટ ખીસ્સામાં ઘાલી; આંખ મારી હસીખુશીથી વિદાયગીરી લઇ રસ્તે પડી ગયો. ખુશાલરાય અને કપિલા બંને જણાં વિકારમાં છલકાતાં છલકાતાં દીવાનખાનામાં આવ્યાં; એક આરામચેર પર ખુશાલરાય પડ્યો, અને કપિલા તરતજ તેની પ્રાઇવેટ રૂમમાં ડ્રેસ બદલી સાદા આછા અને ઘણાજ મોહક પોશાકમાં સજ થઈ પંખો હલાવતી હલાવતી ખુશાલરાય પાસે આવી; અન્યોઅન્ય મંદ મંદ હાસ્યે નચાવતા નૈયને અને ઉછ-

ળતા હૃદયે સ્નેહ રાગમાં પુલકાયમાન થવા લાગ્યાં. હૃદય સાહસ કરવાને ઉશ્કેરાઈ ગયાં; પણ નયન આમન્યા અને શરમના શેરડામાં પડી ગયાં; અર્થાત્ એક બીજા શું કરવું તેના વિચારમાં પડી ગયાં; ખુશાલરાયે વખતનો વિચાર કરી સાહસ ન કરવું એવું હૃદયમાં ધારી ધીમે ધીમે વિકારને દબાવવા લાગ્યો. કપિલા સ્નેહરાગમાં ઘણીજ આગળ વધી ખુશાલરાયને પ્રેમમાં તન્મય કરી તેના હૃદયની અધિકારી થવા સારૂ પ્રયત્ન કરવા લાગી. અવિચારી અબળા એકદમ પ્રબળા થવા લાગી; ભિરૂતાનો એકાએક ત્યાગ કરી સાહસમાં દોડવા લાગી!!

"લ્યો ભાભીસાહેબ હવે હું રજા લઇશ!!"

"અરે સાહેબ બે ઘડી તો બેસો! આપે આજે ઘણીજ તસ્દી લીધી છે!"

"તેમ તમે પણ મારા હૃદયના પ્રેમની કદર કરી મને કૃતાર્થ કર્યો છે! મનમોહની તમારા હૃદયની ઉદારતાને વાસ્તે હું તમારો ઘણોજ ઓશિંગણ છું!!"

"સાહેબ હું ભોળી છું! બાળા છું! મને બધું સારૂં સારૂં અને સુંદર લાગે છે! તમારી સારાશમાં અને સુંદરતાંમાં હું મુગ્ધ થઇ ગઈ છું!!"

"ભાભી હવે બહુ થયું! મુને રજા આપો!!"

"અરે બબ્યું બેસોને! જવાય છે! આમ ઉતાવળ શું કરો છો! તમારા મિત્ર આવે એટલે ખુશીથી જજો!!"

"આજે તેમનું કાંઇ મનાય નહીં, મુકરદમાનું કામ એટલે કાંઈ અનુમાન ન થઈ શકે!! બે પૈસા પેદા કરવાનો અત્યારે સમય છે; એટલે બારીષ્ટર સાહિબ વધુ રોકાય તો ના પાડી શકાય નહીં!!"

"સાહેબ આજનો પ્રસંગજ કાંઇ ઓર છે!"

"હા, તેમાંયે તમારા હૃદયનો રંગ પણ કાંઈ વધુ ઓર છે."

"મારા વ્હાલા આજે તમારી અને મારી કીંમત થઇ. હૃદય ભાવનાની અલૌકીક કસોટી થઈ!!"

"ભાભીસાહેબ, આજે મેં તમને સારી રીતે ઓળખ્યાં!"

"ત્યારે સાહેબ! મેં પણ આપને અધિક રીતે ઓળખ્યા!"

"અલબેલી તને તો આજે મેં અંતરમાં સજ્જડ રીતે જડી લીધી!!"

"અલબેલા મેં પણ તમને હૃદયમાં મઢી લીધા!!"

"તો વ્હાલી હવે ભવિષ્યમાં ઘણોજ આનંદ થશે!!"

"હા....મારૂં મન પણ સાક્ષી પુરે છે કે હવે અમારૂં અંતર દુખ દુર થઇ જશે!!"

"ચાલો આનંદની વાત પણ મને હવે જવાદો!!"

"અરે આમ જઉં જઉં શું કરોછો?"

"ના હવે મારે જવુંજ જોઇએ!"

"બસ ત્યારે જશોજ!"

"હા."

"અરે આમ તલસાવીનેજ જશો!"

"લાચાર! જવુંજ પડશે!"

"અરે પણ વ્હાલા જવાય છે!" આ પ્રમાણે કહી કપિલા પ્રેમમાં ઉન્મત બની ખુશાલરાયની કોટે બાઝી પડી; ખુશાલરાયે પણ તેના પ્રેમનો સત્કાર કરી તેને ચુંબન પર ચુંબન કરી વધાવી લીધી. પ્રેમથી ગદગદીત થઇ સ્નેહથી ખુબ દબાવી સમજાવવા માંડી!!

"વ્હાલી હજુ શરૂઆત છે! અધિક સાહસ અણગમો ઉત્પન્ન કરાવે છે!"

"મને હવે તમારા વિના ઘડી પણ નહીં ગમે!"

"મનને શાંત કરો. વિભળ ન બનો!"

"હા પણ તે મારા અધિકારમાં નથી. જેની સત્તા તમારા પર અને મારા પર અત્યારે ચાલી રહી છે; તેણે મને પરવશ બનાવી દીધી છે! જવાય છે ચાલો કૉચ પર તો બેસો! હું પાન કરી આપું! ખાઇને પછી જાઓ!!"

"પ્રિયે હવે પાનથી શું અધિક છે!!"

"તો પણ ખાતા જાઓ, ચાલો આવો મારા સમ તમને!" કહી બળ કરી પરાણે કપિલા ખુશાલરાયનો હાથ ઝાલી તાણી ગઇ; અને દીવાનખાનાનો જ્યાં પલંગ હતો ત્યાં સુધી સરજોરી કરી ઘસડી ગઈ અને કૉચ પર ખુશાલરાયને બેસારી પોતે ટેબલ પર પેટી મુકી પાન કરવા બેઠી!!

"ભાભીસાહેબ તમારો પ્રેમ મારા ઉપર તો કાંઇ અલૌકીકજ છે. જેમ જેમ વખત જાય છે તેમ તેમ તેની ખુબીનું કાંઇ નવું ને નવુંજ દર્શન થાય છે!"

"સાહેબને ક્યાં પરવા છે? આટલું આટલું ખોળા પાથરી પાથરીને વિનવું છું છતાં પણ બે ઘડી બેસ્તા નથી, એ દુઃખ કોને કહેવું!!"

"લ્યો હવે પાન લાવો!! રૂશણામાં રાત ઘણી ગઇ! હૃદય પ્રીતિથી રંગાઇ ગયું!! હવે તો જવા દ્યો!!"

"ચાલો આજ તો પાન હું મારા હાથ થકી તમારા મોંમાં મુકીશ!! કહી કપિલાએ ખુશાલરાયનાં મોંમાં પાનની બીડી મુકી દીધી; અને પોતે કંઠે બાઝી ખુબ બળ કરી ખુશાલરાયને પ્રેમના માર્ગમાં ઉશ્કેરવા લાગી; ખુશાલરાય પણ જમાનાનો ખાધેલો હતો; તેથી એકદમ છુટનો લાભ લેવાનું મોકુફ રાખી કપિલાને પ્રેમ તરંગમાં ચઢાવી ફોસલાવવા ખાતર તેના મુખમાં પોતાનું ચાવેલું અરધું પાન અધર સાથે અધર અડાડી મુકી દીધું અને તેને જતાં જતાં એક ચુંબન કરી પરાણે હાથ ઝાલી પ્રેમથી પટાવતો પટાવતો દીવાનખાનાંની બહાર આવ્યો; અને પોતે નીસરણીનાં પગથીઆં ઉપર પગ રાખી તેનો હાથ હાથમાં ઝાલી તેને કહેવા લાગ્યો!!"

"ભાભીસાહેબ માફ કરજો! હાલમાં હું જાંઉ છું!"

"વાહ....વાહ....સાહેબ મને છળ કરી છેતરીને જાઓ છો!!"

"લ્યો વ્હાલી હવે રજા લઈશ!" કહી હાથ પર જતાં જતાં ચુંબન કરી નિસરણી ઉતરવા લાગ્યો; એટલામાં અચાનક અને એકદમ સુંદરલાલ બારીષ્ટર સાહેબ પાછલા હૉલનું બારણું ધકેલી દીવાનખાનામાં આવ્યા!! કપિલાએ તરતજ બારીષ્ટર સાહેબને જોઈ વાતનો રંગ એકદમ ફેરવી નાંખ્યો!!

"લ્યો ખુશાલરાયભાઈ આ તો તમારા સાહેબ એકદમ પાછલા હૉલમાંથી આવ્યા હવે આમ ક્યાં નાસીને જશો!!"

"ઓહ માઇ લવ હજુ સુધી તું જાગે છે! અરે મિત્ર ખુશાલરાય હજી સુધી તમે ઘેર નથી ગયા?!"

"સાહેબ ભાભીસાહેબ અહીંથી જવા દે ત્યારેને હું જાઉં! એ તો જક લઇને મારી પાછળ મંડયાં છે કે તમારા સાહેબ આવે ત્યાં સુધી બેસો ને પછીથી સાથે જમીને ઘેર જાઓ! એકલા જવાય નહીં; તમારા સાહેબ હમણાંજ તમને મળવા અધીરા બની આવશે!!"

"યસ માઇ ડીઅર ક્વાઈટ રાઇટ યુ આર!! તું મારા હૃદયની વાત ખરેખરી રીતે જાણી ગઇ છું. મિત્ર ખુશાલરાય સાલ્લો પ્રસંગ એવો ઓચીન્તો બન્યો કે મારે એકાએક તમને છોડીને જવું પડયું. માફ કરજો મિત્ર મારાથી એટીકેટનો ભંગ થયો છે. હું તમને ઘણો ધન્યવાદ આપું છું કે તમે અત્યાર સુધી મારા ઘરમાં રહી તમારા પવિત્ર પ્રેમની મને ખાતરી આપી છે, માઇ ડીઅર કપિલા તારો પણ હું ઉપકાર માનું છું કે તેં પણ સુધારાંની પોઝીશન સારી રીતે જાળવી રાખી છે. મારા

મિત્રને પંરાણે પરાણે મારા આવતાં સુધી રોકી રાખ્યા છે. ખરેખર ફ્રેન્ડ મી. ખીરકોલી આજ તો આપણે બધાંએ સાથે જમીને આનંદ કરવો જોઇએ. તમે આજે મારા ઉપર ઘણો ઉપકાર કીધો છે. રૂસ્તમ ઇરાનીના જાલમ દુઃખમાંથી મને મુક્ત કર્યો છે! એ બધો ધન્યવાદ તમને અને આ માઇ ડીઅર કપિલાને ઘટે છે!!"

"બારીષ્ટર સાહેબ! ખરો ધન્યવાદ તો આ મારી વ્હાલી ભાભીસાહેબને ઘટે છે!! તમારી ગેરહાજરીમાં એમણે મને ઘણુંજ માન આપ્યું છે અને તમારા પ્રેમની જરા પણ ન્યુનતા આવવા દીધી નથી. સુધારો, પોઝીશન અને એટીકેટ તે ઘણીજ સારી રીતે સમજે છે!!"

"ઓહ યસ તે હું પણ ખુશીથી કબુલ કરૂં છું!!"

"હ્યો ફ્રેન્ડ ચાલો હવે આપણે જમી લઇએ!!"

"એમ! જમ્યા વગર નહીંજ ચાલે!!"

"ના સાહેબ નહીંજ ચાલે!!"

"ઠીક ત્યારે ભાભીસાહેબનું કાંઈ અપમાન થાય?"

"હ્યો ચાલો ટેબલપર બેસીએ, રાત ઘણીજ ગઇ છે!"

"ચાલો તમને ના પડાય!!"

"માઇ ડીઅર ખુશાલરાય, એ ફ્રેન્ડ ઇન નીડ ઇઝ ફ્રેન્ડ-ઇનડીડ!! જે હૃદય પારખી હૃદયને સાચવી રાખે તેજ હૃદયનો જાણુ સન્મિત્ર કહેવાય!! આજે મારો આનંદ માતો નથી.

મારા દોસ્ત ખુશાલરાય તમે આજે મને નવું જીવન અને નવો ઉત્સાહ આપ્યો છે!!"

"મેં મારી ફરજ બજાવી છે. સારા માણસો હમેશાં બીજાને સારા જુએ છે!!"

"ડીઅર કપિલા તેં પણ આજે મારૂં ઘણુંજ માન રાખ્યું છે!!"

"સાહેબ, ભાભીસાહેબ એતો તમારા ઘરનું એક રત્ન છે. શ્રૃંગાર છે!! સુધારાનો સાર છે!!"

"યસ કવાઈટ રાઈટ હમેશાં ફેશનમાંજ મારી વ્હાલીનો વિલાસ છે!!"

આ પ્રમાણે વાતચિત કરતાં કપિલા, ખુશાલરાય અને બારીષ્ટર સાહેબ ટેબલ પર ખાવા પીવાની મોજ મારવા લાગ્યા! વ્હાલા વાંચકો આતે "ફેશનમાં વ્હાલીનો વિલાસ કે લેશનમાં લક્ષ્મી અને નિતી ખલાસ!!"

પ્રકરણ ૪ થું.

સુધારાની સલા' કે ફેશનની બલા ?

દોહરો.

આલમથી અતડી રહી, ભભકે ફરે ભણેલ;
પગ પૃથ્વી પર ના ધરે, ઉરે ગુમાન ભરેલ

જગતમાં જ્યાં સુધી સ્વાર્થ હોય છે, ત્યાં સુધીજ વળગ્યા રહેવાનો ક્ષુદ્રજનોનો સ્વભાવ છે. કાગડાને શ્રાદ્ધ પક્ષમાં ખીરને રોટલી મળે છે, ત્યારે ચોગરદમથી એકઠા થઈ વીંટાઈ વળે છે. પણ શ્રાદ્ધ પક્ષ જતાં તેઓ દૃષ્ટિએ પડતા નથી: એવી રીતે અસ્ત સમય થતા અને પડતીના પ્રસંગે સ્વાર્થીજનો એકદમ અચાનક અલોપ અને અદૃશ્ય થઇ જાય છે.

સટ્ટા વધ્યા દટ્ટા વધ્યા હટ્ટા થયા જન વાયદે,
બંધન તુટ્યાં, ઇંધન તુટ્યાં નરનારિ છુટા કાયદે:
કાળે રૂઢી અદલાઇને કાળે નવલ ધારા રચ્યા,
કાળે વરે વિધવા પુનર કરવા મદદ મોટા મચ્યા.

સુવર્ણ જોઇને ચોરીનો ભય ન રાખે, યુવાન સ્ત્રી જોઇને લજ્જાનો ભય ન રાખે, મિષ્ટાન જોઇને અજીર્ણનો ભય ન રાખે, અને સંસારના મોહક વિષયો જોઇને

મરણનો ભય ન રાખે, તો અંતે હાનીજ થાય છે. નદીનો પ્રવાહ હમેશાં ઢળતી જગો તરફજ વહે છે, અને જેમ ઢોળાવ વધારે તેમ તેનો વેગ વૃદ્ધિ પામે છે, તેની પેઠે મનોવૃતિ રૂપી સરિતા પણ નીચા કાર્યોમાં ઉતાવળથી ગતિ કરે છે.

*　　*　　*　　*

સહુ ઘરનાનાં મન ચોરાયે, ગમે ન કોઇનું બોલ્યું કાન;
સુધાસમ શિખામણ દેતાં લાગે કડવી ઝેર સમાન.
સંપ તણો સંહાર કરીને કરવા સુઝે છે તોફાન,
અનુભવી અક્કલથી જાણો પડતીનાં છે એજ નિશાનઃ—૭
ઉંઘ આળસના વધે પોટલા, બે દરકારી ઝીઝી થાય,
નિંદા કરવી ગમે જગતની ગાણા બિભત્સ મુખથી ગાય;
અપશબ્દોના ઓઘજ વાળે વચનો રૂપી દે જે ડામ,
આંખ ઉઘાડી જ્ઞાની જાણો પડતીનાં છે એજ નિશાન—૮
ધંધો કરવો કંઇ નહી સુઝે, દે ડાંપણ વિસારી જ્ઞાન,
ખાવા પીવા ઉડાવવાને દોરાયે દુર્ગુણમાં ધ્યાન;
છીનાળા કરવા સુઝે છે આખર બનવાને હેરાન,
સહુ સજ્જનને કહું છું સાચું પડતીનાં છે એજ નિશાનઃ—૯
સદ્ વિચારો મનમાં નાવે જન હિતકારી કરવા કામ,
થઇ નવરાને ભણ્યા કરે છે જ્યાં ત્યાં જઇને જે તે ધામ;
મગરૂરી મનમાં બહુ લાવે ગણે ન મનથી કો ગુણવાન,
ચતુર ચેતો ચિતમાં નિત્યે પડતીનાં છે એજ નિશાનઃ—૧૦
ઘર નારી ઘરમાં હોય રૂડી તદપિ રાખે લુચ્ચી રાંડ,
નર્ક દ્વારમાં લઇ જાનારી લુંટારી ધુતી જગ દાંડ;

મનેથી જાણે તદપિ રાખે ઓળીને નિજ કુળનું નામ,
અવલોકન કરશો કોવિદ મન પડતીનાં છે એજ નિશાન:—૦

*   *   *   *

" જમાનો વહી ગયો જૂનો અરે ફેશન વિના સૂનો;
અમોને શૉખ પ્યારો છે અમારો એ સુધારો છે.
ભલે ઘરમાં નથી ખાવા ભલે બાપા બને બાવા;
નવિન પોશાક પ્યારો છે અમારો એ સુધારો છે.
ગમે ના ઘર માંહી ખાવું સદા હૉટલ વિષે જાવું;
તહાંનો સ્વાદ સારો છે અમારો એ સુધારો છે.
અહાહા બ્રાન્ડી ને બીડી અમારી સ્વર્ગની સીડી;
પીએ ના તે ગમાંરો છે અમારો એ સુધારો છે.
અમે તો પ્યારમાં ઘેલા ચતુરાના બન્યા ચેલા:
ગુરૂજી એ અમારો છે અમારો એ સુધારો છે.
ગમે તે જ્ઞાતિનું ખાતું અરે એઠું જૂઠું કેવું;
ખરે ખોટા વિચારો છે અમારો એ સુધારો છે. "

" મણિકાન્ત. "

દેશકાળ જેમ જેમ બદલાય છે તેમ તેમ વ્યવહાર રૂઢી પણ બદલાય છે, જેમ જેમ મનુષ્યોના આચારવિચાર પણ બદલાય છે તેમ તેમ આહાર વિહાર પણ બદલાય છે; અને ધીમે ધીમે જમાનાના પ્રવાહ સાથે સંસ્કાર ભાવના પણ નષ્ટ થઈ નઠોરતા અને કઠોરતા સર્વત્ર વિલોકાય છે. પ્રસ્તુત ધોરણ પ્રમાણે કાન્તા— અને કાલુભા ઠાકોર સાહેબના સ્નેહ લગ્ને આખા તોરણગઢના સ્ટેટમાં સુધારો પુનઃર્લગ્ન અને ફેશનનું વાતાવરણ વિસ્તૃત કરી

દીધું. સમગ્ર પ્રજાવર્ગમાં એક છેડેથી કે છેક બીજા છેડા સુધી ફેશન અને કેળવણીની ચર્ચા ચોગરદમ ચાલી રહી. રાજ્યના તમામ મૂલ્કી ખાતાઓમાં સ્ત્રી અધિકારીઓથી જગ્યાઓ પૂરાવા લાગી. ઠાકોર સાહેબના ભાયાત વર્ગમાં સર્વત્ર હાહાકાર વરતાઈ રહ્યો. રાજરાણી રૂપાળીબા પણ સ્નેહલગ્નની સમિક્ષાના સંતાપથી પ્રાણ પરહરી પંચત્વને પામી ગયા. દરબાર સાહેબને હવે મનગમતું કરવાનું પર્વ આવ્યું. વચ્ચેથી પ્રીતિ અંકુશનો કંટક નષ્ટ થવાથી મનમાનતી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ રઘલો ખવાસ પણ દીનમાન ફરવાથી દીવાનથી જાદે દમામ રાખી દમમાં મહાલવા લાગ્યો. સ્ટેટથી દશેક માઇલ દૂર સ્નેહલગ્નના હનીમુન ચંદ્રરજની સારૂ એક ભવ્ય અને દીવ્ય બગીચાના બંગલામાં દરબાર સાહેબનો મુકામ રખાવરાવ્યો. રાત દીવસ દરબાર રઘલો અને કાન્તા એ ત્રણે જણા ઋતુ ઋતુના વિવિધ વિહાર કરવા લાગ્યાં. રાજકાજનો ઘણો ખરો કારોબાર કાન્તાએ પોતાની સાહેલી સ્ત્રી અધીકારીઓના હાથમાં સોંપ્યો. કાન્તાએ પોતાનો પક્ષ જેટલા પ્રમાણમાં વધારી શકાય તેટલા પ્રમાણમાં વધારી મજબુત બનાવ્યો. દરબારને એક પાળેલા પોપટ સમાન ધારી કાન્તા અને રઘલો ખુબ રંગ ઉડાવવા લાગ્યાં. રઘલા સાથે રંગરાગ માણવાના નિમિષે દરબારને ખુબ મીઠા શબ્દોના કૃત્રીમ હાવભાવથી ફુલાવીફુલાવી તરેહતરેહનાં ફરનીચર, ખાનપાન, વસ્ત્રાભૂષણ, દરદાગીના અને રંગનાં સાધનો દેશ દેશાવરથી ખરીદ કરાવરાવી બગીચાના બંગલામાં એકઠાં કર્યાં. દરબારી

મોટરોમાં રઘલાએ પણ ખુબ તરેહથી બેસી ફરવા માંડયું. પોતાના સાથીઓને પણ સારી રીતે હાથ ભરાવી ન્યાલ કરવા માંડયા; કાન્તાએ પણ પોતાની સુધરેલી સહીપણીઓને બંગલામાં એકઠી કરી કરી દરબાર સાહેબ પાસેથી પોશાક પારિતોષીકથી તૃપ્ત કરાવી પોતાની બોલબાલા બોલાવરાવવા માંડી. કેટલીક કાન્તાની હાજી હા કરનારી અને રાતદીવસ કાન્તા અને રઘલાની તહેનાતમાં રહેનારી સુધરેલી સુંદરીઓના સ્વામીઓને પણ દરબારમાં કેટલાક સારા સારા હોદ્દાઓ દરબાર પાસેથી અપાવરાવ્યા. લાયક અને નાલાયકનો પ્રશ્ન ફેશન અને સુધારાના આડંબર આગળ દબાઈ જવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે સ્નેહ લગ્નનું પોલંપોલા વરસ દીવસ સુધી ઠીક ઠીક ચાલવા લાગ્યું. દરબારી તીજોરીનું તળીયું પણ જરાતરા દેખાવા લાગ્યું. કાલુભાના બનેવી સમરસિંહ પરમાર પર કેટલીક નનામી અરજીઓ રાજકન્યાના હીતની જાળવણી સારૂ રૈયત તરફથી લખાઈ લખાઈ જવા લાગી. આખા રાજ્યમાં અંધાધુનીનો કારભાર ચાલવા લાગ્યો. ખૂન, બળાત્કાર, ચોરી અને લુંટફાટ દીવસે દીવસે વધવા લાગી. રૈયત વર્ગમાંથી કેટલાક વિબુધજનો પણ ધીમે ધીમે બીજા સ્ટેટોમાં જઇ વસવા લાગ્યા. અંધાધુનીનો જરા પણ અવાજ કાન્તા અને રઘલાએ દરબારના કાન સુધી આવવા દીધો નહીં. દરબારને રાતને દીવસ રંગમાં ગુલતાન બનાવી રંગમાંજ લોટાવા માંડયા.

એક દીવસે દરબારના કેટલાક કારકુનો અને રૈયત વર્ગ-

માંના કેટલાક આગેવાન ગૃહસ્થો આંધળીઆં કરી બગીચાના બંગલામાં જબરજસ્તીથી આવ્યા. રઘલા અને કાન્તાએ બને તેટલા પ્રયાસો કરી આગેવાનોની વાત ઉડાવવા માંડી અને બીલકુલ દરબાર સાહેબ સાથે મુલાકાત થવા ન દીધી. આખરે આગેવાનમાંના એક જણે રઘલા અને કાન્તાને ત્રણીજ સખત ધમકી દીધી, અને છેવટે તેમના સમક્ષ કટાર ખાઇ મરવાનું સાહસ સુણાવી દરબાર સાહેબની મુલાકત માગવા માંડી. રઘલાએ બાજી છેક હાથથી બગડતી જોઇને દરબાર પાસે આગેવાનમાંના થોડાક જણને લઈ ગયો. કાન્તા પણ બણીઠણી દરબાર પાસે બેસી દરબારને ઉશ્કેરવા લાગી. દરબાર પણ છાંટા પાણીના છંટકાવમાં જેમ આવે તેમ ધમકાવવા લાગ્યા.

" કહો તમારે શું કહેવું છે ? માળા અત્યારે પણ મારા રંગમાં ભંગ પડાવવા કેમ આવ્યા છો ? "

" સાહેબ એક અગત્યનો મુકરદમો આપને સંભળાવવાનો છે ! ! "

" અત્યારે અમે તમારા મુકરદમા સાંભળવાને નવરા નથી સમજ્યા ? જે કાંઇ હોય તે આ મારી કાન્તા રાણીને કહો ! ! "

" અરે પણ સાહેબ આતો તમારે ખાસ સંભળવા જેવો છે ! ! "

" અરે જે કાંઈ હોય તે લખીત જણાવો ! મોંની વાત કાંઈ કામમાં ન આવે. તમે તમારે અરજીઓના થોકડા મુકી ચાલતા થાઓ ! ! કાગળમાં લખાણું તેજ વંચાણું સમજ્યા ! ! "

" અરે પણ બાપુ આમાં નિર્દોષ માર્યો જાય છે ! ! "

" ત્યારે મરવા દો ! ! રાજ્યમાં ક્યાં નવા જન્મની ખોટ થવાની છે ? "

" અરે ભગવાન ! ! "

" જાઓ અહીંથી રસ્તો પકડો ! ભગવાન આભલામાં બિરાજે છે ! "

" કહો ત્રીકમલાલ તમારે શું છે ? "

" સાહેબ એક ખૂનનો કેસ છે ! "

" ખૂન, ખૂન તે વળી મારા રાજ્યમાં ! થવા દો ! તેમાં પ્રભુનો હાથ હશે. મરનારનો જો કાળ આવ્યો હશે; અને ઇશ્વરને તેની જરૂર હશે માટેજ ખૂન થયું હશે ! એનું મોત નિરમાણ થયું ત્યાં આપણે શું કરીએ ? કેમ રઘા ખરૂં છેને ? ! "

" જી હા, જી હા; બાપુ પ્રભુની મરજી સિવાય એક પાંદડુ પણ હાલતું નથી ! ! "

" કહો તમારે શું છે ? "

" સાહેબ એક વ્યભિચારનો કેસ છે અને તેના ઉપર ખુદ આપ સાહેબને અપીલ કરવાની છે ! ! "

" અરે વ્યભિચાર ! શું મારા રાજ્યમાં વ્યભિચાર ! છટ્ એવું કદી બનેજ નહિ. બાઇનો ધણી બાઇ ઉપર ખુબ જુલમ ગુજારતો હોવો જોઇએ. તેથી બિચારી બાઇ કાંઇ આઘીપાછી થતાં તરકટી લોકોએ અને સુધારાના શત્રુઓએ વ્યભિચારનું

તહોમત મુકી હેવડીમાં દોરી હોવી જોઇએ! પ્રેમના બજારમાં વ્યભિચાર હોયજ નહિ!! કેમ કાન્તા રાણી હું ખોટુ કહુંછું?”

નહીંજી! અક્ષરે અક્ષર સત્ય કહો છો!! ગરીબ બિચારી સ્ત્રીઓ ઉપર સુધારાના વિરોધીઓને સત્તા બજાવવી છે અરે તેમને ગુલામડી ગણી રાત દીવસ કામ લેવું છે; તે શી રીતે લેવાઇ શકાય? આ તો દુ:ખે છે પેટ અને કુટે છે છાતી!- જ્યાં ત્યાં સ્ત્રીઓને સંસારમાંથી કલંકીત કરી ઉતારી મુકવાની બાજીજ રચી બેઠા છે!!”

“બરાબર બરાબર તમારૂં કહેવું વાસ્તવિક છે! માળો એ બાઇનો ધણીજ બેવકુફ હોવો જોઇએ! તેનામાં એવા શા રામ કે તેને મુકી બાઇને બહાર જવાની વખત આવે! ચલાવો તે કેસ અપીલમાંથી કાઢી નાખો!! માળા આવા આવા અક્કલના અરી માથું ફોડાવવા શીદ આવતા હશે!!”

“સાહેબ આ એક રેવન્યુખાતામાં રૂશવતનો ઘણોજ જરૂરી કેસ છે”

“શું રૂશવત! અને તે વળી મારા સ્ટેટમાં!! અરે જાઓ ભાઇ જાઓ એવું કદી બનેજ નહીં, અને તેમ છતાં ધારો કે બન્યું તો આપનારના નસીબમાંથી જવાનું હશે અને લેનારના નસીબમાં એટલું ધન પ્રાપ્ત થવાનું હશે તેમાં નાહકના દરબાર ચડી શું કામ લોકો પૈસો બગાડતા હશે? માળા મુરખા એટલું પણ સમજતા નથી કે જે જાય દરબાર તેનાં જાય ઘર-ઘરબાર, કેમ રઘલા ખરૂં છે ને?”

"જી, જી, જી, જી હા, હા. બાપુનું કહેવું કદી ખોટું હોય ?"

"કહો કેશવલાલ તમારે શું છે ?"

"સાહેબ પેલાવાળો કેસ !"

"કીયો, પેલામાં હું કાંઇ સમજતી નથી !"

"આપની બેનપણીના મામાજીનો !! પેલા વિવાહ ભંગનો !!"

"ઠીક ઠીક જાઓ તમે એ કેસના દરકારીઓની જુબાનીઓ પુરાવા વગેરે લઈ કેશ કરી સહી માટે રજુ કરજો !!"

"અરે પણ બાસાહેબ હું એકલા હાથે કેટલું કામ બજાવું ?"

"અરે તમે તો કેવળ ગધાડા જેવા છો ! નકામું માથું ફોડાવો છો; આમ ઉમ્મરમાં વધ્યા જણાઓ છો; પણ અક્કલમાં ભમરડા જેવા છો !!"

"અરે પણ બાપુ મારૂં પોતાનું કામ પણ એટલું બધું છે કે તે પણ હું માંડમાંડ પૂરૂં કરૂંછું. મારી મદદમાં કોઇ કારકુન પણ હાલ નથી; તમારી બ્હેનપણીનો વર પેલો પ્રાણલાલ તેને પણ તમે આઘો કાઢયો !!"

"કામ કરનાર કોઇ ન હોય તો જાઓ, ઘરામાં પડો ! રાજીનામું લખી આપો કાં તો રજાનો રીપોટ દઇ ઘર ભેળા થઈ જાઓ !!"

"થઈ રહ્યું ! બાપુ પતી ચૂક્યું ! નેવનાં પાણી મોભે ચઢયાં ! તન તોડી તોડાવીને જાનને જોખમે હરીની નજરે કામ

કરતાં આ વાળ ધોળા થઇ ગયા, અરે ડાચાં બેસી ગયાં, અને છેવટે અમારૂં સર્વસ્વ તમારી તહેનાતમાં સોંપ્યું તેના બદલામાં ગધેડાનો ચાંદ મળ્યો!! વાહ નસીબ વાહ!"

"અરે જાઓને મારા ભાઈ જે કરતા હોય તે કરો અને છાશની દોણી ભરો! નોકરીઆત માણસને વળી જીભ હલાવવાની વેળા આવતી હશે!! માળુ આ સુધારાના જમાનામાં શરીર બળને બદલે ડાચાબળ બહુ વધી ગયું!!"

"અરે બાપુ તમારા શકન હું માથે ચઢાવું છું; પણ સાહેબ આપ આમ ભગવાનને આધીન રહી આંખ આડા કાન કરો એ ઠીક નહીં!!"

"અરે માળા મૂરખ! આમ ભગવાનને આધીન ના રહીએ તો કયાં જઇએ!! હરી અને ભગવાન કાંઇ જુદા છે? એ તો જ્યાં આંખ આડા કાન કરવા પડતા હોય ત્યાં કરવા પણ પડે!! હરીના અખાડામાં રણશીંગડુ કયાં ફુંકાય છે તેની કોને ખબર પડે!"

"અરે પણ બાપુ મને એક મદદગાર આપો એટલે ઝટ કામ પુરૂં થશે!! પણ બાપુ કીરપા કરી કોઇ મરદ કારકુન સોંપાવજો!! ભણેલી મહેતીઓ કચેરીમાં ન ઘાલશો!! બાપા ભણેલીથી પરભુ તોબા!!"

"એ તે સાળુ શી રીતે બને? તમારૂં કામ કરી શકે એવો બીજો કીયો કારકુન છે!! જોઇએ તો આપણા લાંબા ઉમરખાનને લઇ જાઓ! એ કેસ ઠીક ચલાવશે!!"

"બાપુ એ વાત પણ બનવી અશક્ય છે. મીઠુ મીઠુ હશે તે આપ ખાશો અને કડવું કડવું હશે તે ઉમરખાનભાઇને મોકલશો એ કેમ બનશે? માટે એમને મોકલશો તો કામ પાછાં ધકેલાશે અને નાહક આબરૂના કાંકરા થશે!! એ લાંબામાં કામ કરવાની આવડત નથી અને નાહક મિજાજ ભારે છે; માળો મોંનો બહુજ મીઠો છે; જેને તેને કુવામાં ઉતારી હાથ મુકાવશે, પણ વખત આવે દરબારી મોટરનું પૈડું ફરે તેમ ફરી જશે!"

"અરે જહાન્નમમાં જાય સાળુ આ તમારૂં ખાતું!! અરે ઉંદ્યાં તેનાં કામો! મારા તો જવાબ દઈ દઇને લમણા દુખવા આવ્યા, રઘલા ચડં હાલ્યમેડીમાં!! લાવ જરા રંગનો જામ!! રઘલા જરા થવા દે!!"

"ખમા બાપુને ખમા! થવા દ્યો!! રંગ વગર રંગ આવેજ નહીં."

"તો ચાલો હવે મંહલાતમાં! માળુ હાળુ બે ઘડી નવરા બેઠા કે આ આવી જીવ ખાધો!! શું દરબાર થયા તે કાંઇ ગુનેહગારી કીધી!!".

"અરે નારે બાપુ!! જેને હાથે દુનિયાની સરદારી તેજ દરબાર! જેને માથે આખા અમારા જેવા રાંકાની જવાબદારી તેજ દરબાર!! અને જેના હાથમાં આવાં ભણેલાં ગણેલાં સુધરેલાં મનગમતાં કાન્તા રાણી સાહેબની મુખંત્યારી તેજ દરબાર!!"

"અરે દરબાર એટલે શું? તો આખા જગતના એક

બીજા કીરતાર!! તેને કોની દરકાર!! તે તો દરેકના સરકાર!! ફાવે તેમ કરવાના એજ એકલા મુખત્યાર!! દરબારના તે વાદ હોય!! તે જે કરે તે આરૂજ કરે! માળા આ સ્ટેટના લોકોજ બેવકુફ છે કે જે દરબારના કામ પર ટીકા કરે છે!! એવા ટીકા કરનારાઓને તો અવળી ઘાણીમાં પીલી નંખાવવા જોઇએ!!"

"ત્યારે રઘા હવેથી આવા મુકરદમા તો તારેજ ચુકવી નાખવા! અપીલ બપીલ જે કાંઇ થાય તે તમામનો ફેંસલો કાન્તારાણીએ કરી નાખવો!! મહેતી આવાં કામ તમે કાં નથી કરતાં?"

"બહુ સારૂ સાહેબ! હવેથી તમારા સુધી કાંઇ પણ કામ નહીં ચાલવા દઇએ!!"

"ભાઇ જાઓ હવે! નાહક જમીન ભારે ન કરો!! આજ તો આવ્યા તો આવ્યા પણ હવે પછી આવ્યા તો જાનથી જશો, માટે જાઓ ઝટ ઘર ભેળા થઇ જાઓ!!"

આગેવાનો અને કારકુનો ફીકાફચ પડી મોં વીલા કરી પસ્તાતા પસ્તાતા રસ્તે પડયા; કપાળે હાથ ઘસી,

"પૂરી એક અંધેરી ને ગંડુ રાજા,
ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજા;
બધી ચીજ વેચાય ત્યાં ભાવ એકે,
નહી હોય શિક્ષા ગુનાની વિવેકે."

એ કાવ્ય યાદ કરી બોલતાં બોલતા નગર ભણી વળ્યા. દરબાર અને રઘલો ઝરૂખે ગયા: 'રંગ પાણી ઉડવા લાગ્યા,

અને હાજીહુામાં બાપુ ખમા ખમા થઇ તરવા લાગ્યા. કાન્તાએ રધલા ખવાસને કુંજભુવનમાં વિલાસ સાહિત્ય તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી!!

"દરબાર સાહેબ, આજ રોજ આપની પ્રસન્નતાને વાસ્તે એક નવીન પ્રકારની સંગીન યોજના તૈયાર કરી છે!"

"વાંહ વાહ કાન્તારાણી વાહવાહ! તમે જે નહીં કરો તે ઓછું! માળા ભણેલાં સુધરેલાં અને વળી ફેશનમાં ફૂલેલાં પછી શું બાકી રહે?"

"સાહેબ આજ રોજ મારી પચીસ બ્હેનપણીઓ મને મળવાને અહીં આવવાની છે! તેઓ ગાવા બજાવવામાં ઘણીજ પ્રવીણ છે; વળી સુધરેલી અને ફેશનેબલ સુંદર છે."

"વાહ વાહ ત્યારે તો સંગીતની સારી ગમ્મત થશે!! નવા નવા ફુલોની નવી નવી સુગંધી લેવાશે!!"

"જે કાંઇ થશે તે તમામ તમારા આનંદ સારૂંજ થશે! મારે તો હરકોઇ રસ્તે તમને પ્રસન્ન કરવા તે કરવાજ!!"

"ત્યારે થવા દો રાણીજી થવા દો!!" દરબાર રંગની લ્હેરમાં ચકચુર થઇ એક કૉચ પર પડયા!! કાન્તાએ કુંજભૂવનમાં જઇ રધલા સાથે સર્વ તૈયારી કરાવવા માંડી. કુંજભૂવનમાં એક નાનો સરખો હોજ હતો, તે હોજમાં રધલાએ ગુલાબજળ ભરાવ્યું, અને આસપાસ નાના નાના સુંદર બીલોરી કાચના પાત્રમાં સારી રીતે સુગંધીદાર અત્તરો ભરાવ્યાં. વચ્ચોવચ ટેબલ, કૉચ, ખુરશીઓ વગેરે ગોઠવી લીધાં. વિવિધ પ્રકારનાં

હાઇક્લાસ ઉંચા મઘો પણ મુકી દીધાં. કુસુમના ગજરા અને હાર પણ છાબ ભરી ભરી ગોઠવી દીધાં. ઇનામ પોશાકના ગાંસડા પણ મનમાનતી ગોઠવણ કરી તૈયાર કરાવી દીધાં. આ અરસામાં કાન્તાની મુખ્ય બહેનપણીના વર એકદમ ઓચિન્તો એરંડી આનો જુલાબ લીધા જેવું મ્હોં કરી આવ્યો !!

“ કેમ ભાઇલાલ આજ આવું મોંઢું કેમ કર્યું છે ? શું તબીયત સારી નથી કે ગજરાબ્હેનના સંબંધમાં કાંઇ કલેશ થયો છે ? ”

“ ના ના એમાંનું કંઇજ નથી. મને તમે હજુરનો આસીસ્ટંટ નીમ્યો તેની બહુ પંચાત થઇ પડી છે. પેલા સાળા કારકુનો કંઈ કામ કરતાજ નથી. હુકમ માનતા નથી. હું તો એ ખાતામાંના શબ્દોજ સાળા સમજતો નથી. ત્યાં કામ કેવી રીતે કરવું ? અહીંનું કરવું, ત્યાંનું કરવું અને તેમાંયે વળી તમારી બેનપણીની અને તમારી તબીયત ઉઠાવવી એ તે મારૂં બેટું શી રીતે બને ? વળી રઘલાભાઇના ગામમાં દર શુકરવારે રઘલાભાઇની ટપાલ લઇને જવું !! અરે મૂઈ આ નોકરી અને બળ્યું આ જીવતર! મારા કયાં ભોગ લાગ્યા કે મેં રાંડને ભણાવી ગણાવી નોકરી કરતી કરી ? ”

“ ભાઇલાલ તું તો જન્મનોજ ગમાર રહ્યો ! જેમ આવે તેમ બકે જાય છે ! બસ ખાવું તેટલું બોલવું !! મેં તને સો વાર કહ્યું કે તું આકરો ન થા. ધીરે ધીરે સૌ સારૂં થશે. હમણાં તો જેમ તેમ નભાંચો ! કારકુનોને સમજાવી પટાવી” અને ચઢાવી

ચઢાવીને કામ લ્યો !! મારી જીભના કુચા થઈ ગયા. માખણીઆ કાઠીયાવાડી કારકુનોને કબજામાં રાખવા એ તે શી વિશાત છે !! હું સ્ત્રી જાત છું અને આખા દરબાર સાહેબ અને સ્ટેટને કબજામાં રાખી શકું છું સમજ્યા !! "

"બાઇ જેણે મૂકી લાજ તેને ઘેર નાનું સરખું રાજ ! આ જમાનામાં તમે ભણેલી ભામનીઓ જેટલા વેશ કાઢો તેટલા થોડા ! તમારી આંખે ત્રીભૂવન ડોલાવો તો પછી દરબારને ડોલાવવા એ શી વિસાત છે ? અમે તો ભાયડા રહ્યા ! અમારાથી કાંઇ ન વળે ! આજકાલ તમારા જેવા સુધરેલા ભણેલા અને ફેશનવંતાને જોઈને સૌ કોઇ અંજાઈ જાય અને મારા જેવાને લઈ લઇ સામા થાય; સમજ્યા ! મારી તમારી સરખામણી શી ?"

"અરે પણ તને તો પહેલેથીજ રાખવાની દરબાર સાહેબે ના કહી હતી, છતાં પણ મેં જેમ તેમ અક્રમસક્રમ સમજાવી આજે રખાવરાવ્યો છે. ઘણાં ખરાં કામ તો તારી સહીથી ચલાવવા પાવર અપાવરાવ્યો છે; હવે જ્યારે તારામાં રામ ન હોય તો પછી હું શું કરૂં ?"

"અરે પણ બાઇ કચેરીમાં રામને શું કરવા ? રામ તો રણમાં કામ આવે કે મણમાં કામ આવે !! મારા બળ્યા પેલા કાઠીઆવાડી કારકુનો મારો હુકમજ કયાં માને છે ? તે તો કહે છે કે તમને અમારા પર હુકમ કરવાનો શો અખત્યાર છે ? જાઓ જઇ નિશાળની છોકરીઓ સમજાવો ! મહેતાપણું અહીં ન ચાલે ! મારી એકલા હાથે આખા ખાતાનું કામ શી રીતે થઇ

શકે ? ખરૂં પૂછાવો તો હું હવે કામ કરવાને ખુશી પણ નથી. જોઇએ તો તમારી બ્હેનપણીને ત્યાં રાખો પણ મને મુક્ત કરો!"

"બેવકુફ ગધેડા આના કરતાં તો તું નારી થયો હોત તો હજાર દરજ્જે સારૂં થાત!"

"હું પણ કહું છું કે ભાયડા કરતાં બાયડી થયો હોત તો આખા સ્ટેટમાં તમારી માફક ઘુમત! આજકાલ જમાનામાં હવે બાઇડીઓનાંજ માન રહ્યાં છે. રાજવળામાં બૈરાંની મારફત જેટલાં કામ થાય છે તેટલાં કામ આદમીની મારફત થતાં નથી. જેના ઘરમાં સારી અને સુધરેલી નારી તેજ આ સ્ટેટમાં જબરો અધિકારી સમજવો!"

"ઠીક હવે તારી લાયરી જવાદે, જા જલ્દી જઇને ગજરા બ્હેનને મોકલ."

"બહુ સારૂં આ ચાલ્યો! આ બધો ગોટાળોજ ગજરીએ કર્યો જણાય છે."

ભાઇલાલ બડબડતો બડબડતો રસ્તે પડ્યો. કાન્તા અને રઘલો રાસ રંગની વ્યવસ્થામાં રોકાયા. ધીમે ધીમે કાન્તાની બ્હેનપણીઓ એક પછી એક આવવા લાગી. આમ રઘલો ખવાસ પણ અવનવાં કપડાં પહેરી દરબારથી જાદે દમામમાં મુંછે તાર દેતો હરતા ફરવા લાગ્યો. કાન્તા પણ મનગમતો મોહક ડ્રેસ સજ્જ કરવા લાગી. દરબાર પણ ખુંખારાપર ખુંખારા કરી શોભીઆ સમારતા કમરકસી જુવાનીના રંગમાં રંગાવા લાગ્યા. સાહેલી મંડળ તમામ આવી ગયું, રઘલો પણ કુંજ-

ભૂવનમાં દાખલ થઈ ગયો; ફક્ત દરબાર અને કાન્તાજ આવવાનાં બાકી રહ્યાં. રઘલાએ વિવિધ પ્રકારના સાજસંગીત દરેકની પ્રવીણુતા જોઇ લાયકાત પ્રમાણે વગાડવા આપ્યાં. બરાબર નિર્માણ કરેલા ટાઇમનો ટકોરો થતાંજ દરબાર અને કાન્તા સ્નેહલગ્નના રાજ્વી ઠાઠમાઠમાં ઝળકતા ઝળકતા અને ફેશનમાં ચમકતા ચમકતા લટકે મટકેથી લલિત ચાલમાં ચરણુ ભરતા ભરતા કુંજભૂવનમાં દાખલ થયા. રઘલાએ બે મોટા કુસુમના હારગજરા સ્મિતહાસ્યે ખમ્મા ઉચ્ચારી બંનેને પહેરાવ્યા. સુધરેલા સાહેલી મંડળે કુસુમની વૃષ્ટી કરી દરબાર સાહેબને વધાવ્યા!!

"પધારો સ્નેહના રાજા, પધારો સ્નેહની રાણી:
વધાવે વ્હાલથી દાસી ઉરે આનંદને આણી."

"બલિહારી મારી પ્રેમની પટરાણી કાન્તા, લ્યો આ ફૂલની માળા, પહેરાવો દરબારને, અને બોલાવો સુધારાની બોલબાલા!!"

"વધાવું વ્હાલથી વસંત, વધાવે કોકીલા કાળી:
વધાવું પુષ્પ કુંદનના, વધાવે ભાવથી વ્હાલી!"

"ખમ્મા મારી શાણી સજની ખમ્મા તમને! લ્યો આ ગુલાબની છડી અને રીઝાવો રાજ્વીને,ઘડી ઘડી!!"

"ઓહો મંગલ ઘડી આજે, સુગંધી હેમમાં રાજે:
મૃદંગો કામની વાજે, શશિ રૂપ નીરખી લાજે."

"પધારો રતિ રસરાજના અવતાર પધારો!! બ્હેન લ્યો આ કુસુમ, ને રાજ્વીને અમારી વતી સ્નેહથી વધાવો!!"

"ઉગ્યો છે પ્રેમનો ભાનુ, કમળ આનંદથી ખીલ્યા:
મધુ રસ રંગને કાજે, મધુકર પ્રેમથી આવો."

"પધારો રસીલા કમળ ભમર પધારો!! રસીલી કાન્તા લે આ ચંબેલી અને વધાવ તારા ચંપકને!!"

" જીવનના સુખનો લ્હાવો, રસિલી રંગમાં લેજો;
ભિતરના ભાવથી ભેટી, રસીલા રંગમાં રહેજો."

"કાન્તા અહો ભાગ્યે પ્રાપ્ત થએલા રસીલા રાજવીને જુગતીથી રીઝાવી લેજે!! જોજે જરા પણ પ્રેમમાં કચાસ રાખતી!!

" વરસાવો પ્રેમની ધારા, ઉમંગે પ્રેમ ક્યારામાં;
હૃદયને રાગથી સાંધી, નયનને લઈ ઇજારામાં."

"સુખી રહો સુખી રહો પ્રેમી જોડુ સદા અવિચળ સુખી રહો!!"

કાન્તા અને દરબાર સાહેબ આનંદદાયક આવકારથી ઘણાંજ ખુશી થઇ ગયા. રઘલાએ પણ ખુશામતની ખુબ તાલમેલ કરવા માંડી. કાન્તાએ પોતાની સાહેલીઓની દરબાર સાહેબને ધીમે ધીમે વારાફરતી ઓળખાણ આપવા માંડી. દરબાર સાહેબને પ્રસન્ન કરવા સારૂ એક રાસ મધુરા સંગીતના આલાપ સાથે ડાંડીઆ સહિત લેવરાવી ગુંથણ વિધાનો નૌતમ નમુનો દેખાડવો શરૂ કર્યો. દરબાર સાહેબ વચ્ચોવચ્ચ એક આરામચેરમાં બિરાજ્યા, રઘલો દરબારને ચમ્મર કરવા લાગ્યો. કાન્તા રાસ રંગનો મધુરો મધુરો વિલાસ દરબારને કરાવવા લાગી. સંગીતના આલાપમાં દરબાર તન્મય થઇ ડોલવા લાગ્યા. રઘલાએ પણ તક વિચારી રંગના જામ ઉપર જામ ભરાવી દરબારને પીવરાવવા માંડયા. કાન્તા દરબારને લઇ રાસની વચ્ચે ફરવા

લાગી. દરબાર પણ નાજુક નાજુક સુંદરીઓના સુંદર કમળ વદનને નાજુક હાથોથી નાજુક નાજુક સ્પર્શ કરી નાજુકાઇમાં નાચવા લાગ્યા. રઘલો પણ રંગમાં ભાન ભૂલી નાજુકાઇનો લ્હાવો લેવા મંડયો; બાંધી દડીના ગેંડા જેવાં દરબાર બાપુ પણ ધુમવા લાગ્યા. કાન્તા પીયાનો વગાડવા લાગી. કુંજભુવનમાં રાસ સંગીતની ખુબ ધુન મચી રહી. ખમા ખમા, ઘણું જીવો, બલિહારી વારી વારીના મીઠા શબ્દોના પોકાર થઇ રહ્યા.

અવિનાશીની કળા અકળ છે. મન ધારે છે કાંઇ અને થાય છે કાંઇ, હું કરૂં કહેતાં હરી દુભાય છે; અને તું ત્યાં કરતાં મનની ધારણા જોતજોતામાં ધારી ધૂળ મળી જાય છે. એક બાજુ અનાચારીઓ અનાચારમાં પ્રવર્ત થયા, ત્યારે બીજી બાજુથી કાંઈક પ્રભુ ચમત્કારના પરચા રૂપે સમરસિંહ પરમાર એકાએક તોરણગઢમાં આવી પહોંચ્યા. પ્રજાના આગેવાનોની અસંખ્ય અરજીઓથી કુદરતની પ્રેરણાથી અગર વિધીના નિર્માણથી અગર પ્રજાના સદ્દભાગ્યે કે કુંવરીના ભાગ્યબળે એકાએક આ બનાવ બન્યો. કચેરીના તમામ જુના કારકુનો અધિકારીઓ અને અન્ય પરિજન વર્ગ જે કાન્તાના કારભારમાં બતરફ થએલ હતો; તે તમામ વર્ગ એકત્ર થઈ સમરસિંહ પરમારને કાન્તા અને રઘલા ખવાસના અત્યાચારથી વાકેફ કર્યા; અને જે નવીન સ્ત્રી અધિકારી વર્ગ હતો; તથા માંખણીઓ કારકુન વર્ગ હતો તે તમામં એકીશ્વાસે જીવ લઇ મુઠીઓ વાળી દરબાર સાંહેબના સ્ટેટ બહારના બંગલા ભણી દોડયો; સમરસિંહ પરમાર અંધાધુનીનો કારભાર અવલોકી

ઘણા દીલગીર થયા અને પોતાની બેન મરતાં બનેવીની અવદશા થએલી જોઈ ક્રોધાતુર પણ પાર વિનાના થયા. આગેવાનોમાંના મુખ્ય માણસોને તથા કારકુનોને લઈ બારોબાર દરબારના બંગલા ભણી ઉપડયા. બગીચાના કુંજ ભૂવનમાં જ્યાં રાસ રમાઇ રહ્યા હતો ત્યાં નવીન અધિકારી વર્ગ આવી પહોંચ્યો અને દરબારને સમરસિંહ પરમારના આવાગમનની ખબર આપી. દરેક જણા રંગમાં ચકચુર હોવાથી પરમારના આવાગમનની દરકાર પણ કરી નહી; અને તેમને ભાગ્યા તુટયા જવાબ આપી ભૂવન બહાર રાસ ખલાસ થાય ત્યાં સુધી બેસવાને કહ્યું. સમરસિંહ પરમાર જુના અધિકારી વર્ગ તથા પોલીસ વર્ગને લઇ બાગીચામાં દાખલ થયા. દરવાને પરમારને રજા સારૂ રોકતાંજ દરવાનનું ડોકું પરમારની તલવારથી ધડથી જુદુ થયું. જ્યાં આગળ રાસ સંગીતના ડાંડીઆનો અવાજ આવતો હતો; ત્યાં તરતજ પરમાર જઇ પહોંચ્યા. ગોપીઓમાં કાન મ્હાલે તેમ યુવતીઓના ટોળામાં દરબારને મ્હાલતા જોઇ પરમારના ડોળા નીકળી પડયા. રઘલાને રંગમાં ગુલતાન જોઇ તથા કાન્તાને પણ બેભાન અવસ્થામાં જોઇ પરમાર દીગમુઢ બની ગયા. દરબારને ભાનમાં આણવા સારૂ ઉપરા ઉપરી બંદુકના અવાજ કરાવ્યા. બંદુક ફુટતાની સાથેજ રઘલાનો નીસો ઉતરી ગયો અને કાન્તા બુમ પાડી ચમકી ઉઠી; માંખણીઓ કારકુન વર્ગ બુમ ઉપર બુમ પાડી મદદ માગવા સારૂ પોકાર કરી રહ્યા. સ્ટેટની પોલીસે તમામને બેડી પહેરાવી કેદ કર્યા; પરમારે દરબારને પકડી લીધા; અને રઘલાને પકડવા

જતાં રઘલો પરમારને કટાર મારી સટકી ગયો; કાન્તા પણ તરતજ વાઘણ સમાન તલપ મારી રઘલાની પાછળ દોડી; પરમારે તમન્ચો તાકી ફોડયો, પણ કમનસીબે ગોળી નિષ્ફળ ગઇ; રઘલો દરબારી મોટરમાં બેસી કાન્તાને લઇ બગીચાના બીજા ઝાંપેથી જંગલમાં નાઠો; દરબારે રંગના નિશામાં જેમ આવે તેમ બકવા માંડયું! માંખણીઆ અધિકારી વર્ગે પરમાર સમરસિંહની ક્ષમા માગવા માંડી; અને વ્હેતીજીઓએ રોઇ રોઇ ધમરાણ મચાવી દીધું. સમરસિંહે દરબારને પકડી ખુબ ધમકાવ્યા ઢંઢોળ્યા અને હલાવ્યા, પણ નિસો ઉતર્યો નહી. તે તો રંગમાં ગુલતાન બની જેમ આવે તેમ હસવા લાગ્યા; અને વખતે ગાળો ભાંડવા લાગ્યા! માંખણીઆ અધિકારી વર્ગે બે હાથે ટાઓટા પાડી બહુચરાજીની સ્તુતિ કરવા માંડી, અને તેમાં દરબાર સાહેબ પણ બે હાથે તાળીઓ પાડી હસવા લાગ્યા!! સમરસિંહ પરમાર આ અધિકારીઓની સત્તા અને રાજનો બંગડેલો મામલો જોઇ અચંબામાં પડી ગયો! માંખણીઆ કારકુનોએ દરબારની કુળદેવીને યાદ કરવા માંડી!!

"હે આશાપુરી અંબામા સાહ્ય થા!! અમારા કયાં ભોગ લાગ્યા કે અમે સરકારી નોકરીઓ મુકી બેવડા લાભ સારૂં તોરણગઢમાં આવી ભરાણા! હે મારી મા હેમખેમ રાજનગર ભેગા કરીદે!!"

"હે બહુચરમા અમારાં કયાં પાપ પ્રગટ થયાં કે અમે આ ત્રિયારાજમાં આવી ફસાણા! હે માવડી સાહ્ય થા!!"

"હે જગતજનુની આતો સ્ટેટને લુંટતાં અમે લુંટાઇ ગયા. ઘર ભરતાં ગાત્ર ભરાઈ ગયાં. હાલહવાલ થયા; માવડી આપેલું ઓકવાનો સમય આવ્યોરે બાપલીઆ !!"

હે દયાની દેવી સાહ્ય થા, એકવાર રાજનગર ભેગા કર. પછી રજવાડાનું મરતાએ નામ નહીં દઇએ એ મારી મા !!"

"હે માવડી સ્ટેટને લુંટી લુંટી અમદાવાદમાં હવેલીઓ ઉંચી કરી ભોગવવા ના રહ્યા મારી મા ! હવે મરતાં જીવતાં બૈરી છોકરાંનાં મોં જોવા સારૂં ઘર ભેગા કર મારી મા !!"

*　　　*　　　*　　　*

"હે તુજ શરણે આવ્યા માત બાળી બહુચરાજી મા,
હે તું સાહ્ય થજે દીન રાત બાળી બહુચરાજી મા:
તારા સેવક બ્યંડળ સર્વ બાળી બહુચરાજી મા,
તુજને ભજીએ તજીને ગર્વ બાળી બહુચરાજી મા.
માથે ચુંદડી ધરી લાલ બાળી બહુચરાજી મા,
હાથે ચુડી અમ રખવાળ બાળી બહુચરાજી મા;
અમારો હીજડીઓ છે પંથ બાળી બહુચરાજી મા,
અમારા કાંચળીઆ છે કંથ બાળી બહુચરાજી મા.
લાખો રૂપીઆ લુંટયા માત બાળી બહુચરાજી મા,
અમે જઈ વસીએ ગુજરાત બાળી બહુચરાજી મા:
એવું દેજો દેવી આપ બાળી બહુચરાજી મા,
તેથી વધશે તુજ પ્રતાપ બાળી બહુચરાજી મા.
દેજો સુખ મંગળ સૌ કાળ બાળી બહુચરાજી મા,
જીએ જીવ તમારા બાળ બાળી બહુચરાજી મા."

"જય જય જગતજનુની સ્હાય થા! હે મા, તારે પારે આવેલાને ઉગાર!"

"હર હર હર શંભો! આ શો જુલમ? લાખોને ધ્રુજાવે તેવો બહાદુર વીર કાલુભા તેની આ દશા! તેની આસપાસ આવો કાંથળીઓ વર્ગ! અરે શું જોઈ રહ્યા છો? પકડો દરેકને! એકદમં જંજીરં પહેરાવી તેમને નજર કેદ કરો. પેલા હરામખોર રઘલાની પીઠ પકડો અને પેલી કાન્તાને પણ પકડી અહીં હાજર કરો."

"પરમારના મ્હોમાંથી શબ્દ નીકળતા પહેલાંજ કેટલાક ઘોડેસ્વારો રઘલાની પાછળ પડ્યા હતા; અને આ વખતના વધારાના હુકમથી પણ કેટલાક રજપૂત ઘોડેસ્વારો રઘલાની પાછળ દોડ્યા. રઘલો કાન્તાને લઇ મોટર દોડાવી ક્યારનો રસ્તે પડી ગયો હતો; ઘોડેસ્વાર અને મોટર તેની વચ્ચે હાલમાં ઘણુંજ અંતર પડી ગયું. મોટર ધમધમાટ જેટલી પાવરથી જલ્દી ચલાવાય તેટલી જલ્દી રઘલાએ ચલાવવા માંડી અને પાછળ રજપુત સરદારોએ જેટલા ઘોડાને મારી મુકાય તેટલી પુર ઝડપે ઘોડાને મારી મૂકયા; છેવટે ઘોડા ઠોકર ખાઇ ખાઇ રસ્તામાં અધવચ ઢળી પડયા; કેટલાક સરદારો લોહી લુહાણ ભોંયભેગા થઇ ગયા, અને કેટલાક થાકી કુંટાળી કેડો મુકી રસ્તામાં અધવચ કાયર બની વિચારમાં ઉભા રહ્યા; છેવટે ચાર પાંચ સરદારો મરણીઆ થઈ મોટરની પાછળ દોડવા મંડયા; દોડતા દોડતા ઘણા વિલંબે મોટરની પૂઠ તેમણે પકડી પાડી; આમ મોટર

પેટ્રોલ ખુટવાથી ધીમી ચાલવા લાગી; રઘલાએ ઘણીજ તન તોડ મહેનત કરી પણ મોટર બહુજ ધીમી પડી ગઇ; વળી અધુરામાં પુરૂં તેના કમનસીબે મોટરના આગલા વ્હીલમાં પંકચર પડી ગયું; વધારાનું વ્હીલ ચઢાવી મોટર રઘલાએ ઘણી મુશીવતથી ચલાવવા માંડી પણ મોટર તેના કમનસીબે અચકી પડી; પાછળ પૂર વેગથી ઘોડેસ્વારોને આવતા જોઇ રઘલાએ મોટર અધવચ રસ્તામાં પડતી મૂકી કાન્તાને લઇ પગ પાળે જીવ લઈ નાસવા માંડયું, ઘોડેસ્વારો લગભગ રઘલાનો નજીકમાં આવી પહોંચ્યા; રઘલાએ જીવ ઉપર આવી તમંચાથી ઘોડેસ્વારો સામે લઢવા માંડયું. ઘોડેસ્વારોમાંના ચાર જણા રઘલાની ગોળીના ભોગ થઈ પડયા; એક બહાદુર સરદારે રઘલાને છાતીમાં ભાલો મારી જમીન પર ગબડાવી પાડયો. રઘલાએ પડતા પડતા પણ સ્વારની છાતી ગોળીથી વીંધી નાંખી; સ્વારે મરણીઆ થઇ રઘલાને કટારથી ચીરી નાંખ્યો; અને કાન્તાને જીવતી પકડી દોરડાથી બાંધવા માંડી! કાન્તા પણ બળ કરી સ્વારની સામે થઇ; છેવટે બાથમબાથાના યુદ્ધમાં સ્વાર જમીનપર ઢળી પડયો; પડતાં પડતાં પણ કાન્તાનું નાક કટારથી કાપી લઇને પડયો; કાન્તાએ પણ જમીનપર પડેલો ભાલો લઈ સ્વારની છાતી વીંધી નાંખી અને તેને પ્રાણ રહીત કરી દીધો. રઘલો ઘણાં તરફડીઆં મારી પ્રાણ મુકવા લાગ્યો; કાન્તા રઘલાની અવદશા જોઈ ધીરજને પરહરી રડી પડી. રઘલો બે હાથ ઘસી ઘસી આકાશ ભણી ઉંચું જોઇ બહુજ તરફડીઆં મારવા લાગ્યો;

છેવટે છેલ્લી વારને વાસ્તે કાન્તા પાસે પાણી માગ્યું; કાન્તા ભર જંગલની વાટ હોવાથી તથા તદન રસ્તાની અજાણ હોવાથી પાણી કયાંથી આપવું તેની સૂજ ન પડી; છેવટે હારી રઘલાના મુખ સામું જોઇ રડવા લાગી. રઘલો પણ કરેલાં કાર્યનો પસ્તાવો કરતો કરતો ક્રોધથી દાંત પીસતો પીસતો અને લાચારીથી હાથ ઘસતો ઘસતો હાય વોય કરી કાન્તા સમક્ષ અત્યંત કષ્ટ પામી મરણ પામ્યો!!

ભર જંગલમાં કાન્તા નોંધારી પડવાથી ઘણીજ ગભરાઈ ગઇ. આસપાસ ઘોડેસ્વારો તથા રઘલાના શબને જોઇ ચમકવા લાગી; તેની આંખમાંથી ખુનનો નિશો ઉતરતાંજ તે ઝંખવાણી પડી ગઇ; હવે શું કરવું તેની મૂંઝવણમાં મૂંઝાઇ ગઇ. ચોગરદમ લોહીના ભરેલા ખાબોચીઆં જોઇ તે કંપવા લાગી. હવે તેનું શું થશે તેની ફીકર તેને થવા લાગી. થોડીકવાર સુધી તેણે ચોગરદમ નજર નાંખવા માંડી; છેવટનાં દરેક શબનાં મ્હોં જોઇ લીધાં; અને બે હાથે કપાળ કુટી નાક પર લૂગડાનો પાટો બાંધી હાય મારી ચીસ પાડી જીવ લઈ જેમ નસાય તેમ નાસવા માંડયું. આમ જ્યાં આગળ દરેકનાં શબ પડયાં હતાં ત્યાં પાછળ રહેલા ઘોડેસ્વારમાંના કેટલાક જણા આવી ચઢયા. રઘલાને મુએલો જોઇ દરેક જણા ત્યાં ખમચાઇ ઉભા રહ્યા; અને કાન્તા કયાં છે તેની જંગલમાં શોધ કરવા લાગ્યા; શોધતાં શોધતાં કાન્તાનો પત્તો નહીં લાગવાથી છેવટે કંટાળી આગળ શોધ કરવી માંડી વાળી રઘલાના શબને લઇ જનાના

નિશ્ચયપર આવ્યા. બે જણા મોટરને રઘલાના શબ આગળ હાથથી ઘસડી લાવ્યા. રઘલા તથા ઘોડેસ્વારની લાસો ઉચકી ઉચકી મોટરમાં નાંખી અને માથાના છેડા મોટર જોડે બાંધી ઘોડા ઉપર બેસી મોટરને ઘસડો લઈ જવા લાગ્યા; આ પ્રમાણે અનાચારીઓનો અંત આવ્યો; વ્હાલા વાંચકો કાન્તાના પાપ વધારે હોવાથી પરમાત્માએ તેને વધારે રીબાવવા સારૂ જીવતી રાખી; તો ભલે તેને જીવતીને જીવતી જીવ લઇ જંગલમાં નાસવા દો. પાપનો ઘડો જ્યારે પૂરો ભરાય છે ત્યારેજ આપો આપ ફુટે છે; તે પ્રમાણે રઘલાનો અંત આવી ગયો. વાંચકો આ પાપણી કાન્તાને આપણે સુધારાની સલા' કહેવી કે ફેશનની બલા કહેવી ? શું કહેવું ? બોલો ત્યારે વિચાર કરી કહી દો કે તે 'સુધારાની શલ્યા હતી અને ફેશનની બલા હતી; અફસોસ! આ તે "સુધારાની સલા' કે ફેશનની બલા ! !"

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રીતિનો ભોગ કે નસીબનો યોગ?

દોહરો.

પ્રેમ કુંડ પાવક ભર્યો, મન માને અનુમાન;
પર પર કહે છે પ્રેમીઓ, પડ પડ કહે છે પ્રાણ,

મેઘની ધારા જોડે જેમ ચપળાની કળા વધે છે, નીરજળ વધવાની જોડે જેમ કુમુદ પોયણીની દાંડી વધે છે. સર્પના ખોરાક ખાવાની જોડે જેમ તેના મુખમાંનું વિષ બળ વધે છે, પવનની પ્રચંડ ગતિ જોડે જેમ તેની પરિમળ સુગંધ શક્તિ વધે છે, હુતાશનના અગ્નિના વધારા જોડે જેમ ધુમાડાનો વિસ્તાર વધે છે. તેમ સ્નેહ પ્રીતિના વધારા જોડે વિરહનો પણ વિસ્તાર વધે છે.

સ્વામિ શશિ નહી મળે કુમુદી સૂકાયે, ભાનુ વિના કમળને બહુ દુઃખ થાયે:
જીવે નહિ મિન કદી નહી હોય વારી, ચાહે ચકોર શશિને દ્રગ એક ધારી.
પ્રેમી પતંગ નિજ અંગ દીવે દઝાવે, પ્રેમાન્ધ સારસ તણો કદી દેહ જાવે:
ખેંચાય લોહ ચમકે ત્યમ પ્રેમી પ્યારી, છે પ્રેમની ગતિ અતિ સર્વેથી ન્યારી.

ચિંતારૂપી પત્થર, સંકોચરૂપી અરણ્ય, મોહરૂપી સિંહણ પ્રેમ રૂપી દાવાનળનું બળવું, અર્થાત્ ક્ષુધા પ્યાસ સાંખીને ચાલવું, દુઃખ રૂપી ખોહ, ચાલવાનો માર્ગ તેડો અર્થાત વાંકો ચુંકો, મિત્રના ધ્યાન રૂપી પક્ષીઓનું બોલવું, વિરહરૂપી મછવાઓના ઝોલા ઝુલી રહ્યા છે, લજ્જારૂપી ગંગા પાર ઉતરવી, ભયનું ખંડન, અર્થાત્ નિર્ભય થઇને ચાલવું; ઇત્યાદી ઉપાધીઓ જેમ કેદાર પંથમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે; તેથી અધીક બલકે લાખો ઉપાધીઓ પ્રેમના પંથમાં ડગલે ડગલે વિલોકાય છે.

* * * *

" અરે ઓ પ્રેમ તારા નેમ નવાઈ તો પમાડે છે,
મહા રાજેન્દ્રને પણ તું રમકડા સમ રમાડે છે:
રખડતા કંઈક થયા રાને દીવાના કારણે તારે,
પડ્યા યાહોમ કરી રણમાં ખપ્યા ખાંડા તણી ધારે.
કરીને પ્રાણ પરવશ તું મીઠી નિંદ્રા બધી ટાળે,
ચિંતા ચિંતાની સળગાવી અહો રાત્રી બદન બાળે:
કરીને ફેફમાં ગુલતાન બહુ બુરૂં બકાવે છે,
ભલે ભુંડે સ્થળે પાડી ખરે તું ધુળ ફકાવે છે.
કરાવે તું પરાયું કામ રડાવીને હસાવે તું,
ક્ષુધાને તાપથી તાવે નીચા સંગે ફસાવે તું:
મરે મારૂં કરી મૂરખા છતાં નેત્રે બની અંધા,
ભૂલીને ભાન માન વિના ઉંધા સૌ આદરે ધંધા. "

* * * *

"કીધી જેણે ગુણી જનની કદર તેણે બધું કીધું,
લીધી જેણે ગરીબોની ખબર તેણે બધું કીધું;
બજારોમાં નથી મળતી રહમ કીંવા કદરદાની,
જીગરનું નૂર છે એ તો નથી વસ્તુ તમાસાની.
નથી શું મોતી ને હીરા ખલક કેરા ખજાનામાં,
પરન્તુ આબ જેનામાં જરૂર તેની જમાનામાં;
તવારીખો ઘણી વાંચી અમીરો બાદશાહોની,
રહી ગઇ લીટીઓ તેની ખરા ખોટા ખીયાલોની.
સુવાસિત પુષ્પની ખુશબો નથી છાનીજ રહેવાની,
વિવિધ સ્થાને પવન દ્વારા હરી એતો પસરવાની;
હૃદયનો હાથ લઇ છાનો નમાવે પાત્ર જે પુન્યનું,
વિવેચન શું પછી કરવું હરી એના મહદ ગુણનું."

"હીરાલાલ, મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે કે એક બીજાને વ્યવહારમાં ઉપયોગી થવું. અન્યોઅન્યના સુખ દુઃખોમાં સ્હાય કરવી અને નજરે પડતા દુઃખી જનોને દુઃખમાં મદદ કરવી. આપ જેવા ગુણવાન વિદ્વાન અને ધર્મપરાયણ મનુષ્યને મારાથી યથાશક્તિ જે કાંઇ મદદ થઇ શકી તેથી હું મારૂં અહોભાગ્ય ગણું છું. ઇશ્વરનો ઘણો ઘણો ઉપકાર માનું છું. દુનિયામાં જન્મ લઇને જો પારકાનું કલ્યાણ કરી શકાય તોજ માનવ જીવનની સાર્થકતા છે; અરે જન્મ ધર્યાનું જનની જઠર પ્રમાણ છે."

"જયરામ શેઠ હું આપનો જીવન પર્યંત ઋણી છું. આપે તથા આપની પુત્રી ભગવતિ ભાગીરથી અને મારી માતાજી જમનાંએ જે સેવા ચાકરી અને બરદાશ કરી છે તે આ જન્મા-

સમાં ભૂલાય તેવી નથી. અરે મારી ચામડીના જોડા બનાવી આપને પહેરાવું તો પણ તે અલ્પ છે. આપના કુટુંબ તથા સ્નેહીનો મારા ઉપર અદ્વૈત પ્રેમ છે. હું આજથી નવી દુનિયામાં આવ્યો છું. 'બહુ રત્નાની વસુન્ધરા' એ સૂત્રાનુંસાર આર્ય ભૂમીમાં આપના જેવા પરોપકારી પુરૂષ નિહાળી હું ઘણોજ આનંદ પામ્યો છું. ધન્ય છે તમારા પ્રેમને! ધન્ય છે તમારા જીવતરને! ધન્ય છે તમારી લક્ષ્મીને અને ધન્ય છે તમારા કુટુંબને! આર્ય ભૂમીમાં આપ કોઈ અવતારી મહાત્માં છો!!"

"હીરાલાલ જગતમાં સારા જનો બીજાને સારાજ જુએ છે. દરેક ઠેકાણે મનનું પ્રતિબિંબ પડે છે. આ વિશ્વમાં દરેક વસ્તુનો દરેક વસ્તુને આધાર છે. આધાર વિના કાંઇ નથી. જન્મધારી જીવોને જન્મારામાં અન્યોઅન્યનો આધાર લઇનેજ જીવવું પડે છે. જડ અને ચૈતન્યને પણ એક બીજાનો આધાર લેવો પડે છે. આધારે આ અવની અદ્ધર રહેલી છે. આધાર વિના એકલું આ જગતમાં અવિનાશી શિવાય બાજું કાંઇ નથી. મનુષ્ય મનુષ્યને મદદનો ટેકો ન કરે તો પછી જગત ચાલે કેમ! દુનિયા દંભને વાસ્તે નથી પણ દયાને વાસ્તે છે. દયા ધર્મને વાસ્તે છે અને ધર્મ જીવનને વાસ્તે છે."

"વિશ્વમાં સ્વફરજને સમજનારા વિરલાજ હોય છે. દાંભિક જનો દયાનો ઉપયોગ માનને વાસ્તે કરે છે. ધર્મનું રહસ્ય વદનની વાચામાં ધર્મ શબ્દને બોલીનેજ સાચવી જાણે છે. રહેણી કરી બતાવનારા કરતા કહેણી કહી બતાવનારા ઘણા હોય

છે. નમૃતા અને વિનયમાં વીંટાળી દયા બતાવનારા દયાળુ કોકજ દૃષ્ટીગોચર થાય છે. ધર્મ અને દયા એના સ્વરૂપો અંતરમાં સત્યતાથી સમજી વ્યવહાર માર્ગમાં વાસ્તવિક રીતે વાપરનારા કોઇ ભાગ્યેજ નિરખવામાં આવે છે. આપ જેવા ધનવાનને નમૃતાના નિચાણમાં પડેલા જોઇ હું ઘણોજ આનંદ પામું છું."

"હીરાલાલ તમારા જેવા વિદ્વાન વિપ્રવર્યની સેવા તો કપુરનું વેતરૂ છે. બ્રાહ્મણોનું સન્માન એજ ધનવાનનું ખરૂં માન છે. નિરાધારને આધાર આપવો એજ અવનીમાં ઉપકાર છે. આજ રોજ આપને શાંતી અને સુખમાં નિહાળી હું ઘણોજ ખુશી થયો છું આપના શરીરે દીનપરદીન અધીક આરામ થતો જોઈ હું ઇશ્વરનો આભાર માનું છું. આપ હવે જરા આરામ લ્યો! વધારે બોલશો તો વળી પ્રકૃતિ કાંક બગડી આવશે. વૈદ્ય મૌનમાંજ શાંતી જણાવે છે તો આપ થોડીકવાર સુખાળા થાઓ!!"

"મારા ધર્મના પિતા સાચા માલીક આ તમારા ઉપકારનો બદલો હું કયારે વાળીશ? રહેવા દો વડીલ રહેવા દો! અઘટીત થાય છે. મારૂં બિછાનું સાફ છે. આપ ખંખેરશો નહીં. આપના જેવા ધનાઢયને આવું કરવું ન છાજે!!"

"હાં હાં હીરાલાલ આ શું કરો છો? મને ખંખેરવા દો. જોજો એકદમ બિછાનામાંથી ઉભા થઇ જતા!!"

"ત્યારે રહેવા દો! લ્યો હું આ સૂઈ જાઉં! આપ તસ્દી ન લેશો! આપને કામ કરતા જોઈ મારૂં મન કચવાય છે?!"

"લ્યો ઠીક ત્યારે આપ સૂઈ જાઓ. હું જરા બહાર

બજારમાં આંટો મારી આવું છું.”

“હા પધારો! દુકાનમાં હવે જરા વધારે ધ્યાન રાખો. આપ જેવા ધર્મીષ્ઠ ધનવાનના પવિત્ર અન્નપાનથી મને નવું જીવન પ્રાપ્ત થયું છે; મુરબ્બી હવે મારી ચિન્તા મૂકી દો!!”

મંદારગઢનો લક્ષાધીપતિ ધનવાન જયરામ શેઠ હીરાલાલની ખબર અંતર પૂછી બજારના કામ સારૂં બહાર ગયો. હીરાલાલ પણ વાતચિતથી થએલા વધારે શ્રમથી શ્રમીત થઇ આંખ મીચી નિંદ્રાધીન થઇ ગયો. શેઠની વિધવા દીકરી ભાગીરથી હીરાલાલની સેવા ચાકરી ઘણીજ ઉમંગથી અને પ્રેમથી કરતી હતી. શેઠાણી જમનાં પણ હીરાલાલની સારવાર કરવામાં કાંઇ મણા રાખતાં નહોતાં. હીરાલાલના ઘરમાં આવવા પછી જયરામ શેઠને જોત જોતામાં અઢળક ધન પ્રાપ્ત થયું હતું. શેઠને સંતાનમાં ફક્ત લાડકી પુત્રી ભાગીરથીજ સંતાન રત્ન હતું. શેઠાણી જમનાં પણ સાધવી પતિ પરાયણ સ્ત્રી હતી; ભાગીરથીને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયા કેડે શેઠ શેઠાણીની મમતા ઘણી ખરી સંસાર ઉપરથી ઉતરી ગઇ હતી. શેઠ પણ ઉદાર હાથે પુન્ય માર્ગમાં પૈસો વાપરતા. શેઠાણી પણ સદાવ્રત પાછળ સારી રીતે ગરીબ ગરબાંને અન્ન દાનથી સંતોષ આપી ગૃહસ્થાશ્રમની પવિત્ર ફરજ અદા કરતા હતા. હીરાલાલની ધર્મપરાયણ વૃત્તિથી શેઠ તથા શેઠાણી ઘણોજ આનંદ પામતાં હતાં. જ્યારે જ્યારે ઉભયને વ્યવહારીક વિટંબનાથી કલેશ થતો હતો ત્યારે હીરાલાલને તેમ જ્ઞાનામૃતનું પાન કરાવી પરમ શાન્તી પમાડતો

હતો. વખતે વખતે શેઠને દુહિતાના વૈધવ્યથી અનહદ સંતાપ થઈ આવતો હતો; પણ હીરાલાલના સમાગમથી ચિત પરમ સુખને પામતું હતું. ભાગીરથીને પણ હીરાલાલ અપરોક્ષ રીતે ઘણોજ ઉપદેશ આપતો હતો; તેના મનમાં જ્ઞાન માર્ગના ઉંચ સંસ્કાર સ્થાપતો હતો. આખા ઘરમાં તથા શેઠના તમામ સ્નેહી મંડળમાં હીરાલાલ એક પરમહંસ તરીકે મનાતો હતો. તેની પાસે દરેક વ્યક્તિને ગમે તે વખતે જવાની છુટ હતી. મંદારગઢના પ્રતિષ્ઠીત પુરૂષો હીરાલાલના વચનામૃતથી પરમ સંતોષ પામી ચકીત થઈ જતા હતા. આખા ગઢમાં જયરામ શેઠના ભાગ્યની બલિહારી બોલાતી હતી. એક વખતે પુત્રીના રંડાપાથી શેઠની ઘણીજ અવદશા થઇ ગઈ હતી; અને આજ કાલ હીરાલાલના ઘરમાં આવવાથી શેઠના નસીબની બારીઓ તમામ ખુલ્લી ગઈ હતી. વ્યાપાર, રોજગાર, વ્યવહાર અને સંસારીક હરેક પ્રકારનાં કાર્ય ક્રમમાં શેઠની સોગડી હીરાલાલના ચરણ પ્રભાવ પ્રતાપે આબાદ વાગતી હતી; અર્થાત જયરામ શેઠની સંપુર્ણ રીતે હીરાલાલના આવવાથી જોતજોતામાં ચઢતી થઈ ગઈ હતી. શેઠ સ્વસ્થિતીના ઉદયકાળથી ઘણાજ નરમ વિવેકી અને પુન્યશાળી બની રહ્યા હતા. હીરાલાલની મન વચન અને કર્મે કરીને સેવા ચાકરી કરતા હતા. શેઠ જ્ઞાતે વણીક કોમના હતા; અને હીરાલાલ પવિત્ર બ્રાહ્મણ કોમનો હતો; એટલે શેઠને સોનામાં સુગંધી ભળી અને શેઠાણીને ગરીબને ઘેર ગંગા વળી અને ભાગીરથીને દુધમાં સાકર મળી એ પ્રમાણે થઇ રહ્યું હતું.

અત્યારે હીરાલાલ નિંદ્રાધીન છે. શેઠ બહાર બજારમાં ગએલ છે. શેઠાણી પણ કોઈ કાર્ય પ્રસંગે બહાર સીધાવ્યા છે. આખા ઘરમાં હીરાલાલ અને શેઠની વિધવા દીકરી ભાગીરથી બંને જણાજ છે. એક નિંદ્રાવસ્થામાં છે; ત્યારે બીજું જોબનાવસ્થામાં છે; ભાગીરથી શેઠની લાડકી દીકરી, શ્રિમંતાઈના તેજથી જળહુળીત, બાલ વિધવા, ભર યુવાનીમાં ઝબકતી મસ્ત મનો વેગી ચપળા, અરે એકવાર અવિચારી સાહસિક અબળા અરે તરંગોમાં તણાતી પ્રબળા ભાગીરથી અત્યારે મહા વિચારસાગરમાં ઝોલે ચઢતી બેઠી છે. હીરાલાલ તરફથી થએલ તમામ જ્ઞાનોપદેશ અત્યારે ભુલી જવાની તૈયારીમાં છે. પોતે કેવી સ્થિતીમાં છે અને કોની પુત્રી છે તે પણ ક્ષણવાર વિસારી અનર્થ આદરવા તૈયાર થએલ છે. અત્યારે ભાગીરથીને કોણ જાણે કેવાએ વિચિત્ર પ્રકારના વિચારો આવવાથી તે તદ્દન બદલાઇ જઇ અવિચારી નારીરૂપ ધારણ કરી અર્થાત્ આજ રોજ નિત્યના કરતાં નિરાળાંજ વધારે નવીન પ્રકારના ઠાઠમાઠમાં આવી બણી ઠણી રૂમઝુમ લટક મટક કરતી ફક્ત નિમિષ રૂપે વૈધવ્ય અવસ્થાના નામ ધારી ચુન્ય ચિન્હ તરીકે હાથે ફક્ત કુંદનની બંગડીઓ રાખી હાવભાવમાં હીલોળાતી હીલોળાતી હીરાલાલના ખંડમાં દાખલ થઇ. હીરાલાલને નિંદ્રાધીન નિહાળી પળવાર સુધી વિચારમાં ખચકાઈ જડવત્ કમાડ ઝાલી ઉભીને ઉભીજ રહી. છેવટે મન સાથે કાંઈક નિરાળો વિચાર કરી નયનને નવીન આશામાં પલકાવતી અધરને દંતથી દાબતી અને દમામથી ચરણને એડી

પ્રહારથી ધરણી પર ચાંપતી હીરાલાલના ઓશીકા આગળ બેઠી. થોડીકવાર સુધી ઘણાજ પ્રેમના ઉમળકાથી હીરાલાલનું વદનકમળ નિહાળી રહી. તેના અંતરમાં હેતના ઉમળકા ઉપર ઉમળકા આવવા લાગ્યા. આખું શરીર અનંગના ચમકારથી પુલકાયમાન થઇ રહ્યું. મનડું મદનના મનોવેગમાં થનક થનક થનકારા મારી રહ્યું. તેણે ઘણાજ પ્રેમથી નીચા વળી હીરાલાલના કપોલ પ્રદેશ પર પ્રેમનું ચુંબન કરવાનું સાહસ આદરવા માંડયું જેવી ચુંબન કરવા જાય છે તેવુંજ હીરાલાલને ઉધરસનું ઠસકુ આવ્યું. ભાગી-રથી તરતજ ઉધરસના ઠસકાથી પાછી પડી; પાછી પડતાની સાથેજ હું શું કરૂં છું તેનું સહજ સહજ ભાન આવ્યું; ભાનની સાથેજ પાછી વિચારમાળામાં પડી ટગર ટગર હીરાલાલના મુખને જોવા લાગી. હીરાલાલ અત્યારે સ્વપ્નાવસ્થા ભોગવતો હતો. તેની અંતરદૃષ્ટી સમક્ષ કુંદન રમી રહી હતી. ઘડી ઘડી પ્રેમથી કુંદનને વિનવતો હતો અને ઘડી ઘડી ક્રોધ ભરી દૃષ્ટિથી ઉપાલમ્ભ આપતો હતો; વળી વળી પ્રેમતત્વનો બારીક વિચાર કરી તત્વ-જ્ઞાનમાં પણ તલ્લીન થતો હતો; અર્થાત્ સંસારીક ભાવનાના જે જે અવતરણ તેના વાતાવરણમાં રમતા હતા, તે તે પ્રકારની અજબ દશા અનુભવતો હતો.

"કુંદન, રસીલી કુંદન તું ક્યાં! તારા વિના હું પણ સૂનો!! શૂન્યકારમાં એક તારી આશાનોજ રણકાર મારા કાન પટ પર આવે છે."

* * * *

દીલ તખ્તે જગો તારી કોઇએ પૂરી નહીં,
હરદમ તથા પથારી દીલમાં સૂતી નહીં;
દુનિયા પ્રીતી ભરી ભલે, ઝીલે સુભાગી જન,
હો ભલે એ સો ગણી, આ દીલને પૂરી નહીં.
ભાવે રમાડું તુજને બેસાડું સાને પાસ,
ભેટવા હું જાઉં ત્યાં મૂરતિ દીઠી નહીં;
મૂરતીને હું ન માનું કામ શું તે સાથ.
એજ નયનોની મઝા મુજને અધૂરી નહીં.
તું મળી હતી મુજને નહીં એક બે પળવાર,
ઘા કરી દીલકારી ગઇ રંગમાં પુરી નહીં;
એ ખુનને ટીપે ટીપે ગાઉં હું તારૂં નામ.
તું વિના કીરતારની ખુબી મને પૂરી નહીં;
આવ કે ના આવતું તું તુંજ આકે જનમ,
હું તું એ ખુવારીમાં મને સબુરી નહિ.

"માણી"

આહા પ્રેમ ઉચ્છવાસ નથી, એ શક્તિ વિક્રમ છે. સર્વ સત્વનો, બધા ચારિત્રની બળવતી અભિવ્યક્તિ છે. એજ જીવની શક્તિ છે. વિદ્વાન લેખક બ્રાઉનીંગ જણાવે છે કે, Love is the energy of life નાના મોટા જ્ઞાની, મૂર્ખ, રાજા, પ્રજા, પશુ, પક્ષી, દેવ માનવ બધાજ સમાજમાં પ્રવેશ અને આદર મેળવવાનો પ્રેમજ જાણે અનુમતિ પત્ર પરવાનો હોય તેમ લાગે છે. જર્મન કવિ ગેટે કવે છે કે,

Love whose perfect type is woman,
The divine and human blending;

Love for ever and for ever
Wins us on ward still ascending.

નારીજ પ્રેમનો શ્રેષ્ઠ આદર્શ છે. તેમાં સ્વર્ગીય અને માનવીય ભાવનાનો સુંદર મેળાપ થાય છે. આ પ્રેમજ નિત્યકાલ આપણને ક્રમોર્ધ્વ ગામી કરીને ઉચ્ચથી ઉચ્ચતર ત્રિદિવમાં લઇ જાય છે. સંસાર ક્રીડાભૂમી નથી, પણ એક વિદ્યાલય છે. અહીં પ્રેમશિક્ષા પ્રેમાનુશીલન કરવું પડે છે. માનવના આ છાત્ર જીવનમાં અવકાશ કાલ નથી. એક અનંતપાઠ અનંતકાલ સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે, એક શમસ્યાનો ઉદ્ભેદ કરવો પડે છે, તે આ છે. "શી રીતે પ્રેમ લાભ કરાય? શી રીતે પ્રેમીક થવાય!" હૃદયના અનુશીલ નથી, અનુશીલ દ્વારા શિલ્પ, સંગીત, સ્થપતિ વિદ્યા વગેરેમાં ચઢતી કરાય છે. શિલ્પ વિજ્ઞાનનાદિના પ્રમાણે એનો પણ નિત્યશિક્ષા અને અભ્યાસ કરવો જોઇએ. કંઠનું અનુશિલન નહિ, આંગળીનું અનુશિલન નહીં, હાથની કસરત નહિ પણ એ આત્માનું અનુશિલન અધ્યાત્મ કસરત છે. આપણે સમાજમાંજ જીવનસંગ્રામમાં રહેવું જોઇએ; કારણ કે, Telent develops itself in solitude; character in the stream of life એકાંતમાં લોકાલયથી દૂર માનસિક શક્તિયો વિકસીત થાય છે; પણ સંસાર સાગરમાં ડૂબતાં ડૂબતાં ચારિત્રનો વિકાસ થાય છે. અને અત્રેજ પ્રેમશિક્ષણ મળે છે, પ્રેમજ ધર્મ છે. ધર્મ તનદુરસ્ત આત્માનું સ્વભાવિક કાર્ય છે. એ પ્રાણીના શ્વાસોશ્વાસની જોડે

ફેફસાના સંકોચાવવા તથા વિસ્તૃત થવાના વિના બીજું કાંઇજ નથી. આન્તરીક પ્રકૃતિનો સ્વભાવિક સ્ફોટનજ ધર્મ છે. પ્રેમ પ્રિય વસ્તુને આનંદ આપવા ચાહે છે, એટલા માટે જે કામ કર્યાથી તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય તે પણ કરવા ચાહે છે. પ્રેમના વેગ અનુસારે તે કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિ પણ બળવતી થાય છે. પ્રીતિ પ્રિય કાર્ય કરવામાં તત્પર હોય છે. જીવની સેવામાંજ સત્યજ્ઞાન તથા પવિત્રતાની ઉપાસનામાં ભગવાન પ્રસન્ન છે; તે કારણથી પરમાત્મામાં જેની પ્રીતિ છે તે સત્યાનુરાગી છે, સત્યવાદી જ્ઞાનાનુરાગી, સંયતેન્દ્રિય તથા વિશુદ્ધ સ્વભાવ છે. જેમાં ભગવાન ખુશી થાય તે વિષયમાંજ પ્રેમિકનો આનંદ તથા તૃપ્તી છે. તેની ઇશારત સમજાવવા માટે પ્રેમીક ઉપાસક નિરંતર તેમાંજ આંખ ફેંકે છે. પ્રેમિકના જે જે નેત્ર પર પડે છે, તે પ્રેમ રૂપથી જુએ છે. વૃક્ષની ઓળખાણ ફળથી થાય છે, ધર્મની ઓળખાણ પ્રેમથી થાય છે. પ્રેમજ જીવતુની સફળતા છે. જીવાત્માથી પરમાત્માની પાસે પહોંચાવાય છે. જીવાત્માની ઉપર પ્રેમજ આપણને પરમાત્માની પાસે લઇ જાય છે. તેના ઉપર અથવા તેના પ્રિયજીવને ચાહવું એ એક સરખું છે. મહાત્મા બિપિનચંદ્ર પાલના શબ્દોમાં કહીએ તો 'He that loveth another hath filfulled the law' જે માણસ એક જણને ચાહે છે તે પ્રિય પરિજનની પેઠે, પતિવૃતા સતીની પેઠે, ઇચ્છાપ્રકાશ કરવાની પહેલાંજ પ્રભુની મતલબ જાણીને ભગવાનના પ્રિય કાર્ય કરે છે, ભગવત વિધી પાલન કરે છે, પ્રેમ અનુજ્ઞાનો ગુલામ છે. ગુલામ શેઠની

ઇશારતથીજ મતલબ સમજી શકે છે, તે ત્વરાથી તેને લગતાં કામ કરવાને તત્પર થાય છે. તે શા ઇરાદાથી કામ કરે છે? ભય તથા શરમથી નહી, પ્રેમથી તેને માટે ભવાં ચઢાવવાં માર મારવો, અથવા સજાનો ધારો ઘડવો પડતો નથી. એક જણના ઉપર ચઢ્ઢા રાખવો અને ઇશ્વરનો નિયમ પાળવો. એ એકજ છે. પ્રેમ પંડીત જોન કહે છે કે, This is love that we walk after his commandments આપણે તેની આજ્ઞા પાળીએ છીએ એજ પ્રેમ છે; અને એટલા વાસ્તેજ કહેવાય છે કે, Love is the fulfilling of the law વિધી પાલનજ પ્રેમ છે. આ બધા મહા વાક્યના રહસ્યમાં અગણિત રત્નો સમાએલાં છે. સફેદ રંગનું પૃથકરણ કરો તો તેમાં બધા રંગ રહેલા છે. સૂર્યના કીરણને ત્રણ ધાર વાળા ઝુમ્મરના લોલકમાંથી છીદ્ર અથવા વરસાદના ટીપામાંથી જોશો તો એ અમિશ્ર નથી. મિશ્ર પદાર્થ જે રંગ વિના તો નથી; વર્ણ પરિવારનો એકત્ર સમાવેશ છે રક્તનું બિન્દુ જોવામાં એક છે ખરૂં, પરન્તુ તેની અંદર લાખો જીવનું રહેઠાણ છે; તેમ પ્રેમ જોવામાં એકજ વસ્તુ છે, એક માત્ર કિરણ-રેખા છે ખરી, પરંતુ તેમાં સર્વ વિધી પાલનજ રહેલી છે. જેમ સંસારના વિવિધ શહેર પ્રદેશમાં ફરીને આખરે સમુદ્રના પટમાં પ્રાણમન રેડીને શ્રમીત થએલા શરીરને આરામ આપે છે, તેમ નિયમો ધર્મ વિધીઓ વિભિન્ન માર્ગપર ચાલીને પ્રેમમાં પરિસમાપ્ત થાય છે. આત્મ વિસર્જન કરે છે. એક માત્ર પ્રેમજ સર્વ કર્તવ્યનું

સંધી સ્થળ છે. આ સંગમ સ્થળમાંજ સ્વર્ગનો અને પાર્થિવનો માર્ગ જોડયો છે. જેમ સમુદ્રની ભરતીથીજ નદનદીઓનો આકાર વધે છે, તેમ પ્રેમથીજ બધી નીતિ તથા ધર્મની પુષ્ટી મેળવે છે. The intense love is intense in all things. બધા સારા કામમાં તે તત્પર અને નિરંતર ઘણો ઉત્સાહશીલ છે. નિર્મળ પ્રેમ નીરના વિના કોઈ રીતે ખરાબ નીતિનો દુર્ગંધ તથા સ્વાર્થની મલિનતા ધોવાતી નથી. ન્હાવા વગર શરીરની મલિનતા શું દુર થાય છે. પ્રેમ આત્માનું નિર્મળ રૂપ છે. જે વિચારમાં જે કામમાં એક બિન્દુ પ્રેમ છે, તે કોઇક રીતે વિશુદ્ધ થશે ને થશે. દયા ભિક્ષદાનની કીંમત કયાં છે? પ્રેમ નહિ હોય તો ધર્મોનુષ્ઠાનનું ગૌરવ કયાં છે? આત્માનેજ નિર્મળ કરવો, આ વિધી પ્રેમના વિના લાખો જપ નકામા છે, ધર્મ કર્મ બધા ખોટા છે. Love worketh no ill પ્રેમ અમંગળ કામના કરતોજ નથી. ધર્મ નિયમ પાળવા હોય તો આત્માની જે શકિતની જરૂર છે તે પ્રેમ છે. ત્યાં બધી વિધી પાળવામાં આવે છે. જ્યાં તેની ખોટ ત્યાંજ બધી આજ્ઞા ઉથાપવામાં આવે છે. જ્યાં અપ્રેમ છે ત્યાં ઘણી વિધી રહેવાનો સંભવ છે.

પ્રીતિજ પરમ ધર્મ છે. પ્રીતિજ પરમ સાધન છે, પ્રીતિ અને પ્રિય કાર્ય સાધનજ ઇશ્વરની ઉપાસના છે. तस्मिन्न प्रीतिस्तस्य प्रियकार्यसाधनंच तदुपासनमेव ॥ તે જગન્નિધાન છે, તે પરિપૂર્ણ આનન્દમ છે. તેની કંઈ ખોટ નથી. તે પોતે કોઇની પણ સેવાની દરકાર રાખતો નથી, કોઇનો પણ સેવા તે ચહાતો

નથી. Verily God needeth not the service of creature તેને શેની જરૂર છે? તેની સેવા કોણ કરી શકે છે? તે આપણા હ્રદયને જીવનને નૈવેદ્ય ચાહે છે, આપણે કેવળ તેને પ્રીતી અર્પણ કરીને મૂગા રહીએ છીએ. તે તે ચહાતો નથી. તે આપણને એક મેકના ઉપર પ્રીતિ કરવાને ચાહે છે. પરસ્પરની સેવા કરે છે, અને મંગળ વધારે છે. ઇશ્વર મંગળકારિયોને ચાહે છે. For God loveth those who do good તેનો જીવ તેનાથી જુદો હોતો નથી, જીવાત્મા પરમાત્માનું મંદિર છે, તેને પોતાના જીવમાં આવવું પડે છે. જેવી તેમાં રૂચિની જરૂર હોય છે, તેમ તેના જીવમાં પણ પ્રેમ જરૂરનો થાય છે. નામ ઉપર રૂચિ તથા જીવ પર દયાની જરૂર છે. ઇશ્વર પોતાના સેવક ઉપર પ્રસન્ન હોય છે. God is gracious into His servants તેનીજ પ્રાર્થના આરાધના ઇશ્વરની પાસે ઉપાદેય થાય છે. જે સર્વ ભૂત પર સમદૃષ્ટી અને બધા જીવ પર પ્રીતી રાખે છે, તેજ ઇશ્વરનો અધિક પ્રિય પાત્ર થાય છે; કેમકે મહાત્મા મારનીયર કહે છે કે—

He prayeth best, who loveth best
All things both great and small,

જે નાની મોટી બધી વસ્તુઓને સર્વ કરતાં વધારે ચાહે છે, તેજ બધા કરતાં વધારે સારી પ્રાર્થના કરી શકે છે. તેજ ભગવાનને પસંદ પડતો માણસ છે. A man after His own heart તેના વિના ધર્મ કોણ જાણવા પાંમે, આચરણ વળી કોણ કરે! કેવળ તેજ પ્રચારકોના ઉચ્ચ પદમાં પ્રતિષ્ઠિત થવાને લાયક છે.

તેનો ધર્મ તેની આધ્યાત્મિકતા વાક્ય પુરા થતા નથી. Though I speak with tongues of men and of angel, and have not charity, I am become as sounding brass or a tinkling cymbal હું ગમે તેટલું ઉત્તમ વાણીની સાથે ભાષણ કરૂં, જો ખરેખરી જીવ ઉપર દયા, ઉદાર પ્રેમ નહિ હોય તો મારા શબ્દાયમાન પિતળની વસ્તુના જેવા છે, અથવા મોંની કરતાલના વિના બીજું કંઇજ નથી. No good mind is holy without God. It is only the truly virtuous man who can love પ્રેમ કપટતાનો નાશ કરે છે, સરલતા આણે છે. પ્રેમીક કપટી અથવા કુશીલ થઇ શકતો નથી. જે હૃદયના પોપડાની અંદરપોપડો છે, તે હૃદયમાં ખરો પ્રેમ રહી શકતો નથી. મહાત્માવ્યાસ નારાયણ કહે છે કે, योऽन्यथा सन्तमात्मान मन्यथा प्रतिपद्यते । किन्तेननकृतम् पापं चोरेणात्मा पहारिणा ॥ " જે માણસ પોતે એક જાતનો હોઇને બીજાની પાસે જુદી રીતે દેખાડવા ચાહે છે, તે આત્મા પહારી ચોરથી કીયું પાપ અનુષ્ઠિત થઇ શકતું નથી. પ્રેમ અહંકારને દુર કરીને વિનય લાવે છે. એ માણસને " अमानीमानदः ॥ " કહે છે. ઉન્નત માણસો પ્રેમના બોજાથી ફળથી લાધેલી ડાળીના જેવી નમ્રતા ધારણ કરે છે. પ્રેમીક આત્મશ્લાઘાને દુર કરીને પ્રિયજનનો ગૌરવ કરે છે. પ્રિયજનના ગુણમાં તે ગુણવાન છે. તેણે પોતાનો ગૌરવ ત્યાગીને પ્રિયજનનો ગૌરવ વધાર્યો છે, અને બધા કાર્ય તેના ગૌરવને માટે છે; Unto His glory, કહે છે. પોતાનો ગૌરવ ઓછો થવાથી જો પ્રિય-

જનનો ગૌરવ વધે તો તેમાં પણ પ્રેમીક સુખી થાય છે. ભગવદ્દ ભકતો નિરહંકારી થઇને તેમાંજ ગૌરવ કરે છે. પ્રેમ હૃદયને માર્જિત અને વિશુદ્ધ કરે છે, તથા સ્વભાવને કોમળ કરે છે. બૌદ્ધ ગ્રંથ ધર્મ પદમાં કહ્યું છે કે, પ્રેમના દ્વારાજ દ્વેષભાવની નિવૃત્તિ થાય છે; અને પ્રેમબળથી ક્રોધ તથા મંગળથી અમંગળને, પરાજય કરવાનો યત્ન કરો. સ્વાર્થ શૂન્યતા દ્વારા સ્વાર્થ, અને સત્ય દ્વારા ખોટાને જય કરો. મહાત્મા ઇસુ કહે છે કે જો કોઇ તમારા જમણાં ગાલ ઉપર તમાચો મારે તો ડાબો ગાલ ફેરવજો, એટલે તરતજ સામાંનો ક્રોધ તમારા પ્રેમમાં પ્રેમરૂપે ફેરવાઇ જશે.

પ્રેમજ એક માત્ર નિરાપદની જગ્યા છે. નિડર થવાનો એજ એક માત્ર ઉપાય છે ઋષીઓ પરમાત્માને ક્ષિત્યપ તેજો મરૂત વ્યોમમાં નકામી ખોળ કરીને થાકીને બોલ્યો. 'न तत्रं सूर्योभाति न चन्द्र तारकं।' કેવળ જ્ઞાન લોચનાદિ દ્વારા બ્રહ્મને લાભ નહિ કરી શકયાથી તેઓએ કહ્યું છે કે વેદો તથા નિરૂક્ત છંદ જ્યોતિષ વગેરે બધી અપરા વિદ્યા છે જેના યોગે તેને જાણવામાં આવે તે કેવળ શ્રેષ્ટજ્ઞાન છે. 'अथ परायया तदक्षरमधिगम्यते' જે "गूढमनुप्रविष्टम् गुहाहितम् गह्वरेष्ठम्" જે "प्राणस्य प्राणं उत चक्षुश्चक्षुरुत श्रोतमन्नस्यान्नं मनसो मनः" જેને આંખ મનના દ્વારા મેળવી શકતો નથી. "नैव वाचा नमनसा प्राप्तुं शक्यो न चक्षुसा." તેને શું ઋષીઓએ મેળવ્યા નથી? શું માણસોએ તેને મેળવ્યો નથી? ઋષીઓએ પ્રત્યુત્તરમાં પાઠવ્યું કે, नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो

न मेधयान बहुत श्रुतेना यमे वैष वृणुते तेन लभ्यस्त स्यैष आत्मा वृणुते तनूं स्याम्। બુદ્ધિ બહુ શ્રવણ અથવા બીજા કોઈ ઉપાયથી તેને મેળવી શકાતો નથી, કેવળ તેના તરફ હૃદયની પિપાસા પ્રેમ હોય તો તેની પાસે આવે છે, અને આત્મગોપન ત્યાગીને " तिमिर तिमिर हरा. " થઇને પોતાને પ્રકાશ કરે છે. આ પ્રાણનો ખેંચાવ આકર્ષણ છે.. જો પ્રાણમાં મુગ્ધ થઇને પકડવાની પ્રવૃત્તિ નહીં હોય તો તે ધ્રુવજ્યોતિ આપણા નયન તારકને સ્પર્શ કરી શકત નહિ. જે 'अणो रेणीयान् महतो महियान्' થઇને જીવના અંતરમાં છે, કોણ તેને જાણવા પામે છે. જે પરાત્પર પુરૂષને પુત્ર તથા પૈસાના કરતાં પણ પ્રિયતમ સમજે છે, તેજ તેને મેળવશે, કારણ કે તેજ તેને ખરી રીતે જાણે છે. પ્રેમ તો ब्रह्मपदं गोष्पद तुल्यं हिभवेत्!' કિયો પ્રેમીક એનાથી વંચિત થયો છે? અજ્ઞાન બાળક ધ્રુવે શી રીતે તેને સહેલાઇથી મેળવ્યો હતો? ધ્રુવનું હૃદય નિરંતર તેને માટે આતુર, ભૂખ્યું અને તરસ્યું થયું હતું; તે અજાણી રૂપ તૃષ્ણામાં તેની આંખ અંજાઇ રહી હતી. વિરહી હૃદય કરતાં પણ પ્રેમી હૃદય વધારે ઉચ્ચતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. મહાત્મા દાઊદનું હૃદયભેદી વિરહ સંગીત સાંભળવા, છતાં પણ તે વિરહીના ઉપર પ્રસન્ન થયો નહીં!! હે ઇશ્વર! ઝરા માટે તરસ્યા મૃગની માફક તમારે માટે મારો આત્મા નિત્ય પિપાસિત છે. મારા આંસુજ રાત દહાડાનું મારૂં અન્ન જળ થયું છે. જો આવી અકૃત્રિમ તૃષ્ણા ઉદ્‌ભ્રાન્ત પ્રેમ નકામો જાય તો

પૃથ્વી ખચીત રેતીના ઉપર સ્થપાએલી થવી જોઇએ. આકાશમંડળ માથા ઉપર ભાંગી શકે, સાધુ મહાજનોનું જીવન અને ઉક્તિની અંદરથી માનવ જે બધા પ્રતિશ્રુતિ ભગવત વચન તરીકે માને છે, અને માન્ય કરીને આશાના દોર ઉપર નાચે છે તે બધાં નકામાં તરીકે જણાશે.

જ્ઞાન યોગ કહો કે કર્મ યોગ કહો, પ્રેમ યોગના જેવો. કોઈ યોગ સરલ સહજ મધુર અને શાંતિવાળો નથી. પ્રેમ યોગીજ જાણે છે કે પરમાત્મા રસસ્વરૂપ તૃપ્તીનો હેતુ આનંદ રૂપ અમૃતરૂપ છે. તે જે પ્રદેશમાં વિરામે છે, તે પ્રદેશમાં જરા મૃત્યુ દુઃખ તાપ વિપદાપદ નથી. ત્યાં વાસનાનો નિર્વાણ થાય છે. સંસારનું નિર્વાણ થાય છે અને જીવ સંબુદ્ધ થાય છે. તે ઇશ્વરને છોડીને બીજી વસ્તુના શરણે થતા નથી. ઇશ્વરજ તેનો પ્રાણવાયુ છે હૃદયનું રક્ત છે. આત્મરથનો રથી અને દેહમંત્રનો મંત્રી છે. પરમેશ્વર બીજાના પ્રાણમાં રહે છે પરંતુ તે પ્રેમીકનો પ્રાણ છે. આત્મા પરમાત્મા એકએકને એકએકમાં જોઇને અપુર્વ અતુલ આનંદરસમાં મગ્ન થાય છે, ઇશ્વરજ તેનું જ્ઞાન તેનો પ્રાણ છે, તેજ તેને જ્ઞાન આપે છે. વ્યાસે કહ્યું છે કે ददामि बुद्धि योगंतं ભગવાનની સાથેજ સતત યુકત છે, તેને જે પ્રીતિ પૂર્વક ભજે છે, भजन प्रोतीपूर्वकम्, તે સ્વયં ભગવાનની પાસેથી પ્રાણની અંદર જ્ઞાન મેળવે છે. પરમેશ્વર તેને "ગુરૂ અંતર્યામી હૈ શિખાય આપને" ગુરૂ નાનકના શબ્દમાં સંબોધે છે, જ્ઞાનની ખાણથી એકાએક જે તાજું જ્ઞાન મળે છે તેજ સૂર્યનું અજવાળું છે.

ભગવાન કૃપા કરીને જે જ્ઞાન આપે છે તેજ મોક્ષ લાભનો માર્ગ દેખાડી શકે છે. તે જેને પોતે શિક્ષણ આપે છે તે કેવળ ભાગ્યવાન ખરૂં વિજ્ઞાન મેળવે છે કેમકે 'જિસને તુ જાનાયા ઓહિ જન જાને!!'

પ્રેમીક મહમદે કહ્યું છે કે 'ઇશ્વર તેને શાસ્ત્ર જ્ઞાન અને વિધી શીખવશે' પહેલાં આમાંનુ કંઇ નહોતું, અંધારૂં હતું. ત્યાર પછી અનાદિ પુરૂષની અનંત સૃષ્ટિનો આરંભ થયો. સૃષ્ટિએ આ શોભા શોભાયમાન ઉચ્છાવાસિત જગતની સૃષ્ટિ કરી, પહેલાં અનંત અંધારામાંથી જ્યોતિ ખીલી, એકના પછી એક તારાઓ સુપ્તોત્થિતની પેઠે ઉઠીને જોવા લાગ્યા. બ્રહ્મની એક ફુંકના મારવાથી ધુળની મુઠીમાં જીવાત્માનો સંચાર થયો. અનંત અખિલ આનંદ કોલાહલ અને ગૌરવગીતીથી પરિપૂર્ણ થયું. તેનો અંત કયાં છે? નેતિ નેતિ કયાં છે? આ અવાજ ગગનતળ ભેદીને ઉઠયો. પ્રથમ પરમાત્મા પોતાના મહીમાથી વિરાજીત હતો. હવે તેના મહીમાએ જવલંત જ્યોતિ રૂપે જગતને જળહળીત કર્યું. પહેલા 'અનાહત શબ્દ બજંત ભેરીમાં' વિશ્વ પિતાની આજ્ઞા ઘોષીત થઇ કે "પોતાની રક્ષા કરો." પહેલાં તેનું સત્યજ્ઞાન અને અનંત સ્વરૂપ જાણે ખીલી નીકળ્યું હોયને, અને અનંત આકાશને શોભાન્વિત કર્યું હોયને! જીવે પહેલાં તેને વિશ્વપ્રસવિતા જગત પિતા તરીકે જાણ્યો. આખરે અનાદિ ગગન ભેદીને વાણી થઇ "આત્મ વિસર્જન કરો" જ્યારે સૃષ્ટિ પૂર્ણતાને પામી ત્યારે આખરે પૂર્ણ અને

સર્વાંગ સુંદર વિધી પ્રચારિત થઇ એજ સૃષ્ટિની છેલ્લી વિધી છે. તરત બધા જીવનો સુખાકારી પ્રેમ અમૃત વારિનો સ્રોત અનંતથી શાંતની તરફ અને શાંતથી અનંતની તરફ અવિરામગતિથી દોડવા લાગ્યો; તે વેળાએ પણ પરમાત્મા સર્વ કરતાં મધુર અમૃત સ્વરૂપજ તે પ્રેમરસ સ્વરૂપ અપ્રકાશિત હતો. હવે જીવે જોયું કે તે પ્રેમની ખાણ અને મંગળનો મૂળાધાર છે. ઇશ્વર એકલો હતો, પુરૂષ પ્રકૃતિની ખોટ અનુભવી. પરબ્રહ્મ સૃષ્ટિ સૌંદર્ય અને તેનો અપાર મહિમા ઉપભોગ કરવા માટે સોબતી ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા કરી, તેને માટે પોતાના અનુરૂપ છાયા સ્વરૂપ જીવાત્માની ઉત્પત્તિ કરી. જીવ સૃષ્ટ થતાંજ સ્તબ્ધ અને મુગ્ધ થઇને નાદ સાંભળ્યો. ભૂમાનંદ મહ બીજા જીવો ઇશ્વરની તે ભુમાનંદનો કણમાત્ર આનંદ ઉપભોગ કરવા લાગ્યા તેણે આટલું આપ્યા છતાં પણ ક્ષાન્ત થયો નહી, પોતાનું પણ જીવન આપ્યું. એજ તેના પ્રેમની શ્રેષ્ઠ ઓળખાણ છે. છેલ્લું અને પૂર્ણાંગ વિધાન છે. કેવળ આનંદમયના ભૂમાનંદથી જીવ સૃષ્ટ થયા છે એમ નથી તે પ્રેમરૂપ આનંદ સ્વરૂપથી જીવો જીવીત રહે છે અને પ્રલયકાળે તેનેજ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમાંજ પ્રવેશ કરે છે. સૃષ્ટા બધાને આનંદ આપવા લાગ્યો, અને તેની અનંત શકિત સમુદ્રના પરપોટા સ્વરૂપ જીવને આજ્ઞા આપી કે તમે પણ એક બીજાની જોડે પ્રીતિબંધન સ્થાપો અને અન્યોઅન્યમાં આનંદ વધારો!! મહાત્મા જૉન છઠ્ઠો પણ કહે છે કે "God is love: and he that dwelleth in love, dwelleth

in God, and God in him" ઇશ્વર પ્રેમ સ્વરૂપ છે. જે પ્રેમમાં રહે છે, તે પરમાત્મામાં રહે છે અને પરમાત્મા તે પ્રેમિકના અંતરમાં રહે છે. મુક્તિ પ્રીતીની દાસી છે. મુક્તિમાં પ્રેમીકનો અધિકાર છે. પ્રેમીક મુક્ત આત્મા છે, કારણ કે તે પ્રવૃતિ શૂન્ય છે. પ્રેમજ તે પુષ્પક છે કે જેનાથી જીવ શરીરે સ્વર્ગ ઉપર ચઢે છે, દુનિયામાં જે ચહાતો નથી તે પરમાત્માને પિછાનતો નથી, અર્થાત પરમાત્માજ પ્રેમ સ્વરૂપ છે, માટે,

* * * *

"પ્રીતિ પ્રેમ વહુ જય જય જય વાણી ભર્યો પ્રેમ થકી પવન આભ પાણી,
શીતલ પ્રાણ સ્હાય આપતો સમીર સૂરજ ચંદ્ર તણો પ્રેમ શો ગંભીર;
પિતા પુત્ર માત પત્નીને સંસાર દીસે પ્રેમ વડે દીપતો ઝગાર,
તૂટયો પ્રેમ ફીટી જાય છે સંસાર પરબ્રહ્મ તણી યોજના અપાર.
પુરો પ્રેમી અંશ પ્રેમનુંજ અંગ સદા ઝીલતો પ્રીતિ તણા તરંગ,
મળે સાથ કદી લાખમાંથી એક ગહન પ્રેમ અકલ યોજના અભેદ:
મનુષ્ય જીવ મનુષ્ય જીવં શું તણાય પ્રકટ પ્રેમ તારી કલ્પના જણાય,
પ્રિયા પ્રિતમ તણું કંઠ લીન થાય પિતા કંઠ વિષે બાલકો ભરાય.
ભિન્ન ઠામ ભિન્ન ભિન્ન રૂપ ભાસે બધે પ્રેમ તુંજ એકલો પ્રકાસે,
નથી દુઃખ ભેદ્ય પ્રેમ શક્તિ તારી તિમિર દુઃખ પ્રેમ તેજ દે વધારી;
બધે બ્રહ્મરૂપ બ્રહ્મ પ્રેમ જાણું કૃતિ રીતી ગતિ ભિન્ન ના પ્રમાણું."

મણિઃ–પ્રેમજીવન.

મારી પ્રીતિની પ્રતિમા! સ્નેહની દેવી! અરે પ્રેમની પૂતળી! કુંદન તું ક્યાં! અલબેલી તારી આશામાં તો હું ખુબ તણાયો! જેમ જેમ તારી પાછળ તણાઉં છું તેમ તેમ તું વધારેને

વધારે દુર ભાગતી જાય છે. મધુરી હવે એકવાર તો મને દર્શન આપ !! તારા દર્શન વિના હું ઘેલો થઈ ગયો છું. રસીલી હવે મુખની માગી એકવાર છેલ્લી છેલ્લી ઝાંખી કરાવ !!"

હીરાલાલના સ્વપ્નાવસ્થાના પ્રેમોદ્ગારથી ભાગીરથી ઘણીજ મુગ્ધ બની ગઇ, અને જે આવેશમાં હતી, એના કરતાં તમણા આવેશમાં તણાવા લાગી. એના અષ્ટાંગે પ્રેમનો તન્મનાટ થઇ રહ્યો; હૃદય ભાવનાઓથી નાચી રહ્યું. યુવાન બાળા મસ્તીએ ચઢી પુન: સાહસ કરવા લાગી; હીરાલાલ તરફથી પ્રાપ્ત થએલું તમામ જ્ઞાન વિસારી દીધું, અને એકદમ પ્રેમમાં ઉત્સુક બની નીચી નમી હીરાલાલને ચુંબન કરવા ગઇ; એટમામાં હીરાલાલના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળ્યા,

"એ પ્રીતીના અધિકારી:
એક ગોપી ગિરધારી:—૧
પાવક પ્રીતી પરમાણે,
વીતી જેને તે જાણે:
ચાતૃક તો સ્વાદજ માણે,
લઇ લ્હાણ લ્હાણ લ્હાણ:—૨
જ્યાં હૃદય હૃદય ત્યાં જાયે,
લોચન લોચનમાં સમાયે:
જુદા થાતા દુ:ખ થાયે,
જાયે પ્રાણ પ્રાણ પ્રાણ:—૩"

કુંદનને સંબોધતાં ભાગીરથી સ્નેહ સંબંધમાં સંબોધાઇ ગઇ; અને તરતજ સાહસિક શ્યામાએ સાહસ કરી ચુંબન કરી

દીધું. ચુંબનના શીતકારથી હીરાલાલ લાગલોજ જાગૃત થઇ ગયો. ચપળાના ચમત્કારથી ચતુર ચમકી રહ્યો; ભાગીરથી ઝંખવાણી પડી લજવાઇ ગઈ; હીરાલાલ તીરસ્કાર યુક્ત દ્રષ્ટીપાત ભાગીરથી પ્રતિ ફેંકી મનોભાવને વચન પ્રહારમાં ગુંથી મુખભાવને સ્મિતહાસ્યમાં પલટાવી બોલ્યો "ઓહો ભાગીરથી બ્હેન! આજ આટલો બધો આ દીનબન્ધુ ઉપર પ્રેમનો ભાર!! હાય બ્હેન હાય! ભાઈ ઉપર બ્હેન સિવાય આટલું બધું હેત કોણ દર્શાવી શકે! એક જનુની કે બીજી ભગની! તમને બ્હેન કહું તોયે થોડું છે અને મા કહું તોયે થોડું છે!! આ માંદા અને મરતા હીરાલાલની સારવાર તમે બ્હેન કરતાં પણ અધીક કરી છે; અને મા કરતાં પણ અધીક કરી છે. તમને જોતાં હું બધું ભૂલી જાઉંછું!! મારી બ્હેન કહો આ ભાઇને શી આજ્ઞા છે? બ્હેન વિનાના ભાઇને કાલી ઘેલી બ્હેનના પ્રેમચુંબનથી ભાઇને કેવી શાન્તી થાય છે; તેની મને આજે ખબર પડી. બ્હેન તમારા ચુંબનના મીઠડાથી મારાં બધાં દુખડાં દુર થઈ ગયા!!" આ વખતે એક દૈવીક ચમત્કાર થયો; શેઠાણી જમનાં અને શેઠ જયરામ હીરાલાલનો વિશુદ્ધી પારખવા સારૂ તેના હૃદયની પવિત્રતાની કસોટી જોવા સારૂ ઇશ્વરી પ્રેરણાથી અકસ્માતીક અચાનક આવીને હીરાલાલના ખંડ પાસેના જાળીઆ આગળ ઉભાં રહ્યાં. શેઠ અને શેઠાણી બંને એકમત થઇ શાંતી પકડી હીરાલાલ તથા ભાગીરથી શું કરે છે તે ચુપકીથી નિહાળવા લાગ્યાં. શેઠાણી વખતે વખતે ગભરાવા લાગી કે એકાન્તમાં અનર્થ થશે અને

અનર્થથી બન્ને જીવની અધોગતી થશે; પણ જયરામ જમનાંને ઇશારતથી શાન્ત કરી શું થાય છે તે જોવા વિનવણી કરી ચુપકીથી જોવા લાગ્યો !!

"મને માફ કરો! હું આપની અપરાધી છું!!"

"એમાં અપરાધ પણ નથી અને માફ માગવાની આવશ્યકતા પણ નથી."

"હું ભૂલી ગઇ, મેં ન કરવાનું કાર્ય કર્યું; મને ક્ષમા કરો!! મન માંકડાએ મને જેમ નચાવી તેમ હું નાચી!!"

"यस्तूदार चमत्कारः सदाचार विहारवान् ।
सनिर्याति जगन्मोहान्मृगेन्द्रः पञ्जरादिव ॥"

योगवासिष्ठम्.

જે પુરૂષાર્થ રૂપ ઉદાર ચમત્કારવાળો છે, સદાચાર વિહારવાળો છે, તે પંજરમાંથી મૃગેન્દ્ર છુટી જાય તેમ જગન્મોહથી છુટે છે."

"હું મોહમાં આંધળી બની કામવશ થઇ બધું ભૂલી ગઇ; અરે મારા જ્ઞાનમાં પાણી ફરી વળ્યું!!"

"तरवोऽपि हि जीवन्ति जीवन्ति मृगपक्षिणः ।
सजीवति मनोयस्य मननेन न जीवति ॥
भारोऽविवेकिनः शास्त्रं भारो ज्ञानं च रागिणः ।
अशान्तस्य मनोभारो भारोऽनात्म विदोवपुः ॥"

योगवासिष्ठम्.

વૃક્ષો પણ જીવે છે, મૃગ પક્ષી આદિ પણ જીવે છે; પણ તેજ જીવે છે કે જેનું મન મનનથી જીવતું નથી. અવિવેકીને શાસ્ત્રભાર છે, રાગવાળાને જ્ઞાન ભાર છે, અશાન્તને મન ભાર છે, અનાત્મજ્ઞને શરીર ભાર છે."

"આપે મને જ્ઞાનોપદેશ આપવામાં કાંઇ પણ કચાશ રાખી નથી; વિધવાના ધર્મો સારી રીતે સમજાવ્યા છે; છતાં પણ બધું પત્થર ઉપર પાણી થઇ ગયું."

" मनसो निग्रहायत्तमभयं सर्व योगिनाम् ।
दुःखक्षयः प्रबोधश्चाप्य क्षया शान्तिरेव च ॥ "

श्रीगौडपादाचार्य.

યોગી માત્રને અભય પ્રાપ્તિ થવી તે મનના નિગ્રહ ઉપર આધાર રાખે છે, તેમજ દુઃખ ક્ષય, પ્રબોધ, અક્ષય શાન્તિ તે પણ મનોનિગ્રહ ઉપરજ આધાર રાખે છે; કેમકે,

" यत्तत्सदसतोर्मध्यं यन्मध्यं चित्त्वजाड्ययोः ।
तन्मनः प्रोच्यते राम द्वयोर्दोलायिताकृति ॥ "

योगवासिष्ठम्.

સત અને અસત્‌નું મધ્ય, ચૈતન અને જડનું મધ્ય, તેજ હે રામ, મન કહેવાય છે, જે ઉભયની વચ્ચે હિંદોળા ખાધા કરે છે, કેમકે,

" अन्यत्रमना अभूवन्नादर्शमन्यत्रमना अभूवं नाश्रौषमिति मनसा ह्येव पश्यति मनसा शृणोति कामः सङ्कल्पो विचिकित्सा श्रद्धाश्रद्धा धृतिरधृति र्ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वं मन एव ॥ "

बृहदारण्यकोपनिषत्.

મારૂં મન અન્યત્ર હતું તેથી મેં દીઠું નહિ, મારૂં મન અન્યત્ર હતું તેથી મેં સાંભળ્યું નહીં; અર્થાત્ મનથીજ દેખે છે, મનથીજ સાંભળે છે, કામ, સંકલ્પ, શંકા, શ્રદ્ધા, અશ્રદ્ધા, ધૃતિ, અધૃતિ, લજ્જા, બુદ્ધિ, ભય એ સર્વ મનજ છે; એટલા માટેજ,

"मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।
बन्धाय विषयासक्तं मुक्त्यै निर्विषयंस्मृतम् ॥"

पंचदशी.

મનુષ્યોને મન એજ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે; વિષયાશક્ત મન તે બંધ અને નિર્વિષય મન તે મોક્ષ છે.

"ધર્મવીર જેમ જેમ વખત જાય છે તેમ તેમ મને મારા કૃત્યની ભયંકરતા વધારે ક્રૂર ભાસે છે."

"दूरदेशं गतेपुत्रे जीवत्येवात्र तत्पिता ।
विप्र लम्भ कवाक्येन मृतं मत्वा प्ररोदिति ॥
मृतेऽपितस्मिन्वार्तायां नश्रुतायां न रोदिति ।
अतः सर्वस्य जीवस्य बन्धकृन्मान संजगत् ॥"

पंचदशी.

પુત્ર દૂર દેશમાં ગયો હોય અને જીવતો હોય, છતાં અત્ર તેનો પિતા કોઇ ધુર્તના વચનથી તેને મુઓ જાણી રૂવે છે, અને મરી ગયો હોય છતાં વાત ન જાણી હોય ત્યાં સુધી રોતો નથી, અર્થાત્ જીવ માત્રને બંધ ઉપજાવનારી જે સૃષ્ટિ તે તેના પોતાના મનની કલ્પેલી સૃષ્ટિ છે તેજ છે; માટે,

" अब्ध्यब्धि पानान्महतः सुमेरून्मूलनादपि ।
अपि वह्न्यशनात्साधो विषमश्चित्त निग्रहः ॥ "

સમુદ્રનું પાન કરવાથી, મેરૂને ઉખેડી નાખવાથી કે વન્હીનું પ્રાશન કરવાથી, પણ હે સાધો, ચિત્તનો નિગ્રહ ઘણો વિષમ છે; કેમકે,

" उपविश्योपविश्यैव चित्तज्ञेनमुहुर्मुहुः ।
नशक्यते मनोजेतुं विनायुक्ति मनिन्दिताम् ॥
अङ्कुशेन विनामत्तो यथादुष्ट मतङ्गजः ।
अध्यात्म विद्याधिगमः साधुसङ्गम एव च ॥
वासना सम्परित्यागः प्राणस्पन्द निरोधम् ।
एतास्तायुक्तयः पुष्टाःसन्ति चित्तजयेकिल ॥
सतीष्वेतासुक्तिषु हठान्नियमयान्तिये ।
चेतस्ते दीपमुत्सृज्य विनिघ्नन्ति तमोऽञ्जनैः ॥ "

योगवासिष्ठम् .

વારંવાર એ ઉપર લક્ષ કરી પ્રયત્ન કરતાં પણ ચિતજ્ઞ, કોઇ શુદ્ધ યુક્તિ વિના મનનો જય કરી શકતો નથી; દુષ્ટ હાથીને અંકુશ વિના વશ કરાતો નથી; અધ્યાત્મ વિદ્યાનું જ્ઞાન, સાધુ સંગમ, વાસનાનો અત્યંત ત્યાગ, પ્રાણ ગતિનો રોધ, એવી અતિ પુષ્ટિ કરી યુકિતયો ચિત જંપને માટે પ્રસિદ્ધ છે, છતાં પણ જે લોકો હઠથી કરીને ચિતને નિયમવા મથે છે તે દીપને પડયો મુકી અંધકારને અંજન ચોપડી દૂર કરવા ઇચ્છે છે. તેટલા માટે,

"अहंममेति त्वमनर्थं मीहसे परार्थ मिच्छन्ति तवान्य ईहितम् ।
न तेऽर्थबोधेन हिमेऽस्ति चार्थितातत्तश्चयुक्तः शम एवते मनः॥"

उपदेशसाहस्त्री.

હે મન, અહું અને મમ એવા અનર્થને તું ઇચ્છે છે, પણ મહાત્માઓ તારી પ્રવૃત્તિ પરમાર્થમાં વળે એમ ઇચ્છે છે; તને (એકલાને) અર્થ બોધ થવાનો નથી, મને (એકલાને) અર્થસ્થિતીજ જણાવ્વાની નથી; માટે (આપણે સાથે છીએ તો) તારે શમ પામવો એજ યુક્ત છે. કેમકે,

" परेषां चेतांसि प्रति दिवसमाराध्य बहुधा ।
प्रसादं किंनेतुं विशसि हृदय क्लेशकलिलम् ॥
प्रसन्नेत्वय्यन्तः स्वयमुदित चिन्तामणि गुणे ।
विमुक्तः संकल्पः किमभिलषितं पुष्यतिनते ॥ "

भर्तृहरि.

દિવસે દિવસે પારકાના ચિતનું આરાધન કરવામાં કલેશના કાદવમાં અરે હૃદય તું શા માટે ઉતરે છે? શો પ્રસાદ તારે પ્રાપ્ત કરવો છે? તું પોતેજ અંતઃપ્રસન્ન થશે અને તારામાં ચિંતામણિના જેવો ગુણ સ્વતઃ ઉદય થશે તો તારો કીયો સંકલ્પ ઉઠતાની સાથે કઈ વાંછા પૂર્ણ થયા વિના રહેશે!! માટે,

अभ्यास वैराग्याभ्यांतन्निरोधः ॥ पातञ्जल सूत्रम् ।

" अर्थेह्य विद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते ।
ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमोयथा ॥

अत एव शनैश्चितं प्रसक्तमसतां पथि ।
भक्तियोगेन तीव्रेण विरक्त्या च नयेद्वशम् ॥ ”

भागवतम्.

અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી ચિત્તનો નિરોધ થાય છે. વિષયોનું ધ્યાન કરનારને, પદાર્થ અવિદ્યમાન સતે પણ સ્વપ્નમાં જેમ અનર્થ એવો વિસ્તાર નીપજે છે, તેમ સંસૃતિ મટતી નથી, માટેજ અસન્માર્ગને વિષે આસક્ત થએલા ચિત્તને તીવ્ર ભક્તિ યોગથી અને વિરાગ્યથી વશ કરવું. કેમકે,

“ तत्त्व ज्ञानं मनोनाशो वासना क्षय एव च ।
मिथः कारणतांगत्वा दुःसाध्यानि स्थितान्यतः ॥ ”

योगवासिष्ठम्.

તત્વજ્ઞાન, મનોનાશ, વાસનાક્ષય એ ત્રણ પરસ્પરના કારણ કાર્ય છે, તેથીજ અતિ દુઃસાધ્ય છે; કેમકે,

“ पूर्णे मनसि सम्पूर्णं जगत्सर्वं सुधाद्रवैः ।
उपान द्गूढ पादस्यनतु चर्मास्तृतैवभू ॥ ”

योगवासिष्ठम्.

મન પૂર્ણ થયું એટલે જગત માત્ર અમૃતરસથી પૂર્ણ થયું; પગે જોડા પહેરનારને આખી પૃથ્વી ચર્માસ્તૃત થઇ, માટે

“ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिन्तयेत् ॥
यतो यतो निश्चरति मनश्चंचलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ ”

भगवद्गीता.

ધીરજથી બુદ્ધિને આધાર આપી ધીમે ધીમે ઉપરમ પામવો, મનને આત્મસંસ્થ કરી કશાનું પણ ચિંતન કરવું નહિ. ચંચળ અને અસ્થિર એવું મન જ્યાંથી જ્યાંથી બહાર નીકળી જાય ત્યાંથી ત્યાંથી પાછું નિયમમાં લાવી તેને આત્માને વશ કરવું!! દુનિયામાં જેણે મન સાધ્યું તેણે સર્વ સાધ્યું. જેણે મન જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું, મનુષ્યે મનને કાબુમાં રાખવું, તેને હદ ઉપરાંત બહેકાવવું નહિ, મનનો વેગ અને મનની ગતિ મનુષ્યે ઉત્પન્ન થતાંજ તરતજ નિયમમાં રાખીને ગતિમાન કરવું. મન હાથી છે, અને મનુષ્ય માવત છે. જ્યાં સુધી મન હાથી ઉપર મનુષ્ય માવતનો અંકુશ સર્વકાળ એક સરખો કાયમ રહે છે ત્યાં સુધી મન હાથી સીધો ને સીધો વગર હરકતે ચાલ્યો જાય છે; માટે મનુષ્યે મનને મારતાં અર્થાત જીતતાં શીખવું જોઇએ.

"હું પાપણી સર્વ ભૂલી ગઇ. માન અને જ્ઞાનમાં આંધળી બની પ્રેમ અને મનના વેગમાં તણાઇ ડુબી ગઇ. જ્ઞાનનો અવળો અર્થ કરી પ્રેમના પ્રવાહમાં છલકાઇ ગઇ!!"

"મનુષ્ય મનોવેગને આધીન થઇ નાહક પ્રીતિના નામને વગોવે છે. પ્રીતિનું સ્વરૂપ તો બહુજ જુદુ છે, તેને તો કોઇ પરમ પ્રેમીજ પિછાની શકે છે કેમકે સત્ય પ્રેમ વિના આત્મ નિમજ્જન થઇ શકતું નથી, જુઓ,

"तिलेषु तैलं दधनी वसर्पिरापः स्रोतः स्वरणीषचाग्निः ।
एव मात्मात्मनि गृह्यतेऽसोसत्येनैनं तपसायोऽनु पश्यति॥"

श्वेतांश्वरोपनिषत्.

તિલને વિષે તૈલ, દધીને વિષે ઘી, સ્રોતને વિષે જલ, અરણીને વિષે અગ્નિ તેમ જે સત્ય તથા તપથી એને જુએ છે તેને આત્માને વિષે આત્મા ગૃહાય છે, કેમકે,

" सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
संयोगा विप्रयोगान्ताः सर्वे संसार वर्त्मनि ॥ "

योगवासिष्ठम् .

હે યાજ્ઞ વલ્કય ! જે ક્ષુધા તૃષાથી મુકત, શોક મોહ જરા મૃત્યુની પાર, સર્વાન્તર છે તે કીયો ? તે આ આત્મા, જેને જાણી બ્રાહ્મણો પુત્રૈષણા વિત્તૈષણા, લોકૈષણાનો ત્યાગ કરી ભિક્ષાચરે છે; માટે,

" यावन्तः कुरुतेजन्तुः सम्बन्धान् मनसः प्रियान् ।
तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोक शङ्कवः ॥ "

महाभारतम् .

જંતુ જેટલા જેટલા સંબંધ પોતાના મનને પ્રિય માને છે, તેટલા તેટલા શોકના ખીલા તેના હૃદયમાં ઠોકાતા જાય છે; કેમકે

" ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
संग त्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ "

भगवद्गीता.

વિષયોનું ધ્યાન કરવામાંથી મનુષ્યને તેમનો સંગ ઉપજે છે, સંગથી કામ થાય છે, કામથી ક્રોધ થાય છે. ક્રોધથી સંપૂર્ણ મોહનો ઉદય થાય છે, ને મોહથી સ્મૃતિનો વિભ્રમ થઈ જાય છે. સ્મૃતિ ભ્રંશ થતાં બુદ્ધિ નાશ થાય છે ને બુદ્ધિ નાશથી વિનાશ થાય છે માટે,

" आशा नाम नदी मनोरथ जला तृष्णा तरङ्गाकुला ।
राग ग्राहवती वितर्क विहगा धैर्य द्रुम ध्वंसिनी ॥
मोहावर्त सुदुस्तराति गहरा प्रोतुङ्गचिन्तातटी ।
तस्याः पारगता विशुद्ध मनसो नन्दन्तु योगीश्वराः ॥"

भर्तृहरि.

મનોરથના જળવાળી તૃષ્ણાતરંગથી આકુળ, રાગરૂપી ગ્રહવાળી, વિતર્ક વિહગો સહિત, ધૈર્યદ્રુમનો ધ્વંશ કરનારી. મોહના આવર્તથી અતિશય દુસ્તર, અતિ ઉંચા એવા ચિંતાતટ વચ્ચે દોડતી, આશા નામે નદી અતિગહન છે; તેની પાર ગએલા વિશુદ્ધ મનવાળા યોગીશ્વરો આનંદ અનુભવે છે કેમકે,

" न्होवाअरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्म नस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति । नवाअरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया भवति । नवाअरे सर्वस्य कामाय सर्व प्रियं भवत्यात्मस्तु कामाय सर्व प्रियं भवत्यात्मा वारेद्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदध्यासितव्यो मैत्रय्यात्मनो वाअरे दर्शनेन श्रवणेन मत्या विज्ञाने नेदं सर्व विदितम् ।"

बृहदाराण्य कोपनिषत्.

યાજ્ઞ વલ્કયે કહ્યું:–અરે પતિને અર્થે પતિ પ્રિય લાગતો નથી, સ્વને અર્થે પ્રિય લાગે છે, પત્નીને અર્થે પત્ની પ્રિય લાગતી નથી, સ્વને અર્થે પ્રિય લાગે છે; સર્વે સર્વને અર્થે પ્રિય લાગતું નથી; સ્વને અર્થે પ્રિય લાગે છે; અરે એ સ્વ જે આત્મા તેનુંજ દર્શન, શ્રવણ મનન, નિદિધ્યાસન કરવું; અરે મૈત્રેયિ! આત્માના દર્શન શ્રવણ મનન વિજ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે. માટે,

" योऽन्तः सुखोऽन्तरारामस्तथांतर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥
लभंते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषा ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रता ॥ "

भगवद् गीता.

જે અંતઃ સુખ, અંતરરામ અંતર્જ્યોતિ છે, તે બ્રહ્મભૂત યોગી, બ્રહ્મ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે. કલ્મષ માત્ર જેમનાં ક્ષણ થયાં છે એવા દ્વૈત માત્રથી મુક્ત, યતાત્મ અને સર્વભૂત હિતરત ઋષિયો બ્રહ્મ નિર્વાણ પામે છે, કેમકે,

" रागादयःसन्तु कामं न तद्भावोऽपराध्यति ।
उत्खातदंष्ट्रो रगवदविद्याकिं करिष्यति ॥ "

जीवन्मुक्ति विवेकः

રાગાદિક હોય તો ભલે રહ્યા, તેમના હોવા માત્રથી કાંઈ અપરાધ નથી, દાંત પાડી નાખેલા નાગ જેવી અવિદ્યા શું કરનારી છે? માટે,

" तच्चिन्तनं तत्कथन मन्योन्यं तत्म बोधनम् ।
एतदेकपरत्वं हि ब्रह्मा भ्यासं विदुर्बुधाः ॥ "

पंचदशी.

તેનુંજ ચિન્તન, તેનુંજ કથન, અન્યોન્યને તેનોજ બોધ, એવું જે એક પરત્વ તેને બુધજનો બ્રહ્માભ્યાસ જાણે છે. તેથી,

" विपदः सन्तुनः शश्वग्यत्र तत्र जगद्गुरो ।
भवतां दर्शनं यतयाद् पुनर्भव दर्शनम् ॥ "

भागवतम्.

હે જગતગુરૂ! અત્ર તત્ર સર્વત્ર અમને વિપત્તિ હો કે આપનું દર્શન થાય અને પુનર્ભવ દર્શન મટે;

" या प्रीतिर विवेकानां विपयेष्वन पायिनी ।
त्वामनुस्मरतः सामे हृदयान्माप सर्पतु ॥ "

पंचदशी.

અવિવેકીને વિષયોને વિષે કદાપિ ટળે નહિ એવી જે પ્રીતિ છે તેવીજ પ્રીતિ તમારૂં સ્મરણ કરતાં મારા હૃદયમાંથી જશો નહિ; કેમકે,

" सानन्दंन निरानन्दं चलं ना चलं स्थिरम् ।
न सन्नासन्न चैतषा मध्यं ज्ञानि मनोविदुः ॥ "

योगवासिष्टमः.

સાનંદ કે નિરાનંદ, ચલ અચલ કે સ્થિર, સત કે અસત કે એવા કોઇ પણ દ્વંદ કે સિકંનુ મધ્ય એવું જ્ઞાનિ મન નથી; માટે

" आत्मा रामापि मुनयो निर्ग्रन्था अप्युरुक्रमे ।
कुर्वन्त्य हैतुकीं भक्ति मित्थं भूतगुणो हरिः ॥ "

भागवतम.

આત્મારામ સતે, ગ્રંથી તુટયા સતે પણ મુનિયો મહા વિક્રમવાળા વિભુની નિર્હેતુક ભકિત રાખે છે; માટે હરી એજ પ્રેમભક્તિ છે અને પ્રેમભકિત એજ હરી છે.

" અરે મહાવીર હું તો બધું ભૂલી ગઇ. પાપમાં ડુબી ગઈ! સાત સમુદ્રના જળથી પણ મારા મનની વિશુદ્ધિ હવે થશે નહીં. હું શું કરૂં? કયાં જાઉં? મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત શી રીતે કરી પાવન થાઉં!! હવે મને કાંઇ સૂઝતું નથી. જેમ જેમ ઘડી ઉપર ઘડી વ્યતિત થાય છે તેમ તેમ મને મારા સાહસ કર્મની ભયંકરતા વધારે ને વધારે ભયંકર જણાય છે. હું કોણ? મેં શું કર્યું? આપના જેવા પરમ ભગવતી વીર સંગાથે મેં મારા હૃદયની શ્યામતા ઘસી!! હરી હરી હરી હવે મારી શી ગતિ થશે?"

" બ્હેન હવે પરિતાપ કરશો નહી. પશ્ચાત્તાપ છે તે એક પુનરજીવન છે, પાપનું પ્રાયશ્ચિત છે, પ્રેમનો પંથ વિષમ છે, કંઈ કઇ જ્ઞાનીઓ તેમાં ગોથાં ખાય છે. મનને હમેશાં અંકુશમાં રાખવું જોઇએ, નિરંકુશ મન સદાને વાસ્તે માર ખવરાવે છે. પ્રેમ મન અને કામ એ ત્રણે વસ્તુ નિરાળી છે અજ્ઞાની અને સાહસિક એ ત્રણ વસ્તુને એક વસ્તુ માની કેટલીકવાર પ્રીતિના નામને કલંકીત કરે છે. મનને બહેકાવી નાખી ન કરવાનાં કાર્ય

કરે છે, અને છેવટે વિમાસણના સાગરમાં પડી સાહસિક મન સાથે બુડી મરે છે. મ્હાવું અનુભવવું અને સ્હેવું એ કોઈ વિરલાથીજ બની શકે છે. મનને નિરંકુશ કરી કામના વાતાવરણમાં વાયરે ચઢેલા કંઈક ઘેવલાઓ પ્રેમ પ્રેમ કહી પોતે અનાચાર આદરી અનીતિમાં બુડી મરે છે અને બીજાને ડુબાવી મારે છે. પ્રીતિ આ દુનિયાની વસ્તુ નથી, પણ સ્વર્ગની અમૂલ્ય વસ્તુ છે, પ્રભુની પ્રભુતાનો પ્રતિમા છે. હૃદયની વિશુદ્ધતાનું પ્રતિબિંબ છે, અમૃતનું બિન્દુ છે, સત્ય સુખનો મહા સિંધુ છે. જુવાની એ એક વિકાર ઉત્પન્ન થવાની દીવાની અવસ્થા છે. એ દીવાની અવસ્થાને ધર્મ અને જ્ઞાનના સંસ્કાર, વિચાર અને આચારે કરી સુખમય શાંતિની અવસ્થા બનાવી શકાય છે. સ્વતંત્ર અને નિરંકુશ મનના વાતાવરણના સારાનરસા વિચારોનાં ફળ આ અવસ્થામાં સ્હેલાઈથી અનહદ પ્રમાણમાં મળી શકે છે; માટે વિબુધજનોએ હમેશાં મન ઉપર ધર્મ અને જ્ઞાનનો અંકુશ રાખવો જોઈએ. જીવનને જેમ બને તેમ ધાર્મિક બનાવવું જોઈએ. બુદ્ધિમાને એકાંત મળતા મનને જ્ઞાનના વાતાવરણમાં ચઢાવવું જોઈએ. મનની ઉન્નતી નીતિ અને ધાર્મીક વૃત્તિઓથી થઈ શકે છે. બ્હેન હવે ચિંતા નહીં કરતાં મન ફરીથી વિભળ ન થાય તે સારૂ ખાસ લક્ષ આપશો.”

“ભાઈ, આપે આ બ્હેનના કલ્યાણ સારૂં જેટલું કહેવાય તેટલું કહ્યું છે. મારા જીવનમાંજ આવા સાહસ કલંકની કાળાશ લાગવાનું લખ્યું હશે તે પ્રમાણે બન્યું ! હજુ પણ કાંક પાપ

કરતાં પાછુ વાળી જોયું હશે; તેથી આપનો જ્ઞાનોપદેશ મારા ઉપર નિરંતર અમૃત ઘનની માફક વરસ્યાજ કરે છે. હું વિકારી થઇ પણ આપ વિકારી નથી થયા એટલું મારૂ પુન્ય છે. મારાં માતપિતાના પુન્યનો પણ ઉદય છે કે આપ જેવા મહાત્મા નર વીરનાં મારા ઘરમાં પગલાં થયાં છે, તમારી જેટલી સેવા ચાકરી કરીએ તેટલી થોડી છે; અરે તમારા ચરણ પખાળીને પાન કરૂં તો પણ થોડું છે. ગુણુનીધી આજે આપે મને તારી છે; અરે મારા પિતાની ઇકોતેર પેઢીને પાપમાં ડુગતાં બચાવી છે. આપના જેવા સંયમવાળા અને મનોનિગ્રહવાળા કોક વિરલાજ હશે. સ્રીના ચુંબનથી જો ચળાયમાન ન થયા હો તો તે આપ એકલાજ છો. કળીકાળમાં ભામનીની ભૃજલતામાંથી મુકત થાય તેવા આપ એકજ મહાત્મા છો. આપનાં હું કીયે મુખે વખાણ કરૂં તે સૂઝતુ નથી. હરી, હરી, હરી, મેં પણ આજે મહાભારત અનર્થ આદર્યો છે. મારૂં શું થશે તે હું કળી શકતી નથીને! ! આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત કેવી રીતે કરવું તે પણ મન કલ્પના કરી શકતુ નથી. જય જય જગતપિતા પ્રભુ મને માફ કરો હું ઘણીજ અપરાધી છું."

"બહેન ઇશ્વર તમને માફ કરશેજ ! ! કેશવ કરૂણાનીધી છે. તે હમેશાં પાપીઓને પાપમાંથી તારે છે, તે દરેક જીવધારી ઉપર નિરંતર દયાજ કરે છે. હવે તમે પાપને સંભાળી સંભાળી પશ્ચાતાપ ન કરશો. ભવિષ્યમાં પાપ કરતાં અટકી જવાય તેવાં જ્ઞાનનાં પગલાં ભરશો ! ! હવે તમારામાં વિકાર રહ્યા નથી. તમે

શુદ્ધજ છો, મગજમાંથી મલીન વાસના દુર કરી દ્યો!! દિનબન્ધુ હમેશાં દીન ઉપર અમીદૃષ્ટિજ કરશે. દયાસિંધુ દયા વરસાવશેજ!!"

"આપ જેવા ધર્મવીરના સમાગમમાં છતાં પણ હું પાપ કરવાને તૈયાર થઇ!! અહા એ શું ઓછો ગજબ છે? આપના કમળવદન પર ચુંબન કરવાને આ પાપી મુખ લલચાયું તો તેને તો શિક્ષા અવશ્ય કરીને કરવી જોઇએ. પાપી મોંઢાને તમાચા મારવાજ જોઇએ!! મન માંકડા લે લેતો જા પાપની સજા!!"

"અરે હાંહાં બહેન આમ તમાચા મારે પાપ દુર ન થાય!! કઢાપો કરે મન ઉલટું બગડી બેસે, વિલાપ અને પશ્ચાતાંપથી તો એક પાપની નીચ પ્રકારની ઘેલછા ઉત્પન્ન થાય; માટે શાંત થાઓ, મોઢા ઉપર તમાચા મારે મનને શું થાય તેને તો જ્ઞાન નીતિ અને ધર્મના અંકુશથી વશ રાખવું જોઇએ!"

"અભાગી જીવ છેવટે તું વિષ્ટા ઉપરજ બેઠો!! પાપી મન છેવટે પાપ કરવાજ તત્પર થયું! દુષ્ટ મન લે તારા કર્મનાં ફળ!!" કહી આવેશમાં આવી માથું હીરાલાલના પલંગના પૈયા ઉપર જોરથી અફાળ્યું. હીરાલાલ ગભરાઇ ગયો; જોતજોતામાં ચોગરદમ લોહી લોહી થઇ ગયું. ભાગીરથીનાં માબાપ એકદમ આંધળીયાં કરી ધસી આવ્યાં; ચોગરદમ ગભરાટ અને ગજબ વરતાઇ રહ્યો!!"

"દીકરી તેં ન કરવાનું કર્યું પણ અંતે સમજણના ઘરમાં આવી એટલું મારૂં અહો ભાગ્ય છે!! હવે પશ્ચાતાપ કરીશ

નહીં !! આ તો ધર્મના અવતાર હીરાલાલ હતા તો સૌ સારૂં થયું; પણ વખતે કોક બીજો હોય તો અમારે કમોત કરી મરવું પડે અને તને પહેલાં વિષ આપી મારવી પડે !! બેટા હવે જ્ઞાનને ગ્રહણ કર. ધર્મ અને નીતિનાં દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધાંત બાંધતી જા અને તારી કાયાને પાવન કર !!"

"બેટા હવે બહુ થયું !! ચિંતા ન કરીશ, આત્મઘાતના વિચાર જવા દે !! તારા હૃદયમાં જે વિકાર અને દુષ્ટ ભાવના હતી તેની આજે તેં સારી ઘાત કરી છે. હવે આટલેથી સંતોષ માની નીતિને સંભાળો અને પ્રભુને ભજશો તો ભગવાન તમારૂં ભલું કરશે !!"

"મારાં માત પિતા !! આજે તમને ઘણું કષ્ટ થયું છે તો મને માફ કરશો. બ્હેનને પણ મેં જેટલી શિખામણ દેવાય તેટલી દીધી છે, હોય બચ્ચું છે, અલેતું છે, દુનિયાં તેણે જોઈ નથી, તે નિષ્પાપ છે, તેને પ્રભુ ક્ષમા કરશે !! ભોળાના ભગવાન હમેશાં ભોળાનું ભલુંજ કરશે !! બ્હેન કંચન છે તે કંચનજ રહેશે. કુંદન પર જે પાપની રજ ચોટીંહતી તે આજે પશ્ચાતાપના અગ્નિથી વિશુદ્ધ થઇ છે !! પ્રભુ તમારા સર્વેનું કલ્યાણ કરો !!"

"હીરાલાલ હવે મારૂં મન સંસાર પરથી ઉઠી ગયું છે. વિશ્વનો વૈભવ મને અત્યારે અંગારા સમ દુખદ લાગે છે. મને હવે કાંઈ ગમતું નથી. આજથી મારી દુકાન અને પેઢીનો તમામ વહીવટ હું તમને સોંપું છું. હું તમને મારા પેટના પુત્ર કરતાં

પણ અધીક સમજુ છું; મને હવે સખત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે તો મને વૈરાગ્યમાં હવે રમવા દો. આ તમારી ધર્મની માતા અને ધર્મની બ્હેનની તમે સંભાળ રાખો!! એ બંને નિરદોષ હું તમને સોંપું છું, જે કાંઇ મારી સ્થાવરજંગમ મિલકત હોય તે તમામનો પુન્ય માર્ગમાં ઉપયોગ કરજો!! આજથી તમે તેના કુલ મુખ્ત્યાર છો!! તમારૂં જે કોઇ સગુંવ્હાલું હોય તેને અહીં બોલાવી તમે રાખો!! મને હવે મારા કલ્યાણનો માર્ગ પકડવા દો!!"

"પિતાજી આપ આમ આકળા ન થાઓ!! આવેશમાં ન આવો!! આવેશ હમેશાં નુકશાન કારક છે. સાહસ અનર્થને ઉત્પન્ન કરવાવાળું છે. આપની વૃત્તિ જો હવે પ્રભુ ભજનમાં વળી હોય તો સુખેથી આપ પ્રભુ ભજન કરો!! આમ એકાએક વૈભવનો ત્યાગ કરી બાવા બની જવામાં દુનિયાં તરી શકાતી નથી. ધીમે ધીમે મનને સંસ્કારી કરી. વૈરાગ્યમાં રમવાથી ભક્તિની ખરી મઝા માણી શકાય છે. એકદમ રાખ ચોળી બાવા બનનાર કંઇક જણા વિભળ મન થવાથી સંસારી બન્યા છે; અરે. પાપના કીડા બની પાપમાં સબ્રાજ કરે છે, માટે મન ઉપર જેટલો ભાર મન ખમી શકે તેટલો મુકો, અને ધીમે ધીમે સંસારની માયા ઓછી કરી કાયાના કલ્યાણમાં મચ્યતા જાઓ!"

"અરે પણ આજ મને પારાવાર મુંઝામણ થાય છે. મારા મગજમાં કાંઈ ઓરજ પ્રકારની ચિન્તા જામી રહી છે. મારા આખા શરીરમાં ગભરાટ વ્યાપી ગયો છે, મને હવે કાંઇ

રૂચતું નથી, અરે મનને કાંઇ પણ ગમતું નથી; હવે આ ભૂમીજ મને ભારે લાગે છે!!"

"તો ચાલો હવે થોડાક વખત સારૂ આપણે બધાં જાત્રાએ જઇએ!! કાશીની કલ્યાણ ભૂમીકામાં થોડાક વખત નિવાસ કરો!! ત્યાં તમારા મનને સારી રીતે વિશ્રાંતી તથા શાન્તી મળશે!! કેટલીક વખતે ધાર્મિક સ્થળોની યાત્રા પણ મનને મોંઘી ઔષધી માત્રા કરતાં પણ વધારે સુખ અને શાંતિ આપે છે."

"તો તમે પોતે યાત્રા સારૂં બંદોબસ્ત કરો, હું પેઢીના વહીવટની ગોઠવણ કરૂંછું. જેમ બને તેમ તાકીદથી કામથી પરવારી જાઓ!!"

"બહુ સારૂં મુરબ્બી આપ હવે થોડીકવાર શીતળ જળથી સ્નાન કરી આરામ લ્યો!! બા અને બ્હેન તમે પણ શીતળ જળથી સ્નાન કરી માળા કરો!! જાઓ પ્રભુ સૌ સારાં વાનાં કરશે!!"

"હીરાલાલના ઉપદેશથી શેઠ શેઠાણી અને ભાગીરથી દરેકને શાન્તિ વળી. શેઠ લાગલાજ દુકાને જઇ વહીવટની વ્યવસ્થામાં ગુંથાયા; અને શેઠાણી તથા ભાગીરથી સ્નાન કર્મમાં ગુંથાયાં; હીરાલાલ એકલો પલંગમાં પડી પરમાત્માની માયાનો વિચાર કરવા લાગ્યો."

*   *   *   *

"ઉર અકળાય મુંઝાય મહા મતિ (૨)
રતિ પણ પામી શકાય ન તુજ કૃતિ;
વાહ વાહ વિશ્વપતિ ! !
શી અદ્‌ભૂત તુજ ગતિ અતિરે,
વાહ વાહ વિશ્વપતિઃ—૦
મન ધારે હું આ કરૂં, શું કરતો કિરતાર;
મારૂં મારૂં કહી મરે, તારૂં નથી તલભારઃ—૦
સારૂં કરૂં તારૂં હું તો, બોલે કંઇક ગમાર;
દુઃખમાં સારૂં ગયું, થાય ન સારાસારઃ—૦
હરી માયા છે કારમી, ઘડી ઘડી બદલાય;
માયાને માની લઇ, ભૂલા પડી પસ્તાયઃ—૦ "

વિબુધ વાંચકો ચાલો હવે હીરાલાલને થોડીક વાર વિચારવા દો અને ભાગીરથીને પણ જ્ઞાન ગંગામાં ન્હાવા દો!! આગળ ઉપર સૌ જોવાશે!! કહો આતે "પ્રીતિનો ભોગ કે નસીબનો યોગ!!"

પ્રકરણ ૬ ઠું.

જુવાનીની લ્હેર કે ફેશનનો કેર.

દોહરો.

ખાટે સુજશ ખુશામતી, હરી ફરી ચરી ખાય;
જે દીન ને રાત્રી ભણે, તે તેને નશ થાય.

તું જ ખોટું સમજે છે, તે કરવાને કોઇ મોજથી ફસાતો નહીં, નફાથી લલચાતો નહીં, લોભથી બગડતો નહીં, દાખલાથી દોરવાતો નહીં, અને શિખામણ સાંભળતો નહીં, એટલે તું હમેશ આનંદમાં દહાડા કાઢી શકીશ, કારણ કે ચોખ્ખું અંતઃકરણ એ હમેશનો આનંદ અને હરીનો વાસ છે.

ખોતી ખુશામતની ખરી ખાતર ખુશામતનું વધે,
ખાંપણ ખુશામતમાં નહીં ડહાપણ ખુશામતનું બધે;
હુંશિયાર હુન્નરી હરિફને હકદાર ખર ખુશામતી,
પુરા ત્રિલોચન વિક્રમી વદનાર હાજી હા અતી.

જીવનની શોભા સજ્જનતાથી, સંપત્તિની શોભા સત્પાત્રના દાનથી, વિદ્યાની શોભા વિનયથી, જ્ઞાનની શોભા શમથી, શૌર્યની શોભા સંયમથી, તપની શોભા ક્ષમાથી ને

ધર્મની શોભા નિખાલસતાથી છે; પણ એ બધા કરતા માનવ જીવનની શોભા શીલથી અધિક છે.

* * * *

મધુરી વાણી છે તારી પ્રેમ વણ પણ છે અધુરી;
કહે છે વાત સાચી પેટમાં પણ જોઉં છુરી.
તન તો ચર્મની છે આંખ પણ દીલની મને છે;
સફાઈ છોડી અદાથી બન હવે જાણી મધુરી.
મહોબત તારી જોઈ મારી લવ ઘટતી ન્હોતી;
અચાનક કોણ જાણે વૃત્તિ તુજ પર કેમ સ્ફુરી.
હતું જે પૂર્વ ભવનું લેણું તે લીધું બધું તે:
નથી લવ વાસના મારી થઈ ગઈ સાવ તે પૂરી.

* * * *

જગતમાં આજ જોતાં જૂઠાનો દેખું છું જય;
સાચાની તો ખરેખરી ઘણીક ખુવારી છે.
વિદ્વાનોને ગરજથી મુરખના જામ તણી;
નજરથી ન્યાળી કહું ઘણે સ્થળે યારી છે.
ગધેડા પૂજાય ગાય મરાય છે કસાઈથી;
ભાવ ન પૂછાય તેનો કેવી વાત ખારી છે.
કવિની કીંમત ગઈ શૂરાની હીંમત ગઈ;
લાયકની ગણનામાં વાધ કારભારી છે.
વાયડા વિદ્વાનો થયા મૂરખ તે ડાહ્યા થયા:
વક્તાની વાત આ જમાને તો લવારી છે.
લુચ્ચાને લફંગા રેઢીઆર ઢોર હરાયાની;
શાખ સ્થિતી લાજ વડે સેવા લાભકારી છે.

કહેણી તણા રૂડા લાલ કરણીના કુડા બ્યાલ:
હાલ આ જમાના માંહી સારી શાહુકારી છે.
હાથ ઘસી હાય હાય કરે નહીં દહાડો વળે;
હરી તણા સમયની એતો બલિહારી છે. ”

“ ચલ જલ્દ અગર કસ્દે સફર રખતા હય !
તું કુચ્છ ભી મઆલકી ખબર રખતા હય !
રાહત દુનિયામેં કીસને પાઇ હય અનીસ !
જો સર રખતા હય દરદે સર રખતા હય ! ”

જો તું જવા માગે છે તો જલ્દી ચાલ, તને કાંઈ પણ તારા અંતની ખબર છે! હે **અનીસ** આ વિશ્વમાં કોને વિશ્રાન્તી મળી છે ? જેને માથું છે તેને માથાનું દરદ પણ છે.

દુનિયામેં ઝહીર આકે કયા કયા દેખા,
શાદીઓ મલાલો ઝીસ્તો ઝખા દેખા;
લાઝીમ હય ન શેબ હરબલદીકે લીયે,
ઉંચા જો હુવા ઉસીને નીચા દેખાં.

હે ઝહીર, આ દુનિયામાં આવીને તેં શું જોયું ? ખુશી ગમગીની, બુરાઈ અને ભલાઇ જોઈ! દરેક ચડતીને માટે પડતી લાજમ છે, જે ઉચો થયો તેને નીચું જોવું પડયું !!

“ અલ્લા આપકુ આબાદ રખખે! બ્હન જો કુચ્છ હોવે સો ગરીબ સાંઇકુ દીલાવ!! ”

“ સાંઇ, ટકટક છોડકે ચલા જા, મેરી પાસ કુચ્છભી નહીં!!”

“ માય ગુસ્સા મત કરો, અલ્લાકા ડર દીલમેં ધરો!! ”

"ચલ યાંસે ભાગ જા. શીર મત ફોડાવ!!"

"અલ્લાએ આપકું પયસા દીયા હય સો ગરીબોકું સમાલને લીયે! ન કુચ્છ ડોળા કાડકે દીનકું સતાનેકે લીયે!!"

"ગેટ આવે ફ્રોમ હીઅર! બકબકાટ મુકી ચાલ્યો જા!"

"ઇતના ગુમાન મગજમેં કયોં રખતે હો? ખુદાએ તુમને દીયા હયસો અમ માંગનેકું આતે હય!" અવાજ સાંભળી ડોળા કાઢતા ધુધવતા રાયજી ઘરમાંથી કેસરનું ઉપરાણું લેતા બહાર આવ્યા, અને દમામમાં હેંકા કરી ફકીરને ધમકાવવા લાગ્યા!!

"અરે છાનોમાનો ભસ્ય ભસ્ય કરતો જતો હોય તો જા, નહીં તો ધોલ દેવી પડશે!!"

"અય બુઢ્ઢા અલ્લાએ આપકું અમીર બનાયા સો ફકીરકું મારનેકે લીયે?"

"ત્યારે સાંઇકું રૂપા દેનેકે લીયે! મારા બેટાને માગી આવું અને મિજાશ રાખવો!! ચલા જા યાંસે!!"

"મેં તો ચલ જાઉંગા મગર તુંહી એક અમર રહેંગા કયોં? ઇતને બુઢ્ઢે હય, ઘોરમાં જાનેકી તૈયારી કરતા હય, મગર પતરાજી નહીં છોડતા! દીનકું એક કોડી બી નહીં દેતા?"

"હવે છાનોમાનો જતો હોય તો જા, નહીં તો ઘોઘરો પકડી ધક્કા મારવા પડશે!"

"તુંહી પાગલ અમકું કયા મારેગા? હમ તો મરેલે હય! ખુદાએ અમકું મારા હય, ફીર તુંહી કયા મારેગા? મેરેકું મારને કે

તૈયાર હોતા હય, જબ તેરા ગુસ્સાકું માર; કે જીસને લીયે એ બુઢ્ઢાપન લાજીમ હોતા હય!"

"યુ મેન ગો આવે એટવન્સ, અધર વાઇઝ આઇ વીલ કીક યુ ડાઉન! ચાલ્યો જા એકદમ નહીં તો લાત ખાઇશ!!" ઘણાજ ક્રોધમાં આવી કેસરે ફકીરને એક સપાટ છુટી લગાવી દીધી; ફકીર પણ હદ બહાર ગુસ્સામાં આવી ગયો; અને સપાટ હાથમાં લઇને ડોળા કાઢી સારી પેઠે રાયજી તથા કેસરને ધમકાવવા લાગ્યો!!

"અબે ઓ રંડી કયા તુંહી જુવાનીકે જોરમેં દુનિયાકું તૃનવત સમજતી હય! સમજ સમજ તેરે પર બી ખુદા હય!! એકદફે તેરેકું બી મરના હય! તું બી એકદફે બુઢ્ઢી હોનેવાલી હય!! અબે ઓ બુઢ્ઢા તેરેકું તો કભી મોત નહીં આનેવાલા હય!! કયોં મેરે જયસે કંગાલકું તુમ જુતી લગાતે હય તો ખુદા તુમકું મુંહમેં ડંડા લગાયગા!! ઇધિર મસ્તી કરલો મગર ઉધર જવાબ દેનેકા હય!!"

"હવે જતો હોય તો જાને છાનોમાનો! તું તે કાંઇ ઇનસાન છે કે હેવાન છે!!"

"મેં તો હેવાન હું મગર તુંહી એક ઇનસાન હોકર ઇમાનકું ભૂલ જાતા હય!!"

"ચલા જા ગદ્ધા, ઇમાનની દરકાર મને કાંઇ નથી."

"ગદ્ધા તો તુંહી ખુદબેખુદ હય કે જીસને ઇમાનકી દરકાર નહીં!! પાગલ ઇમાન ગયા જબ ઇનસાનમેં કયા રહા!

જીસમેં ઇમાન નહીં વોહી ઇનસાન ઔર હેવાન દોનું સમાન હય ! ! ”

“ હવે જાય છે અહીંથી ! ! ”

“ અબ જાવે કીધર ! ઇધર ઠેરેંગે ! શીર ફોડેંગે ઔર મેરા ખુન તેરે પર કટોરા ભરકર છાંટેગે ! ! મેરેકું હેવાન કહા જબ તુહી હેવાનીયતકી ખાસીયત દેખ લે ! ! ”

ફકીર રાયજીના મકાન આગળ અડીંગા નાખીને બેઠો. રાયજી પણ બોલતાંસુ બોલી ગયા, પણ ફકીરના ઘુરકતા ડોળા જોઇ તેમના હાંજા ગગડી ગયા; લોક પણ આસપાસથી આવી ભરાઇ ગયાં. સાંઇ અને રાયજીનો ઝગડો કેવો થાય છે તે જોવા એક પગે આતુર થઇ ગયા ! ! ફકીરે એક ચપ્પુ કમ્મરમાંથી બહાર કાઢ્યું; અને એક અલ્લાના નામનો હાકોટો કરી છાતીમાં લગાવાની તૈયારી કરી; રાયજીનો એક પાડોશી મિત્ર આ મામલો જોઇ ગભરાઇ ગયો, અને સાંઇને વિનવવા લાગ્યો.

“ અરે હાં હાં સાંઇબાવા, જુલમ મત કરો; લ્યો હું તમને એક પૈસાના ચાર પૈસા આપું. એ ડોસાની તો ‘ સાઠી બુદ્ધિ નાઠી છે, ’ એમના બોલવા પર ગુસ્સો મત કરો ! ! ”

“ નહીં બાવા માફ કરો તુમ તુમારે રસ્તે ચલે જાઓ ! ! મેરેકું એ હેવાન બોલા મેં હેવાન બનકર ઉનકું હેવાનીયત દીખલાઉંગા ! ! ”

“ અરે માફ કરો સાંઇ ! ! જાને દો ! ! અમીરી છોડકર જબ ફકીરી લીયા તો એ ઝગડા કરનેકા ક્યા સબબ ! ! જાને

દો. સારી આલમ પડી હય!! ઉન્ને તુમકું હેવાન કહા મગર ખુદા તુમકું નહીં કહેતે! જાઓ બાવા હેવાન તો એ પોતેજ છે!!"

"અચ્છા બાવા મેં આપકી ખાતર ચલા જાતા; મગર એ બુઢ્ઢે બકરેકું રોશન કરના ચાહીએ કે કીસી ભેખકું ગાલી મત ભાંડના અગર જુતી મત લગાના!! તુમારી પાસ હોવે સો દેદો નહીં તો માફ કરો!? ખુદાએ દીયા હય સો અમ માગનેકું આતે હય!! પયસેવાલા દીનકું નહીં દીલવાયેગે તો ફીર ઉનકું બી કોન દીલવાયેગે!! બાવા એ હાથસેં કર લોં ઓર એ હાથસેં ભર લો!! ખુદા તુમારા ભલા કરો!!"

"સાંઈ આ પ્રમાણે રાયજીને ટાઢા ડામ દઇ રસ્તે પડયા; રાયજી પણ ઝખવાણા પડી ઘરમાં ગરી ગયા; અને ધીમે ધીમે આડોશી પાડોશી રગઝગ કરતા રસ્તે પડી ગયા!! કેસર બનીઠની સુધરેલા પોશાકમાં સજ્જ થઇ હાથમાં ફેન્સી છતરી ઝાલી ઉપરથી નીચે આવી બહાર જવાની તૈયારી કરવા લાગી."

"બેટા અત્યારે કયાં જાય છે!"

"દાદાજી જરા વોક લઇ આવું; અને આ તપેલા મગજને શાંત બનાવી આવું!!"

"બેટા જતી હોય તો ભલે જા, પણ જરા વહેલી આવજે જાણે છેને હવે મને ઘરમાં ગમતું નથી. બધાં મરી પરવાર્યાં, ફક્ત હું ને તું બે જણાંજ જીવતાં રહ્યાં! બેન વ્હેલી આવજે!"

"વેરી ગુડ બાપાજી હું જલ્દી આવીશ!!" આ પ્રમાણે કહી લટક મટક કરતી સુધારામાં તણાઇ જતી કેસર ઘરમાંથી

બહાર નીકળી પોતાની સહીપણી મીસીસી એલીન ડાગ સ્વેલીંગને ત્યાં ગઇ. મીસીસ એલીન એક દેશી ખ્રીસ્તી સુધારક બાળા હતી. એનું અસલ નામ અમથી હતું. તે કુંભાર હરખા હકાની દીકરી હતી. કેસરની પાડોશમાં આવેલા કુંભારવાડામાં તે રહેતી હતી. કેસર અને અમથી કૉલેજમાં સાથે ભણતાં હતાં. સુધારાની હવા અને ફેશનની દવા અમથીને લાગતાં કીટરૂપ બદલાઇને. ભ્રમરરૂપ થયું હતું; અર્થાત કુંભાર ન્યાતનો સંબંધ છોડી ઍલોન ડૉગ–સ્વેલીંગ નામના એક દેશી ખ્રીસ્તી જે સુધારા સમાજનો એક મેમ્બર હતો અને ટેનીસની રમતનો એક ચુનંદો પ્લેયર હતો તેની સાથે અમથીબાને સ્નેહની ગાંઠ બંધાઇ હતી અને એ ગાંઠ જતે દીવસે પલટાતી પલટાતી સ્નેહ સાંકળના રૂપમાં આવી હતી; આ પ્રમાણે વાત વિસામા ઍલીનને ત્યાં કેસર આવી પહોંચી. આ વખતે ઍલોન પોતાની રૂમમાં એકલી હતી. ડૉગ–સ્વેલીંગ કાંઇ ઘર કામની ચીજોની ખરીદી સારૂ બજારમાં ગએલ હતો. બંને બહેનપણીઓ સામસામી ઇઝીચેરમાં અડીંગા નાખી વિનોદ કરવા લાગી.

"કેમ અમથી બ્હેન, અરે ભૂલી ભૂલી માઇ ડીઅર સીસ્ટર એલીન કહો ખુશીમાં તો છોને!!"

"કેસર બ્હેન, તમને જોઇને હું ખરેખર આનંદ પામું છું. તમે પણ જૉન ઑફ આર્કના જેવાં એક બહાદુર લેડી છો, ધારો તે કરી શકો છો; તમારા હૃદયમાં કલ્પેલા સુધારાની પબ્લીકમાં સારી છાપ બેસારી શકો છો; ઇન શોર્ટ તમે તે તમેજ

છો, આટલી બધી ડીફીકલ્ટીઝ આવેછે પણ તમે લાત લગાવીનેજ સુધારાની વાત કરી શકો છો !!"

"એલીન એમ જો ડરીને દુનિયામાં ચાલીએ તો આપણો કાંઇ પત્તો ન ખાય. આજ કાલ પબલીકમાં જે મારા નામની અને મારા કામની સુધારાની ચર્ચા ચાલે છે તે ન ચાલે. અરે મને કોઈ ઓળખે પણ નહીં!! આજ કાલ સમાજના તખ્તા ઉપર મારા નામનો નંબર ફર્સ્ટ આવે છે; તે સૌ મારા સુધારાનો પ્રતાપ છે. ભલે મારી પાછળ લાખો કુતરાં ભસી મરે તેની મને કેર નથી; જેનામાં મોરલ કરેજ હોય તે મારા સામે આવી સુધારાની ચર્ચા કરી મને હરાવે તો તેને હું થેન્કસ આપું; બાકી પડદા પાછળ ઘરખુણે અને પીઠ પાછળ લૂલી હલાવનારા જખ મારે છે; અરે મારા પાપને ધુએ છે !!"

"થેન્કસ કેસર બ્હેન તમે પણ કોઇ દેવી બાળા છો. આ પૃથ્વી ઉપર કેસરના અવતારમાં અમારા જેવી દુઃખી બાળાનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂંજ આવેલાં જણાઓ છો. હું ઇસુ ગૉડની પ્રાર્થના કરૂં છું કે તમને તમારા સુધારામાં દીનપ્રતિદીન અધીકા અધીક ફતેહ આપે; તમારો નિરંતર ઉદય કરે!! બ્હેન જરા ડ્રીન્ક કરશો!!"

"ઓહ યસ ઘણી ખુશીથી મારૂં મગજ જરા બગડયું છે. ઘેર પણ જરા તકરાર થઇ છે; એટલે લાવો ટૉનીક અને સ્ટીમ્યુલન્ટની બ્રેઇન પર સારી અસર થશે. સ્ટીમ્યુલન્ટ એક દુઃખ વિસરવાનું સ્વર્ગીય અમૃત ઔષધ છે."

" ડીઅર કેસર મારો તો તમારી સોબતથી ઉદય થયો છે, તમને જેટલો ધન્યવાદ હું આપું તેટલો થોડો છે; તમારો ઉપકાર જેટલો માનું તેટલો થોડો છે. અરે ક્યાં હું હાંડલાંની ઘડનારી, ટપટપ ટપલા મારનારી, અરે હરીયા હરીયા કરી ગધેડાને ડફણાં મારનારી કુંભારડી અને ક્યાં હું ફેશનેબલ સુધરેલી એલીન!! ક્યાં મારો ઘુવડ જેવો કાળીઓ ત્રીકમો માટી અને ક્યાં મારો ડીઅર સુધરેલો ડૉગ-સ્વેલીંગ હસબન્ડ!! ક્યાં ખાણોમાં માટી ખોદવી, નદીના કીનારેથી ધગધગતી રેતીનો ગુણો ભરવો અને લોકોને ત્યાં ગધેડાંનું ટોળું લઈ રખડવું, અને ક્યાં સુધારા સમાજની મીટીંગો; કલબો અને બંગલાની મોજ મઝા!! રીઅલી બ્હેન તેં મને તો સ્વર્ગની છેલ્લી સ્થિતિમાં મૂકી દીધી!!"

'એલીન જેઓ મને ચહાય છે તેને હું અંત:કરણથી ચહાઉ છું. હું જેમાં સારૂં માનું છું; તેને હું સતત પ્રયત્ન કરીને પણ પબ્લીકને સારૂં મનાવું છું, મારી ખાસ આ ટેવ છે. તેને લીધે કેટલીક વાર મારી જાહેરમાં ખુબ તીખી મીઠી ચર્ચા ચાલે છે; હું સમજુછું કે કેટલીકવાર મારી ટેવ મને નુકશાન કરે છે; પણ મોરલ કરેજ અને પબલીક સ્પીરીટની ખાતર પણ મારે બોલ્યા સિવાય રહેવાતું નથી. મારા મનને સારી લાગેલી બાબત હું ગમે તેટલા આત્મભોગના બળીદાને પણ કરી શકવાને પાછું ડગ ભરતી નથી; મને જે સારૂં લાગ્યું તે તો હું કરવાની કરવાની અરે બસ કરવાનીજ!! સ્વતંત્રતાની સાચી મઝા અને સુધારાની

વિજય ધ્વજા રાત દીવસ હું હાથમાં ધરવાની ધરવાની તે ધરવાનીજ ! ! "

" વેલ સેઇડ ડીઅર કેસર વેલ સેઇડ ! તારી ખુબી તો તારીજ પાસે છે. કેસર આપણી સમાજનું તું નાક છે. મારા હસબન્ડ ડૉગ-સ્વેલીંગ પણ તારાં હદ બહાર વખાણ કરે છે. તારા સુધારાની તે સારી તારીફ કરે છે; એકંદર એ તારા ઉપર ફીદા છે."

" એલીન એને વાસ્તે તમારા બંનેનો હું ઉપકાર માનું છું; તેમાં ડૉગ-સ્વેલીંગને મારા અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપું છું. તારી સાથે હસ્તમેળાપ કરી એમણે પણ સુધારાને ઉંચો ચડાવ્યો છે. હવે હું શું કરીશ તે દુનિયાં જોશે. હાલમાં હું કાંઇ બોલવા માગતી નથી. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મારા વર જયન્તીલાલને પેલા પારસી કંટ્રાકટર શેઠ ખુબ ચઢાવે છે ! ! "

" અરે મારા કાન સુધી તો એટલી વાત આવી છે કે ડાઇવોર્સનો કેસ આખો કોઈ મુંબાઇનો બારીસ્ટર તૈયાર કરે છે: અને તને તાબે લેવાની ફરીયાદ પણ કોર્ટમાં ફાઇલઅપ થઇ ગઇ છે"

" અરે નોનસન્સ ! દુનિયા જખ મારે છે. હું કાંઇ પોમલી ડરકણ સ્ત્રી નથી કે દમમાં લેવાઇ જાઉં અને વગર બોલાવે સામી જઇ પગે પડી માફી માગું ! ! હું તો લાત લગાવીને વાત કરવાની ! ! કોરટના બાપની કોને દરકાર પડી છે, કયાં એક કોરટથી પતે તેમ છે; અંગ્રેજી રાજ્યમાં એકને માથે અનેક છે અને અનેકને માથે એક છે ! ! "

" હ્યો ચાલો હવે બ્હેન જરા સ્ટીમ્યુલન્ટની લ્હેજત ચાખીએ ! ! "

"ઓહ યસ, જુવાનીની લ્હેરમાં સ્ટીમ્યુલન્ટની લ્હેજત કાંઈ ઓરજ રંગ જમાવે છે!!" કેસર અને એલીન હવે રંગ પાણીના રંગમાં રંગાવા લાગી; એલીન કબાટ ઉઘાડી પોર્ટની એક સુંદર બાટલી લાવી; કેસરે પણ સોડાની બાટલી ખોલી સોડા બે સુંદર પ્યાલામાં નાખ્યો; એલીને વાઈન ગ્લાસ ભરી પોર્ટ વાઈન સોડાવાળા પ્યાલામાં રેડયો; અને એક બીજાની સલામતી લેવરાવતી પોર્ટના રંગમાં બંને બ્હેનપણીઓ ડુબવા લાગી!! વખત જતાં મીસ્ટર ડૉગ-સ્વેલીંગ પણ આવી પહોંચ્યા; કેસરને જોઈને તેઓ ખુબ આનંદ પામ્યા; અમથી સાથે લવ બંધાવનાર કેસર હતી; ડૉગ-સ્વેલીંગનું મન પણ કેસર ઉપર ગુપ્ત રીતે લલચાયું હતું; પણ એકદમ સાહસ કરી મોઢેથી વરાળ કઢાય તેમ નહોતું; કેમકે કેસર એક ખાનદાન કુટુંબની બાળા હતી. અમથી કુંભારણ હતી ત્યારે ડૉગ-સ્વેલીંગ કે જેમનું નામ દામોદર હતું તે પણ એક મોચી હતા. સંસ્કાર બળે કરીને તે પણ થોડું ઘણું ઇંગ્રેજી ભણ્યા હતા, અને બાપીકી જે કાંઈ પુંજી હતી તે એક નાટકવાળાના છોકરાના ફંદમાં પડી પાયમાલ કરી હતી. બુટ અને પૈસા બંને નાટકમાં ગુમાવી બેઠા હતા; છેવટે પાયમાલ થયા ત્યારે તેમના એક દેશી ખ્રીસ્તી મિત્ર મરઘાજી ઉર્ફે મેકેન્ઝીની સોબતમાં ચઢી નાત જાત મુકી ડૉગ-સ્વેલીંગ તરીકે ઓળખાતા હતા. ખાવા પીવાનો અને રહેવાનો તથા કાંક કાંક આવકનો પ્રસંગ મેકેન્ઝીએ ડૉગ-સ્વેલીંગને કરી આપ્યો હતો; અને તેમને સુધારા સમાજમાં ભેળવી કેસર સાથે મેળવી

અમથી સાથે અદરાવી દીધા હતા. આ પ્રમાણે હાફકાસ્ટ સ્થિતિમાં ડૉગ–સ્વેલીંગ હોવાથી કેસર સાથે એકદમ છુટ લેતાં તેમને શરીરમાં આંચકા આવતા હતા. અત્યારે કેસરને રંગના પ્રસંગમાં રંગાએલી જોઇ કાંક જુદીજ પ્રકારનો ડૉગ–સ્વેલીંગ વિચાર ચલાવતા હતા. કેસર ડૉગ–સ્વેલીંગને જોઇ એકદમ માન આપી ઉભી થઇ; અને પ્રેમથી શેકહેન્ડ કરી પોતાના નાજુક સુંદર હાથથી વાઇનનો પ્યાલો આપી મુબારકબાદી આપવા લાગી!!

"ડીઅર ડૉગ–સ્વેલીંગ આઇ ટેન્ડર માઇ બેસ્ટ થેન્કસ ટુ યુ!"

"ઓહ થેન્ક યુ!!"

"મારી સીસ્ટર એલીનને તમારા સહુવાસથી સુખી જોઇને હું ઘણોજ આનંદ પામું છું. સ્ત્રી જાતીનું માન જાળવવામાં જે તમે હદ બહાર કાળજી ધરાવો છો તેને વાસ્તે સમાજ તરફથી હું તમને આવકાર આપું છું!!"

"કેસર હું પણ તમારી મોરલ કરેજને ધન્યવાદ આપું છું. મારા લાયક એલીનને મારી સાથે જોડવામાં તમારો હું ઘણોજ ઉપકાર માનું છું."

"થેન્કયુ. કહો એલીનથી તમને સંતોષ છેને!!"

"ઓહ-શી ઇઝ માય હેડ એન્ડ હાર્ટ. મારા જીગરના પ્રેમનું તે એક આબદાર મોતી છે."

"અરે હાં હાં હદ બહાર વખાણ ન કરી નાંખો સાહેબ! નહીં તો અમારા હીંદુ સંસાર પ્રમાણે ઘડીમાં પસંદગી અને ઘડીમાં અણગમો ઉત્પન્ન થશે; કહે એલીન તારે કાંઇ કહેવાનું છે?"

"મને તો તે દરેક રીતે સુખી રાખે છે. મને ફૂલની માફક ગણે છે. દરેક બાબતમાં મારૂં ઘણુંજ સારૂં માન જાળવે છે."

"ત્યારે ખુશાલીમાં આ એક બીજો પ્યાલો ઇનામનો! મુબારકબાદીનો અરે મારા જીગરના પ્રેમનો!!"

"ઓહ થેન્ક યુ માય લવ કેસર થેન્ક યુ!!" રંગમાં કેસરને રંગાતી જોઇને ડૉગ-સ્વેલીંગે તકનો લાભ લીધો; અર્થાત જીગરના છુપા પ્રેમને ઉશ્કેરી કેસર પર વરસાવી દીધો; કેસરને તરતજ બાથમાં લઈ પોતાના ખોળામાં બેસારી બંને જણાં સાથે મદીરા પ્રાશન કરવા લાગ્યાં. એલીનને કાંઈ ઇર્ષા ઉત્પન્ન થઈ; પણ રંગની રંગતને લીધે ઇર્ષા ઝાઝીવાર ટકી નહીં. ડૉગ-સ્વેલીંગે કેસરને પુષ્કળ પ્રેમથી દબાવી ચુંબન પર ચુંબન કરી અકળાવી નાખી; કેસર બળાત્કારે બાથમાં છુટી પડી; તેને કાંક એલીનની મર્યાદાનો વિચાર આવ્યો; એલીન પણ મામલો રંગપર ચઢતો જોઇ ડૉગ-સ્વેલીંગને બહાર ફરવા આવવાની વિનંતી કરવા લાગી. ડૉગ-સ્વેલીંગ પણ થોડામાં મઝા માની; આગળ ઉપર વાત છેડવી ધારી એલીનની ઇચ્છાને આધીન થયો; અને તરતજ નોકરને ગાડી જોડવા ઓરડર કરી પોતે કેસર સાથે ગપ્પાં મારવામાં મશગુલ થયો!!"

"ચાલો કેસર આજે મારા ફ્રેન્ડ મેકેન્ઝીને ત્યાં થઈ કાંપમાં ફરવા જઇએ, આજ જરા ગમ્મત સારી થઈ. માઈ લવ તો તમને જોઇને મારા જીગરમાં ઉભરાઇ જાય છે. આઈ કેન નોટ કન્ટ્રોલ ઑન ઇટ, એસ્કયુઝ મી જંગ્લોઝ!!"

"નેવર માઇન્ડ; મારી સીસ્ટર એલીનને સુખી કરો; એટલે હું આનંદ માનીશ."

"હ્યો ચાલો હવે ગાડી તૈયાર છે!!"

"ઓહ ગો ઓન માઇ ડીઅર ગો ઓન!! કમ ઓન માઇ ડારલીંગ કેસર કમ ઓન!!" ડૉગ–સ્વેલીંગ પણ રંગમાં ચકચુર થઇ બેબીલ્લાના ગળામાં હાથ નાખી ચાલવા લાગ્યો; અને વારા ફરતી દરેકને લાડમાં લડાવતો નીચે ઉતરી ગાડીમાં બેસી પોતાના મિત્ર મેકેન્ઝીને ત્યાં ગયો. મેકેન્ઝી પણ ડૉગ–સ્વેલીંગને એલીન અને કેસર સાથે આવેલો જોઇ ખુબ આનંદ પામ્યો; અને તેનાથી બનતી તમામ સરભરા ત્રણે મેમાનની કરી; અર્થાત ગળા સુધી રંગપાણી ઢીંચી ચાર જણાં ગાડીમાં બેસી કાંપમાં ફરવા ગયાં. સુધારાની હવામાં ઉડતી કેસર મેકેન્ઝી અને ડૉગ–સ્વેલીંગની બાથમબાથામાં વિહાર કરવા લાગી. એલીનની પણ ખુબ મઝા થવા લાગી; અર્થાત ચાર જણાં રંગમાં પોતાનાં ભાન ભૂલી ગયાં; અને પોતે કોણ છે અને કયાં જાય છે તેનું તલમાત્ર પિછાન રહ્યું નહીં. કૉચમેન પણ સાહેબ લોકોને ખુબ ગમ્મતમાં ગુલતાન બનેલા જોઇ કાંક ગભરાવા લાગ્યો અને પુર સપાટે બગીને કેમ્પના મેદાન ભણી દોડાવવા લાગ્યો!! કેસર અને એલીન બંને સાહેબોને ખુબ દારૂમાં છાકટા બનેલા જોઇ કાંક વિચારમાં પડી ગઇ ડૉગ–સ્વેલીંગ તો કેસરને જેમ ખીલાવાય તેમ ખીલાવવા લાગ્યો; અને મેકેન્ઝી એલીનને ખુબ બનાવવા લાગ્યો; બંને જોડાને પ્રેમનું સ્વર્ગ ફક્ત એક આંગળજ બાકી જણાવા

લાગ્યું ! ! વિક્ટોરીઆ મેદાન આગળ આવી ખડી રહી; અને ચાર જણાં એક બીજાના ગળામાં હાથ નાખી આમ તેમ હવા ખાવા લાગ્યાં. સુધારા સંબંધી ખુબ રસ ભરી વાતો કરતાં કરતાં મેદાનમાં ઘણે દુર નીકળી ગયાં. ડૉગ–સ્વેલીંગ અને કેસર એક વાડ નજીક વાતો કરતાં કરતાં આવી પહોંચ્યાં. મેકેન્ઝી અને એલીન પણ વાડથી બીજી બાજુએ વાતો કરતાં ફરવા લાગ્યાં. અચાનક ત્યાં આગળ થઇને ચાર ઠાકરડા અને બે ત્રણ ઠાકરડાનાં બૈરાં નજીકના ગામમાં જવા સારૂં નીકળ્યાં. દારૂમાં ગુલતાન બનેલા ડૉગ–સ્વેલીંગ અને મેકેન્ઝી બંને જણા ઠાકરડાની અડફટમાં લથડીઆ ખાતાં ખાતા આવી ગયા. ઠાકરડા સાહેબલોક ધારી બીને દુર ગયા; એટલામાં મેકેન્ઝી ઠાકરડાના બૈરાંને એલીન ધારી બાઝવા ગયો; દારૂના નિશામાં એલીન કેસરને ભૂલી ગયો માત્ર બૈરાં ભણી વૃત્તિ ગઇ; ઠાકરડા પણ ન થાય ભુંડા કે સાહેબુને નિશાખોર માની ડાંગવતી સારી પેઠે ખોખરા કર્યા; ત્યાં કેસર અને એલીને ખુબ બુમો પાડી કોચમેનને વેગળેથી હાથની ઇશારત કરી બોલાવવાં લાગી; ત્યાં બે ડાંગ એક જણાએ કેસરના ઢીંચણમાં દીધી; અને એલીનના બરડામાં મારી; અને કેસર ચીસ પાડી રામ પોકારતી જમીનદોસ્ત થઇને પડી. ઠાકરડા અને ઠાકરડીઓ બધાંને દારૂમાં ભાન વિનાનાં જોઇ જે કાંઇ હાથમાં આવ્યું તે તમામ લઇ રસ્તો માપી ગયાં. કૉચમેન છેવટે અકળાતો અકળાતો આવ્યો, અને ઘોડાને પરાણે પરાણે કમાર્ગે લાવી; ચાર જણાંને બગીમાં બાવડે ઝાલી ઝાલીને નાખી. જ્યાં

ત્યાં બેસાર્યાં; અને પરાણે પરાણે ઘેર ભેગાં કરી દીધાં; ડૉગ–સ્વેલીંગનો પણ મારના પ્રતાપથી નિશો ઉતરવા લાગ્યો. કેસર, એલીન તો બીકનાં માર્યાં ફફડી ઉઠયાં; મેકેન્ઝીને ડૉગ–સ્વેલીંગે પોતાને ત્યાં રાખ્યો; અને વિકટોરીઆમાં કેસરને મોડી રાતે ઘેર મોકલાવી; કેસર પણ રસ્તામાં ખુબ બળાપો અને પસ્તાવો કરતી કરતી ઘર ભણી જવા લાગી. દાદા શું કહેશે તેને વાસ્તે વિચિત્ર અનુમાનો કરવા લાગી; જયાં ત્યાં કરી પોતાની પોળ આવી એટલે ગાડીમાંથી ઉતરી પડી અને છાનીમાની જીવ લઇ ઘર આગળ જઇ ઉભી; સાંકળ ઠોકી કમાડ ખખડાવ્યું; રાયજી પણ કેસરને મોડી આવેલી જોઇ ખુબ ગુસ્સામાં આવી ગયા; અને તેને ખુબ ધમકાવતાં ધમકાવતાં બારણું ઉઘાડયું; કેસર પણ સમો વરતી બહેરી થઇ બધું સાંભળવા લાગી!

"આ બેવકુફ છોકરી આટલી રાત સુધી રખડવાનું હોય?"

"દાદાજી આજ તો જરા કલબમાં પારટી હતી!!"

"તારી પારટીએ આ બધી પાટી વાળી, કાંક તો ભાન રાખ?"

"ચાલો હવે વહેલી આવીશ, કકળાટ મુકો!!"

"અરે હું તો પત્થરની પત્થર રહી, કુતરાની પૂંછડી સદા વાંકી તે વાંકીજ રહી!!"

"એટલે હવે તમે કહેવા શું માગો છો? હું તે આજ કાંઈ પહેલવહેલી જાઉં છું કે તમે મને ધમકાવ ધમકાવ કરોછો?"

"આ બણુંચક હવે તારી લાયરી જવા દે! લાયરીમાં હવે

તારો અને મારો બંનેનો ખોડો નીકળી જશે; હવે વેળા વંઠી; દીનમાન ઉતરવા બેઠો!"

"એ બધા તમારા વહેમ છે, થવાનું હોય છે તે થયે જાય છે, અને જવાનું હોય તે ગયે જાય છે; એની હીમાયત કરનારા અધવચ પસ્તાઇ મરે છે; જે વસ્તુ આપણા હાથમાં નથી; તેની પંચાત શી! જે આપણી નજરે પડતું નથી તેનું વિવેચન વૃથા છે!!"

"અરે પણ તારે દુનિયાના કાંઈ નિયમમાં તો રહેવું જોઇએને; આખો દીવસ ભટકવું, અને રાતે પણ રઝળવું; એ બેવકુફ ઇશ્વરે ઉદ્યોગને સારૂ દીવસ સરજ્યો છે અને વિશ્રાન્તીને વાસ્તે રાત નિરમાણ કરી છે; રાતે રઝળનારા બધા મૂરખ કહેવાય!!"

"હવે લખારા મુકી બોલતા બંધ થશો!! મારો તો તમે જીવ લીધો; હું તો તમારાથી હારી પ્રભુ તોબા!! ઘરડા થયા એટલે ગત ગઇ!!"

"તને ભણાવી ગણાવી ઉછેરી મોટી કરી એટલે મારી ગત ગઇ ને જોડે પત પણ ગઇ!!"

"હવે પ્રભુને ખાતર શાંત થાઓ! મોંમાં લગામ રાખો!"

"લે આ તારી લગામ!! શાંતીનો મોકાણ!! મૂરખી પેલો ડાઇવોર્સનો કેસ ઉભો થયો!! જયન્તીલાલે તને તાબે લેવાની ફરીયાદ કોરટમાં નોંધાવી; લે આ વધારામાં બારીષ્ટર સાહેબની નોટીસ!!"

"ડેમ ધેટ નોટીસ! પપા લીમીટમાં રહીને બોલતાં શીખો, નહીં તો પછી ઇનસલ્ટ કરવું પડશે!!"

"અરે તારા ઇનસલ્ટમાં ધૂળ પડે; ઓ બેવકુફ હવે તુ લીમીટ રાખ એટલે તારો અવતાર સુખી થાય!! મૂરખી મારા તો દામ ગયા ને હામ પણ ગઈ! હવે કયાંથી પૈસા લાવી લડીશું!"

"અરે હું એકલી કોરટના પાંજરામાં ઉભી રહી મારો બચાવ કરીશ. મારે વકીલ બારીષ્ટરની કાંઈ જરૂર નથી; હું એકલી અનેકને ભારે છું!!"

"હવેજ તને ખબર પડશે, છતના ચાળા જુદા હતા અને અછતમાં તો ચાળા કાઢી નાખવા જોઇએ; નહીં તો ઉચાળા ભરી ચાળા ખાતર ગામ મૂકવું પડે સમજી!! છતનોએ રંગ જુદો અને અછતનોએ રંગ જુદો!!"

"નાઉ બીકવાએટ પ્લીઝ! ડોન્ટ બોધર માઇ હેડ ફોર-નથીંગ કોરટની ધમાલ મારે જોવાની છે; ઈટ ઇઝ માઇ લુક આઉટ, તમે મારી ચિન્તા હવે ન રાખશો!!"

"એ આ રાયજી ન હોત તો બધાંને ખબર પડત!! સાળાં બધાં મારૂં ફોલીને ખાઈ ગયાં; ને હવે મને તુચ્છકારી કાઢે છે!!"

"માફ કરો દાદાજી કોઇએ તમારૂં ખાધું નથી; બધાંને તમે સૂતાં વેચ્યાં છે તો હવે તમારે વેચાવાનો તખ્ત આવ્યો છે!! મારા ઉપર મિજાજ ન કરશો; આ મને ખવરાવતા હો તો

કાલથી તમારે ઘેર હું નહીં ખાઉં; મને ખવરાવનારા પીવરાવ-નારા અનેક છે; મને કહી બતાવશો નહીં; તમારાં કરેલાં કામ તમને નડે છે, એમાં કોઈના ઉપર દાંતીઆં ન કરશો; હવેલી બળી ગઈ, ને જોડે મારાં માબાપ ને બધાં ભાન્ડુ બળીને ખાખ થઈ ગયાં; આ ધરાણીઆ ભાડાના ઘરમાં તમારે રહેવાનો વખત આવ્યો; તેમાં કોઇનો દોષ નથી; દોષ આપો તો તમારા કામને આપો કે કાંતો ભગવાનને આપો કે જેણે તમારૂં ઘડપણ અને જીવતર બગાડયું સમજ્યા ! ! ”

“ ચુપ રહે એ કમ અક્કલ છોકરી, તું મને મારી આખર અવસ્થાએ મેણું મારે છે; મને જીવતો સળગાવે છે; ન કહેવાનાં વચન કહી મને ડામ દે છે, દાઝયા ઉપર લુણ બાંધે છે; ચુપ !”

“ ત્યારે દાદાજી તમારો ને મારો રસ્તો હવે જુદો થશે સમજ્યા; હું સ્વતંત્ર છું તે સ્વતંત્રજ રહીશ આપણાથી કોઇનો તાબીઓ નહીં પેઠાયરે બાપા સમજ્યા ? ” કહેતાની સાથેજ એક જબરી ઉલ્ટી કેસરને થઇ, અને રાયજી ઉલ્ટીથી છંટાઇ ગયા; અને આખા મેડામાં ચોંગરદમ દારૂની દુર્ગંધ આવવા લાગી ! !

“ હત તારૂં સત્યાનાશ જાયરે કેસર ! તું તો સુધારામાં તણાઇ છેક હદ પાર જતી રહી ! ફેશન અને સુધારાના નામમાં જ્યાં ત્યાં જાહેર અને ખાનગીમાં અરે પબ્લીક અને પ્રાઇવેટમાં ચોગરદમ મહુડીજ લેવાય છે; ડાહ્યા અને ગાંડા નવા અને જુના, કહેનારા અને કહેવરાવનારા બધા મારા બાપ બાટલીમાંજ રમ્યાં કરે છે ! ! વિદ્યાના વિહારીઓ અને અહારીઓ રંગમાંજ

રંગાયાં કરે છે!! હાય હાય દારૂ દારૂ તેં આખા દેશમાં અંધારૂં કર્યું! છોકરી આટલી રાત સુધી તું રખડી આ ધંધા કરે છે?!"

"ચુપ રહો! જરા જુવાનીની લ્હેરમાં આવી ફરવા ગઇ હતી. અરે આજે એક જાતનો બૉલ હતો તે જોવા ગઈ હતી! સુધારા અને ફેશન બંનેને ટકાવી રાખનાર અરે મજબુતીથી બાંધનાર સાંધનાર જે ટોનીક, સ્ટીમ્યુલન્ટ કહેવાય તેની તમે આંખ મીંચી નીંદા કરો છો! શેઇમ, તમે તમારે બોલ્યાજ કરો! જમાનમાં સુધારો અને ફેશન ઇલેક્ટ્રીક પાવરની ઝડપે આગળ વધે જાય છે, તે તમારી ગાળોથી અટકશે નહીં!!"

"હત તને ગરદન મારે!! મેં હાથે કરી મારા ભાણામાં ધુળ નાખી છે! મારી આબરૂનો મેં જાતે રહી નાશ કરાવ્યો છેં; સુધારાનો દવ મેં બે હાથે કરી મારા ઘરમાં ઘાલ્યો છે, અરે ભગવાન હવે મારૂં સાચવ્યું શું રહેવાનું છે; હરી હરી હવે તું કરે તે ખરી!! આ બધાં મરી ગયાં ત્યારે હું કયાં જીવતો રહ્યો!! ભલા ભગવાન જે મારાથી ન્યારાં થયાં છે તેને સુખી કરો!! કુંદન, કુસુમ અને મારી દેવી મણીલક્ષ્મી તમારૂં કલ્યાણ થાઓ; પાપીઓ તમારો નાશ થાઓ!! ઓ કમભાગ્ય છોકરી આતે "જુવાનીની લ્હેર કે ફેશનનો કેર!!" કહી રાયજી કપાળ કુટતા કુટતા બળાપામાં બળી જતા પથારીમાં પડયા; અને કેસર પણ છાનીમાની દાંતીયાં કરતી તેને ઠેકાણે ગઇ!!

પ્રકરણ ૭ મું.

અગ્નિમાં પડેલું ચંદન કે કસોટીમાં ચઢેલું કુંદન?

દોહરો.

જરૂર જ્યાં જ્યાં જે તણી ત્યાં ત્યાં તેજ જણાય;
હરિ મમત મિથ્યા બધો હું જ કરૂં તે થાય

કાળના વહેવાની સાથે મનુષ્ય જીવનમાં ઘણા ફેરફારો થાય છે. ફેરફાર થવો એ એક કુદરત ક્રમજ છે. નદીના વહન સમોવડ જીવનના વહ્યા જતા સતત પ્રવાહમાં જો કશોજ ફેરફાર થતો ન હોય તો જીવનમાં જન્મથી ઉતરી આવેલી ઈશ્વરદત્ત શક્તિનો વિકાસ થાય નહીં. હૃદય અનુભવથી ઘડાય નહીં, બુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધે નહીં, અને જીવન અલ્પાયુષિ અથવા અચેતનજ નિવડે, ત્યારે આમ વિચારતાં ફેરફાર એ જીવનને વાસ્તે એક આવશ્યક વસ્તુ સમજાય છે. ચાણાક્ય.

સૂર્ય ઉગે અને આથમે તે થકી થાય છે ક્ષીણ આયુષ્ય તારૂં,
તું નથી જાણતો કાળની રમત એ તારે મન માત્ર છે મારૂં મારૂં;
મરણ ને સંકટો અવરના તું જુએ તોય પણ ના ધરે લેશ ભીતિ,
મોહ મધુપાનથી છેક ઉન્મત્ત બન્યો રાખીને સ્વાર્થની સાથ પ્રીતિ.

દુનિયા બહુ જાદુ ભરેલી છે, તમે તેને માટે જેવું અને જેટલું વજન બાંધો તેવી અને તેટલી તે નહીં પણ હોય, માટે એકદમ તમારૂં હૃદય સોંપશો ના; અર્થાત્ વિશ્વાસ ન કરવા યોગ્યનો વિશ્વાસ તો ન કરો પણ જે વિશ્વાસ પાત્ર લાગ્યો હોય તેનો ભરૂસો પણ બહુ કસોટી પછીજ કરવો, કેમકે વિશ્વાસથી પેદા થએલો ડર જડને પણ કાપીને ફેંકી દેછે ! ! !

*　　*　　*　　*

" તું મુજમાં હું તુજ વિષે એમજ માનું વાત,
કાળ ચક્ર છોને ફરે હોય નહીં ઉત્પાત:
હરી પ્રીતિ પૂરી તારી ફીકર છોડી હવે ફરીએ,
ભરૂસો છે મને ભારી બની તારા તો શું ડરીએ.
અખીલ જગ આપ આ ભારી અમે પણ એ વિષે ભળીએ,
નહીં પહોંચે મતિ મારી ગુણોનાં ગાન શાં કરીએ:
લીયે લેનાર સંભાળી નહીં સંતાપ એ મરીએ,
દીયે સૌ કષ્ટના હારી ગૃહી તે હસ્ત સંચરીએ.
વડી એ વાત વિચારી સદા સન્માર્ગમાં વળીએ,
રીતી સૌ સ્થાન એ ધારી સદા ન્યાળી હૃદય ડરીએ:
ત્રિભુવનને કૃતિ પ્યારી અહરનિશ એજ આચરીએ,
કરોડો જીવ ત્યાં પાળી સહુ ભેગા અમે પળીએ. "

શું ખાવું ખવરાવવું વદવાં વ્યર્થ વચન:
દંત દીધા દામોદરે શું નવ દેશે અન્ન ? !

*　　*　　*　　*

" ધિઃક જેણે પરનિંદા કીધી દીધી મદદ દુર્જન ધિઃક !
ધિઃક જેણે કાં દાન ન દીધું લીધું ધન પરનું તે ધિઃક !
ધિઃક જેણે નવ હરિગુણ ગાયા માયા લુબ્ધજનોને ધિઃક !
ધિઃક જેણે નીચ સ્વાર્થ સાધ્યો વાધ્યો દ્વેષ કુટુંબે ધિઃક !
ધિઃક જેણે ઉદ્યમ નવ કીધો લીધો યશ અવની નહીં ધિઃક !
ધિઃક જેણે પતિવ્રત તોડયું છોડયું નવદીન દુઃખને ધિઃક !
ધિઃક જેણે ઇન્દ્રી નવ જીતી પ્રીતિ ઇશ ન રાખી ધિઃક !
ધિઃક જેણે ષડ શત્રુ સેવ્યા ટેવ્યા દુષ્ટ જનોને ધિઃક !
ધિઃક જેણે સ્વકુળ લજાવ્યું ગજાવ્યું નામ કપુતે ધિઃક !
ધિઃક જેણે પિતુ માતાને પોષ્યાં શોષ્યાં સુખનાં સાધન ધિઃક !
ધિઃક જેણે વેચી છે કન્યા અન્યાય કરનારાને ધિઃક !
ધિઃક જેણે બહુ લાંચો લીધી પીધી કેફ તે નરને ધિઃક ! "

" દોસ્ત નવલકિશોર, હવે જમાનો તેની પૂર ઝડપે આગળ વધે છે. દુનિયા દીવસે દીવસે બદલાતી જાય છે. મનુષ્યોનાં મન અધીરાં અવિશ્વાસુ અને મેલાં થતાં જાય છે વાત કરતાં મીનીટે મીનીટે બદલાઇ જાય છે. જ્યાં ત્યાં આંખો મીંચી પૈસો પેદા કરવો એનીજ ધુન ચોગરદમ અવલોકાય છે. પૈસા સારૂં ગમે તેવાં પાપકર્મો કરવાને પુરૂષો પછાત પડતા નથી; બસ હવે તો.

* * * *

કર્યા વિણ કાળાં ને ધોળાં નથી પૈસો જગે મળતો,
કર્યા વિણ ઉંધાં ને આડાં નથી પૈસો જગે મળતો;
કર્યા વિણ દગા ને ફટકા નથી પૈસો જગે મળતો,
માર્યા વિણ સ્નેહીને ઝટકા નથી પૈસો જગે મળતો.

" આજ રસમ આજકાલ વ્યવહારમાં વિલોકાય છે."

" ચંદ્રકીશોર તેં પણ અચ્છી કહી કેમકે,"

* * * *

નથી કાંઈ બૂરૂં કે સારૂં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર,
નથી કાંઈ મારૂં કે તારૂં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર:
નથી કાંઈ મીઠું કે ખારૂં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર,
નથી કાંઈ વેરી કે પ્યારૂં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર.

બસ આંખ મીંચી મારીઝુડી દમડા પેદા કરવા એજ આજકાલ પુરૂષાર્થ મનાય છે. જમાનામાં દીવસે દીવસે પેદાશ ઓછી થતી ગઇ. ખર્ચ વધી ગયાં અને જરૂરીઆતો એની એ કાયમ રહી. ફેશનના વાયરે ચઢી કાંઇક લહેરીઓ વંઠી ગયા, અને કંઈ જણા સુધારામાં સુધરી ગયા. હવે નાંખ્યા નંખાતા નથી. એટલે આજકાલ લોકોની આંખે ચઢવાનો વખત આવ્યો. ફાંફાં તો ઘણાંએ મારીએ છીએ પણ કીસ્મત યારી આપતું નથી. હાથમાં લીધેલી કોડી ધાર્યો દાવ પાડતી નથી "

" નવલકીશોર, હું પણ સવાર થતાંની સાથેજ હમભેર સ્વાર થઇને બહાર નીકળું છું પણ ક્યાંઇ કીસ્મતના પગલાં પડેલાં જણાતાં નથી, શિકાર તો ઘણાએ શોધું છું પણ મારો બેટો કોઇ હરીનો લાલ હાથમાં આવતો નથી. રાત ને દીવસ સીંગલ પર સીંગલ ઠોકી ડંડો ઝાલી ડાંડીઓ બની મારા કીસ્મતની દાંડી પીટું છું, પણ નગારખાનામાં તતુડીનો અવાજ સંભળાતોજ નથી. જ્યાં જઇએ ત્યાં જેન્ટલમેન ગેંગ ! લૂણા

પાર્ટીમાં સીંગલીઆજ અથડાતા માલમ પડે છે. સાલ્લુ જ્યાં જોઇએ ત્યાં સ્વાર્થ અને સીંગલ!! બસ રહા વિના કાંઇ બીજી વાતજ નહીં."

*   *   *   *

" ચાહ તારી ચાહના જ્યાં ત્યાં વિશેષ વધી પડી,
મ્હોં ફાટમાં મ્હોં ફાટતું તુજ માટ તલસે જીભડી;
દાતણ કર્યું કે ના કર્યું પણ રાંડ તું તો ત્યાં ખડી,
તારા વિનાની જગા એકે ખોળી જોતાં ના જડી.
અટકી નહીં તું એટલે જ્યાં શાક લેવા જન જતા,
બાજારમાં સુખશાંતિ ગૃહમાં દેખી તુજને પેસતા;
એ ચાર મિત્રો ત્યાં મળી સત્કાર તારો બહુ કરે,
ખોરાકમાં નહિ ભાન રહેતું પટ તુંથી ત્યાં ભરે.
મધ્યાન્હથી સંધ્યા થતાં તો ફેર કરતી ડાકિણી,
જમવા ન દે એ ચાર વેળા જીવ લેતી શાકિણી;
સંધ્યા તણા વાળુ વિષે પણ ભાખરી સાથે ખરી,
વળી રાતમાં પણ વળગતી જાણેજ બીજી વ્યંતરી.
સૂતાં સૂતાં પણ સ્મરણ તારૂં સ્વપ્નમાં પણ આવતી,
વિશ્રાંતિ ગૃહને વીશીઓમાં ભક્તને ભટકાવતી;
બુબડાટ પણ તારો થતો વળી જાગવું તુજ જાપથી,
નાસી ગયા દહીં દુધ આદિ પાપણી તુજ પાપથી.
મહેમાન આવ્યા એ ઘરે સત્કાર તારાથી થતો,
ઉત્સવ અને મિજલસ વિષે વૈભવ ન તુજ વિણ છાજતો;
નાટક વિષે ચેટક વિષેજ મુસાફરીમાં તું ખરી,
અતિ ગરમ ફડફડતું કલેજું બાળતી તેમાં ઠરી.

આચાર ભ્રષ્ટ કર્યા વળી આરોગ્યતા ઝડપી લીધી,
કરી મંદ જઠરાગ્નિજ દુર્બળ ધાતુઓ બાળી દીધી;
ચુડેલ ચૂસે રક્ત નિશદીન રોજના રોગી કર્યા,
આશ્ચર્ય વૈદ્ય હકીમ ડૉક્ટર સર્વ કો તુજને વર્યા.
ફરિયાદ તારી કયાં કરૂં આધીન કરી સહુને કબ્યા,
જે ન્યાયના દેનાર ન્યાયાધીશ પણ તુજથી હબ્યા;
ઇન્સાફ જો મૂકી અધુરો વખતસર તે સંચરે!
આવીને ચેમ્બર માંહે પેસી થાય તાબે તાહરે.
ભૂલ્યો હું તુજને દોષ દેતાં તું બિચારી શું કરે:
આંખ્યો છતાં જન અંધ બનીને દીપ લઈ કુવે પડે.

દુર્વ્યસન–દોષદર્પણ

"ચંદ્રકીશોર તું પણ એક રમકડું છે, આજકાલમાં છતવાળા અને અછતવાળામાં પગથી માથા સુધી સ્વાર્થ રહેલો છે. બધાંને ઉભેગળે ખાવાની ટેવ પડેલી છે. મફતના મલીદા મારવાનો હરામચસ્કો લાગેલો તે કેમે કરીને ટળતો નથી. નથી ઢાંકયા જણાતા અને નથી નાગા જણાતા, નથી ડાહ્યા જણાતા અને નથી ઘેલા જણાતા; જ્યાં પેદા કરવાનો પરપો હોઠમાથી બહાર પડયો કે તરતજ સ્વાર્થની માંખ્યો આસપાસ ગણગણ કરી અકળાવી દેવાની. પૈસાનું નામ સાંભળતાંજ સ્વાર્થના હૈસા મચાવી મુકવાના! યાર હવે તો દાઢીયાં વગર અકળાયા, માથે વાળ છે એટલું દેવું જોતજોતામાં થઈ ગયું. બજારના રસ્તા પણ આડા અવળા વટાવી ગલી કુંચીઓ શોધવી પડે છે. સાહેબ હવે કાંઇ સાહ્યબી ટકી રહે તેવો અખતરો બતાવો!!"

" ભાઈ જે આવે તે હોઈઆં કરવાની આદત પડી હોય તે કેવી રીતે એકલા એકલા હોઈઆં કરી શકાય? બધાને પેટ લાગેલું હોય છે. સ્વાર્થ સર્વને સરખોજ હોય છે કેમકે,

" બધી વાત છે બુરી સ્વાર્થ વિણ બધી વાત છે બુરી;
છોટા મોટા કરે લખારા લુલી હલાવી શુરી:—૮
જતવાળા પણ છાનીમાની મુકે ગળા પર છુરી:
ડાહ્યા તે પણ બની દીવાના જાય સ્વાર્થમાં સરી:—૮
હોય બચ્યું કે પચ્યું પેટમાં સ્વરૂપ સ્વાર્થ ઉર ધરી:
હરીજન લોચન અંધ બને છે સરે સ્વાર્થ જ્યાં જરી:—૮
મધપૂડા પર ભુખી માંખીઓ ભમે મધુમાં મરી;
સ્નેહી ક્ષણમાં વેરી બનતો સ્વાર્થ વાત જ્યાં ફરી:—૮ "

" દોસ્ત હવે કાંઇ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી સોનાની ચલ્લી હાથ કરવાનો ઉદ્યોગ આદરો તો સારૂં!! "

" મારો પણ હવે એજ વિચાર છે. હાલમાં ખીસ્સાં પાકીટ ખાલી છે. કોઈ માલદારનો માલ મળે તોજ ખીસ્સાં તર થાય એમ છે. "

" ચંદ્ર તું પેલા જુગલકીશોરને ઓળખે છે? "

" હા તેનું નામ બે ચાર વખ્ત મારા કાનપર અથડાયું છે. "

" તેને મીલાવાનો પ્રયત્ન કરો તો કાંઇ નસીબ ફળે! કારણ કે તે મોભાગ્રબુદ્ધિનો છે અને તમે કુશાગ્રબુદ્ધિના છો એટલે રંગ બરાબર જામશે!! "

" હાં તેં પણ ઠીક યાદ દેવરાવ્યું. આજકાલ તેના પણ

પોબાર છે. બધો:કાકાનો વારસો તેના હાથમાં આવ્યો છે. માણસ જાતે સીધી લાઈનનો છે. ધોળા કાચનો શીશો છે; ભોળો છે અને કાંક સુધારાને વાયરે ચઢેલો છે, એટલે આપણે જો પગપેસારો કરીશું તો કાંઇ ખાલી હાથે આવીશું નહીં; એ શીશામાં જેવો રંગ રેડીશું તેવો રંગ રેડાશે."

"ત્યારે તમે એને કોઇ પણ પ્રકારે લલચાવી ફોસલાવી ચંબેલીજાનને ત્યાં લ્યો, એટલે કોડ સારી રીત ચીરાશે. એને ઘેર ઘણા ઘણા સુંદરતાના નૌતમ નમુના આવે છે; એકાદ લપ વળગાડીશું એટલે આપણા ત્યાં પોબાર થશે."

"સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તેને ત્યાં પેલા પરસોત્તમનો પગપેસારો છે. આજકાલ તે પરસોત્તમની આંખે જુએ છે; જો એનો કાંક પ્રસંગોપાત કાંટો નીકળી જાય તો મામલો બધો સુધરી જાય."

"પરસોત્તમ ન હોય ત્યારે આપણે બંને એને બંગલે જઇએ અને વાતમાં પલળે તો એને લઇ બારોબાર હવા ખાવા ઉપડીએ."

"અરે સહેજ મારા પ્રસંગમાં આવ્યો તો હું એને સારી રીતે મેળવી લઇશ અને આપણા દાવપેચમાં કેળવી લઇશ."

"ઠીક ત્યારે ચાલો અત્યારે એના બંગલે!! જેટલી બને તેટલી પેરવી કરી તેને વિકટોરીઆમાં લઇ ચંબેલીજાનને ત્યાં જઇએ, મેં તેને ઘણા વખતથી વાત તો કરી રાખી છે, કે કોઇ નાજુક પરસ્તાનની પરી આવે તો ખબર આપજે! વખત આવે આપણા બચાનો હાથ સારો રીતે ભરી લઇશું!!"

"દોસ્ત ચંબેલીજાન તે તો કોઇ ચંબેલીજાનજ છે!! એનાં નયનનાં નખરાંનો ઈજારો તો એની પાસેજ છે. એના ઘડી ઘડીના રંગ કાંઇ ઓરજ છે. રાજવળાના ઠાઠમાં દેશ દેશાવર મુસાફરી કરી કંઈ કંઇ બુલબુલનાં બચ્ચાં પકડી લાવે છે. જોત-જોતામાં બારોગાર અધરીઆં સાટાપાટાં કરી ક્યાંનાં ક્યાં પંખીડાં ઉડાડી મુકે છે-તેની કાંઇ ખબરજ પડતી નથી."

"ત્યારે ચાલો હવે જુગલશેઠને બંગલે!! વખત આવે બધુએ જોઇ લેવાશે!!" આ પ્રમાણે મસલત કરી ચંદ્રકીશોર અને નવલકીશોર બંને જણા વાતો કરતા કરતા જુગલકીશોર શેઠના બંગલા ભણી વળ્યા. જુગલકીશોર શેઠ પરનારીની યારીનો રાગી હતો. તેની આસપાસ હાજી હા કરનારા અને મીઠું મીઠું બોલી ફોસલાવી ખાનારા કંઇ અદ્ધર લાલાઓ વીંટળાઇ વળ્યા હતા. આખો દીવસ જુગલકીશોર તેના ગોઠીઆના પ્રસંગમાં (રંગમાં) ચકચુર રહેતો હતો. જે કોઇ આવે તેને આવવાની છુટ હતી. શહેરમાં જેટલી નાટક કંપનીઓ આવે તે તમામની તે અઠવાડીઆમાં એકાદ બે વખત ઓછામાં ઓછી મુલાકાત લેતો હતો. જો તે કંપનીમાં એકાદ સ્ત્રી એકટર જોવામાં આવતી તો કંપનીના પૂરા ભોગ મળતા. જ્યારે તે એકટ્રેસ જુગલકીશોરના પંજામાં આવતી હતી; ત્યારેજ તે કંપનીનો કેડો મુકાતો હતો. સીનેમેટોગ્રાફ બૉલપારટીઓ અને સારામાં સારી રાંમશર્ગરિાની નાચ તેની હાજરી વિના ભાગ્યે કોરા રહેતા હતા. જ્યાં જુગલ સાહેબની સ્વારી હોય ત્યાં કંપનીવાળાએ પેદાશ પણ સારી હોય.

પાંચ પાંચીશ મિત્રોના સાથ વિના કોઈ દીવસ પણ એકલા જુગલ-કીશોરશેઠ નાટકશાળામાં પગ મુકતા નહીં. સાંજ પડે દરરોજ સો બસો રૂપીઆનું શેઠનું પાણી થતું હતું. સવાર થતાં મોરનીંગ ટી પારટીમાં ગમે તે મિત્ર શહેરની ગમે તેવી નવા જુનીનો ગપાટો લઇને શેઠ પાસે આવ્યા વિના રહેતો નહીં; શેઠ પણ કાચા કાનના અને સ્વભાવે ભોળા હોવાથી જે કાંઈ કહે તે તમામ સાચું માની લઇ જેમ સાથી હાથમાં નચાવે તેમ નાચતા હતા. અત્યારે શેઠ એકલા પડયા હતા. તેમની તહેનાતમાં હાલમાં કોઇ નહોતું. શેઠાણી સેજલદે પણ સવારથી પીયર પધાર્યાં હતાં. શેઠ પણ આજની રાત ક્યાં ગાળવી તેનો ઉંડો વિચાર કરતા હતા. આ અરસામાં ડાળીઓ અને માધીઓ અર્થાત્ ખાપરો અને ઝવેરી ચંદ્રકીશોર અને નવલકીશોર બંને જણા શેઠની પાસે આવ્યા. શેઠ પણ તેમને આવેલા જોઇ સત્કાર કરતા વખત ગાળવા લાગ્યા.

"ચંદ્રકીશોર તમે તો આજે ઘણા દીવસે જોવામાં આવ્યા. આ નવલભાઇ વખતો વખત રસ્તામાં ભેગા થતા હતા; પણ તેતો બિચારા સલામ ભરી રસ્તોજ માપતા હતા!!"

"સાહેબ મોટા માણસો રસ્તામાં મળે ને શીર ન ઝુકાવીએ તો શીર વખત આવે ધડથી જુદું થાય."

"બરાબર બરાબર દોસ્ત અચ્છી કહી!"

"કેમ વારૂં એમ બોલ્યા?"

"સાહેબ શેઠીઆ લોકોને સલામ ભરવામાંજ સ્વાર્થ રહેલો છે. અમારા જેવા ગરીબ માણસોનું કલ્યાણ શેઠીઆઓની સલામોમાંજ સમાએલું છે."

"ખરી વાત છે સાહેબ. સલામીમાંજ સલામતી રહેલી છે."

"કહો કાંઇ કામકાજ!!"

"સાહેબ આપ એક વખત ઓહરજાનના જલસામાં મને ભેગા થયા હતા. તે વખતે આપ બોલ્યા હતા; કે કોઇ સારા ખાનદાનું બુલબુલના બચ્ચાં જેવી પ્રેમની પૂતળી નજર કરતાં મળી આવે તો મને ખબર આપજો. મારે તેને ભારે પગાર આપી શહેર બહાર બંગલામાં રાખવી છે અને તેની સાથે મહોબત બાંધી અલાયદા રહેવું છે!!"

"હા યાર, તમે પણ ઠીક યાદ દેવરાવી!! હું તો તે વાત કેવળ ભૂલીજ ગયો હતો. આપણું મન હવે શેઠાણી પરથી ઉતરી ગયું છે. રોજ સાળી વાતે વાતે અને રાતે રાતે તકરાર થાય. ઘડી ઘડીના વાંધા પડે તે કાંઈ આપણા જેવા સ્વતંત્ર માણસથી સાંખી ન શકાય! શેઠાણી ભલે સુંદરતામાં ગુલાબ રહ્યાં, પણ આપણે તો બંદા નવાબજ છીએ, અરે ભોગી ભ્રમરજ છીએ. મીઠા મીઠા કુસુમોની મીઠી મીઠી સુગંધી લેનારા મીઠા મધુકર છીએ. આપણાથી કોઇનો તાબીઓ ઉઠાવી શકાય નહીં. અહીં તો મન માને ત્યાં સુધી મજા લેવી; મન કંટાળ્યું કે ચાલ જીવ બેસ બીજા ફુલ ઉપર!! જે સુમનોમાં સુગંધી હોય ત્યાંજ જઇને વસવું!!"

"તો સાહેબ હવે ખરો વખત આવ્યો છે. એક મંખીડું જાળમાં મહા મહા પ્રયત્ને પકડાયું છે!!"

"ત્યારે બંદા તૈયાર છે!! ને કાંઈ જોઇએ તે લઇ જાઓ અને તેને મારા હવાલામાં સોંપી દો!!"

" સાહેબ ત્યારે આજ રાતના નવ વાગતાં તૈયાર થાઓ. પેલી ચંબેલીજાનને ત્યાં એક નૌતમ નમુનો આવ્યો છે. તમે નવલકીશોર સાથે વિકટોરીઆમાં બેસી ચંબેલીજાનના મુકામે આવો; હું અત્યારે ત્યાં બારોબાર જઈ મારી જાળ બિછાવું છું અને ચંબેલી તથા તેના પંખીને જેમ બને તેમ હાજી હા ભણાવી તમારા સત્કારને સારૂં તત્પર કરૂં છું, સમજ્યા કે મારા જુગલકીશોર સરકાર ! ! "

" વાહ વાહ ઘણીજ સારી તદબીર ! ! દોસ્ત તમારા વિના આ કાર્ય બીજો કોણ કરે ? હું પણ આજરોજ ભાગ્યશાળી થયો કે આપનાં અત્યારે દર્શન થયાં. કહો કાંઇ જોઇએ છીએ ? "

" હા વખતે કાંઇ જરૂર પડે ખરી ! ! ચંબેલીના કામમાં દામ જોઇએ ખરા ! ! "

" કહો ત્યારે શું આપું ? "

" ફક્ત ત્રણહજારનાં નોટ હોય તો આપો; પછી જરૂર પડે બીજા લેવાશે ! ! જો બનશે તો એટલામાં એને રમાડી દઇશું ! ! "

" અરે ત્રણનાં ચાર લ્યોને ! અહીં શો હીસાબ છે ! માલ માથા વિના મળે નહીં ! જાણો છોને માથા સાટે માલ મળે ! ! આ જમાનામાં માથું શું ? તો માથામાં મની દામ અને માલમાં મધુરી મધુરી મોહીની ! બુલબુલનું બચ્ચું, વસંત કોકીલા મીઠી મેનાં સમજ્યા કે મારા જીનાબે આલી ! ! "

" અરે વાહરે મારા ઉમરાવ શેઠીઆ ! ખાનદાની વગર ખાનદાનીની કીંમત ન થાય ! "

" લ્યો દોસ્ત આ નોટનો થોકડો; પેલી ચેર પર બેસી ગણી લ્યો ! ! "

" અરે સાહેબ તમારા આપ્યામાં ગણવું શું ? મોરના ઇંડાને ચીતરવાં પડે ? "

" ઠીક ત્યારે તમારી મરજી ! ! "

" તો સાહેબ હું હવે રજા લઉછું; આ નવલ જોડે આપ વહેલા પધારજો. "

" હાજી પધારો ! લ્યો ચાલો નવલકીશોર પેલા હોલમાં પધારો; ચાલો આપણે નાઇટ ડ્રેસ તૈયાર કરીએ. જરા બારબરને બોલાવી શેવીંગ કરાવી જરા ફેશનેબલ બનીએ ! ! "

" હાજી જેવી આપની મરજી ! ! "

" જુગલકીશોર અને નવલકીશોર બંને જણા ટાપટીપ કરવામાં ગુંથાયા; અને ચંદ્રકીશોર ત્રણ હજારનાં નોટ લઇને ઘરભણી વળ્યો. તેને આજે સારા શુકન થયા. ઘણા દીવસનું દળદર ગયું; તે તો બિચારો તાબડતોબ જીવ લઇને ઘર ભેગો થઇ ગયો, અને પોતાનો પટારો ઉઘાડી ત્રણ હજારમાંથી તેરસો તો પહેલ વહેલા બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય કોરે મુકી દીધા; સાતસોનાં નોટ નવલકીશોરને સારૂ ઇલાયદા કબાટમાં કોરે મુકયાં; અને ત્રણસોનાં નોટ બજારનું દેવું ચુકવવા ખીસ્સામાં ઘાલ્યાં; અને બાકીનાં સાતસોમાં ચંબેલીને રમાડવાનું ધાર્યું ! અત્યારે તે ઘણાજ ઉમંગમાં આવી ગયો; અને એકદમ ખાધું ન ખાધું કરી ડ્રેસ પહેરી બણી ઠણી બહાર નીકળી પડયો; જે કાંઇ

બજારનું દેવું હતું તે તમામ ચુકવવા મંડી પડયો. એક બાજુ જુગલકીશોર શેઠ પરનારીના મોહના તરંગમાં ઝુલવા લાગ્યો, અને બીજી બાજુ ચંદ્રકીશોર લક્ષ્મીના સ્વાર્થના તરંગમાં ઘુમવા લાગ્યો; લોભીયા હોય ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે એ સૂત્રાનુંસાર બંને કીશોર મિત્રો જુદા જુદા સ્વાર્થમાં રમવા લાગ્યા !!

રાજવંશી ઠાઠમાઠવાળી ચંબેલી જાન અને ગુલાબજાનના રથમાં બેભાન અવસ્થામાં ઉચકી લીધેલી કુંદન અત્યારે ચંબેલીજાનના દેદીપ્યમાન બંગલામાં ભવિષ્યનો કાંઈ ઓરજ વિચાર કરતી બેઠી છે. ચંબેલીજાન જાતની ગુણકા એટલે અષ્ટાંગે કુડ કપટવાળી મહા ચતુર અને પ્રવીણ નાયકા હતી. તે એકદમ કુંદનને પોતાની સ્થિતીની ખબર પડવા દે એવી ઉદ્ધત અને સાંહસિક વૃત્તિવાળી સ્ત્રી નહોતી. તેણે કુંદનને પોતાના બંગલામાં ઘણીજ સારી રીતે રાજસિક ઠાઠમાઠમાં રાખી હતી. તેની માવજત ઘણીજ ઉંચા પ્રકારની કરી હતી. એકંદર રીતે કુંદનને સારી રીતે બાલાશ રાખી ઉછેરી હતી. કુંદન પણ આ છુપી ડાકણીની કપટજાળમાં ભોળવાઇ ગઇ હતી. તેના મગજમાં સ્વપ્ને પણ ચંબેલીજાનની જાત વિષે વિચાર આવતો નહોતો. ચંબેલીજાન પણ એક બીજો બંગલો ભાડે રાખી તેના ધંધાના મોહબતીઆ યુવકોને મળતી હતી; અને ઘણાને કુપ્પામાં હાથ મુકાવી ખંખેરતી હતી.

ચંબેલી આખો દીવસ કુંદનની તબીયત ઉઠાવતી હતી; અને તેને જે કાંઈ વાંચવાં લખવાનાં સાધનો જોઇએ તે પૂરાં

પાડતી હતી. વખતો વખત તેની સાથે તે વાદ વિવાદમાં ઉતરી હાજી હા ભણતી હતી. તે સારી રીતે સમજતી હતી કે જ્યારે ત્યારે કુંદનને સપડાવતાં પોતાનો નીચ ધંધો પ્રગટ થઈ જશે, અને આ સુજાણ બાળા દરેક પ્રયત્ને સામી થઇ નામોશી આપી છટકી જશે. તે રાત દીવસ કુંદનને સૂતી વેચી નાંખવાનો વિચાર ચલાવતી હતી: જો કોઈ ખીસ્સાનો તર અને હૈયાનો ફુટો લાલ શેઠીઓ મળે તો સારી રીતે હાથ ભરાય તેટલો માલ લઈ કુંદનની બારોબાર દરબારી ઠાઠમાંજ વેઠ કાઢવી; અને પોતે સારી રીતે ધનમાલ હાથ કરી થોડાક વખત સારૂં દેશ પરદેશ અગીઆરા ગણી જવા, આં પ્રમાણે સ્વાર્થ તરંગમાં ચંબેલીજાન ઘુમતી હતી.

ભાગ્યહિન કુંદન જ્યાં કયાંઇ વિરામ મળતો કે તરતજ રાત દીવસ હીરાલાલના વિચાર તરંગમાંજ ઝુલતી હતી. તેને હીરાલાલના નામ સિવાય કાંઇ બીજો ધંધોજ નહોતો આઠે પુહોર અહરનીશ હીરાલાલનાજ ધ્યાન ગાનમાં ગુલતાન રહેતી હતી, વખતો વખત તે મૂર્છા અને ઘેલચ્છામાં આવી જતી હતી. ચંબેલીજાનના સહવાસમાં આવ્યા પૂછી તેને કાંક વધારે શાંતી મળી હતી. તેણે પોતાનું તમામ દીલ ખોલીને વાત કહી હતી. ચંબેલીનો રાજવંશી ઠાઠ જોઇને તેને કોઈ ભાયાતની રાજવંશી રાણી તરીકે ધારતી હતી. તેના સહવાસ અને પ્રયત્નથી તેને કાંઇ વધારે શાંતી મળશે અને હીરાલાલ સંબંધી શોધ ખોળ કરાવી તેનો કાંઈ પત્તો લાગશે એવી આશાની ઉમેદમાં નાચતી હતી. અત્યારે તે પોતાના અવાસમાં એકલી હતી. ચંબેલીજાન

પણ કાંઈ પ્રસંગોપાત કાર્ય સારૂં બહાર ગએલી હતી; ફક્ત બંગલા નીચેના હોલમાં પરિજન વર્ગ સિવાય અન્ય કોઇ દૃષ્ટીગોચર થતું નહોતું. એક આરામચેરમાં નિરાંતે વિશ્રાન્તી લેતી કાદંબરીની નવલકથા વાંચતી હતી. ચંદ્રાપીડની સ્થિતી સંબંધી વિચાર ચલાવતી તે મગજમાં તર્કવિતર્ક કરતી હતી.

* * * *

“ મનડાની વાતો મારી મનમાં સમાતી,
દાંત છેદે જ્યાં રસના કાંઈ ન કહેવાતી;
થતાં પ્રીત લાગી વ્હાલી હવે જીવ જાયે,
દીલડાની દાઝી દીલમાં દુઃખે દબાતી.
લટકાળા લાલે લટકે આવી લોભાવી,
મીઠી મીઠી મોહનીએ હું તો મુંઝાતી,
રસિક હૃદયની વાતડી કોઇને કહી ન જાય,
લોક લાજથી જગતમાં કહેતાં હાંસી થાય. ”

“ વિભુ વિભુ મારૂં હવે શું થશે ? તું પણ કેડ બાંધીને મારો કેડો લેવા તૈયાર થયો છે. મને નથી ઉગારતો કે નથી મારતો ! નથી ઠારતો કે નથી પ્રજાળતો; ઘડીમાં દુઃખના દાવાનળમાં ધકેલી દે છે; અને ઘડીમાં કોરે કરી ઉગારી લે છે; તારી શી ધારણા છે તે મારા કબ્જામાં નથી આવતી. દીનબન્ધુ બીરદ ધારણ કરી દીનને દમતા તું પાછો પડતો નથી; મારે તે તને કહેવું શું ? હવે હું તને ક્યાં સુધી ભજું ! મન અને તન બંને પરવશ થઇ ગયાં, અરે પ્રાણ રહીત થઈ ગયા, અરે તને અને દુનિયાને પણ વિસરી ગયાં. અરે હવે હદ આવી ગઇ ! દુઃખના

ડુંગર શીરપર ડોલી રહ્યા! માધવ માધવ હવે કરૂણા કરો! આ કીકરીના કષ્ટ કાંઇક તો હરો! અરે હાય હું આ શું બોલું છું? કોને કહું છું? દોષ કોને આપું છું! હું જાતે દોષીતજ છું. કર્મે દુઃખ લખાવીનેજ આવી છું તો પછી ભોગવ્યા વિના છુટકોજ નથી. ગયા ભવના કે આ ભવના કરેલાં કર્મનાં ફળ ભોગવવાં ત્યાં સુખ દુઃખ શાને માનવાં! સારાં કર્મનાં ફળ ભોગવતી વખતે પરમાત્માનો આભાર માનતો નથી, તો પછી નઠારાં કર્મનાં ફળ ભોગવતી વખતે શા વાસ્તે પરમાત્માને દોષ દેવો?? પકવાન આરોગતી વખતે હરીને યાદ ન કરી શકાય તો પછી સૂકી ભાખરી ખાતી વખતે હરીને શું કામ ઠપકો આપવો અથવા વૃથા તેની દયા શા વાસ્તે માગવી? શું પરમાત્મા તે કાંઇ કૃશવતનો ધંધો આદરી બેઠો છે! નીચ સ્વાર્થ સારૂ અનાથના ગળાં રેંશી પાછળથી પૂન્યમાર્ગમાં પૈસો વાપરવો; અને પોતીકાં ગળાં રેંસાતી વખતે આકરી બાધાઓ રાખવી. અગર અંત્તકાળીઆં દાન કરી પ્રભુને સમજાવવો તે શું પાપ નથી, પરમાત્માની હાંસી નથી, અરે તેને ક્રોધાયમાન કરવાનો કીમીયો નથી?! જ્યારે આવો અનર્થ આદરતા મન પાછું પગલું ભરતું નથી તો પછી કુદરતી આવતાં દુઃખને વાસ્તે મન શા સારૂ વલોપાત કરે છે! અરે અણધાર્યું આવતું દુઃખ એ દુઃખ નથી પણ ભવિષ્યનું અચળ સુખ છે. અધીરા મન અરે શ્રમીત થએલા તન હવે તારો અકળાયે કાંઇ છુટકો નથી; બસ હવે તો દુઃખની સામા થવામાંજ શોધ્યું સુખ મળશે; કેમકે,

*   *   *   *

" દુઃખ દુઃખ શું વદો જગતમાં દુ:ખ દોહ્યલું મળે,
કાયા માયા ક્યાં છે જુદી જીવ જીવનમાં ભળે;
દુ:ખ છે મીઠી સુખ છાયા શાંતી માને તેમાં ડાહ્યા:
પાણીના પરપોટા સમ સુખ સુંદર જોતાં ભાસે,
ઝાકળ બિન્દુ મોતી જેવું જુઓ ચળકતું ધ્યાસે;
પલકમાં જોતાં થાય વિનાશ સમજી કરો સુખનો કયાસ.
ચઢતી પડતી ધરી અનાદી ઘડી ઘડીમાં ફરતી.
માનવ જીવન રથનાં પૈડાં તાપ છાંય લ્યો વરતી.
પડે જે માથે કારમું દુઃખ માનવું તેને સાચું સુખ:
માયા મમતા ધરીને મનમાં કરે સુખ અભિમાન.
છકીને છતમાં ધન મદ ધરતાં એ નર નહીં નાદાન;
ખરે જેમ પીપળ પરથી પાન ભટકતા ભૂમીપર જેમ શ્વાન. "

મન વાળી હ્રદયનો ઉભરો શાન્ત કરી કુંદન આરામચેર પર મોં ઉપર રૂમાલ ઢાંકી સ્વસ્થ પડી રહી. આ અરસામાં ચંબેલી જાન બહારથી એકાએક કુંદનવાળા ખંડમાં આવી અને કુંદનને ચેરમાં જંપેલી જોઇને મન સાથે વિચાર કરવા લાગી ! !

" અહા જીવ આ અલબેલી પ્રવીણ પોપટડી મારા કપટ પિંજરમાં શી રીતે પૂરાશે ? જેટલી ચતુરાઇ અને ચાલાકી ચલાવાય તેટલી તેની સાથે ચલાવી પણ ચતુર ચતુરા મારી જાળમાં આવતી નથી. તેને વૈભવની અનેક લાલચોમાં લલચાવી પણ લલિતાંગી લલના કશાથીએ લલચાતી નથી. તેને વાતો વાતોમાં અનેક રીતે ઉડાવી પણ એકની બે થતી નથી. જેમ જેમ તેની

સાથે અધિકાધીક પ્રસંગ પાડતી જાઉં છું; તેમ તેમ તે વધારે શંકાશીલ બનતી જાય છે. હવે તો આજે છેલ્લી વાર તેને ખુબ સમજાવવી ધારી છે; જો તે માનશે તો ઠીક, નહીં તો પછી જાત ઉપર જઇ તેને સૂતી ચેચવી પડશે. આ પાપ વળી ભણેલું અને પૂરતી રીતે પાવરધું થએલું છે; એટલે તેની સાથે હજાર ગરણે પાણી ગાળવાનું કામ છે. જે કોઇ પ્રસંગોપાત વાત કાઢવી તે સારી રીતે વિચાર કરી પ્રસંગને અનુકુળ આવે તેવી રીતે છેડીને મનના ધારેલા નિશાન ભણી જવાનું છે, આહા અત્યારે તે શાંતીમાં તરુતી જણાય છે. વાહવાહ છે પણ રૂપનો અવતાર! કુસુમની કાચી ખીલતી કળી! જો તે મારા વિચારમાં મળી જાય તો જરૂર મારો અને એનો એક પલકમાં ભાગ્યોદય થઈ જાય; પણ માને શી રીતે? જો વાત કરતાં કરતાં જાત ભાત જણાઇ ગઇ: અગર મુદ્દાની બહાર બોલાઈ જવાયું તો તરતજ તે બાળા લાત લગાવી વાત બગાડી નાંખવાની અરે જોતજોતામાં અજબ ગજબ કરી છટકી જવાની, અરે હાય મારી સઘળી આશા ધુળમાં મેળવી ભાગી જવાની! હશે હવે જેમ થાય તેમ ખરૂં પણ આજતો સાહસનું પગલું ભરૂં તે ભરૂંજ! અત્યારે મારી તમામ કુશળતા પ્રવીણુતા ચાલાકી સ્ત્રી ચરીત્ર અને મોહનીમંત્ર જે કાંઈ જાણું છું તે તમામ અત્યારે અજમાવી જોવાનું છે. જો ભાગ્યોદય થવાનો હશે તો તરતજ તે બાળા મારા મતમાં ભળી મળી જશે, નહીં તો પછી વિપરીત વાત થતાં ઘર છોડી બલા દુર ટળી જશે! ? લાવ હવે તેને જાગૃત કરી જરા જુવાનીને

હીલોળે ચઢાવું !! કુંદન ! અરે કુંદન ! કુંદન !! "

"ઓહ કોણ તમે ! બહાર ફરી આવ્યાં ! કહો કેમ ! બોલો શો હુકમ છે ? ! "

"હવે આ તારા ચોપડા બોપડા દુર કોરે કરી જરા દીલને ખીલાવ; મનને મલકાવ !! "

"દીલને ખીલાવ્યું ખીલાવાતું નથી અને મનને મલકાવ્યું મલકાવાતું નથી ! અવસરના કાર્ય અવસરે થાય છે. કુદરતના રંગ કુદરતથીજ બદલાય છે !! "

"કુંદન જુવાની ચાર દીવસની છે. આજ છે ને કાલ નથી. રંગતનો રંગ સંગત વગર ઉડી જશે તો પછી રંગ ચઢવો મુશ્કેલ થશે !! જોબનીયું એ તો મહા મોંઘી ચીજ છે, તે જો એળે જશે તો પછી બધી જીંદગી ધુળ થશે !! "

"જુવાની માનવ જીવનની કીંમત અંકાવાની એક મોંઘી પરમ સુખદાયક અવસ્થા છે. વૈભવ અને વાસના તૃપ્ત કરવાથી જુવાનીની કીંમત થતી નથી. મનના વેગને જ્ઞાન બળે કુદરતની કક્ષામાં સચવાઇ રખાય તો જુવાની સદાકાળ સુખરૂપ નીવડે છે અને આખી જીંદગી શાંતીમાં પસાર થાય છે. "

"કુંદન અવસર વીત્યા મેઉલા નકામા છે. અવસ્થા વીત્યું જોબન, પણ એળે ગયુંજ સમજવું. જોબનીઆની બહારમાં જ્ઞાનગોષ્ટી અને વિદ્યાના ગુટકા વિષ સમાન છે. જુવાનીના ચણુતરમાં ભણતરનો ભવાડો છે; માટે આવ્યું સુખ માણવું તેમાંજ મઝા છે. "

“ મનને વિભળ બનાવી ધર્મની મર્યાદા બહાર પગ મુકી જોબનીઆને ઝોલે ચઢાવી જુવાની માણવી તેના કરતા મન પર અંકુશ રાખી એકાંતમાં બેસી ઇશ્વિર ભજન કરવું તે ઘણું સુખદાયક અને ઉત્તમ છે જુવાની એતો એક દીવાની અવસ્થા છે. નદીનું પૂર છે, મેઘ ધનુષ્યનો રંગ છે; ખીલેલું કુસુમ છે; સંધ્યાનો તરંગ છે; પલક પલકમાં પલટાતી એક કુદરતના રંગ બતાવનારી અજબ અવસ્થામાં જોબનીયાની અજાયબી માનવી એ જીવનમાં પલગે પલગે ગજબ ગુજારનાર જોબન વ્યાધી છે. વાસનાનો વ્યાલ છે. મૃગજળ સમાન મિથ્યા આશાઓની એક ઉંડી ભયંકર ખાંઇ છે; તેમાં જે પડયા તેનો પત્તોજ લાગતો નથી. ”

“ ત્યારે કુંદન તું આમ સદાકાળ આવીને આવીજ રહીશ. હીરાલાલને વાસ્તે મિથ્યા આશાના અજંપામાં ઝુલ્યાજ કરીશ. તને સાંપડવાનું સુખ તારા ભાગ્ય બળે દુર થયું તો પછી તું બીજો કાંઇ પ્રયત્નજ નહીં કરે ? ”

“ હું જેને એકવાર મનથી મારો કહી ચુકી તો પછી તે મારામાંજ મારૂં મન રમાડયાજ કરીશ. તે જો મળશે તો દીલના દુખડાં ટળશે નહીં તો તેનામાંજ આ તનમન સમાઇ જશે. મારા મનનું સમાધાન તેનાથીજ થશે. અન્ય પ્રકારના દીલાસાઓ અને વચનામૃત વગેરે તમામ વૃથા છે. તમને હું જો ભારરૂપ થતી હોઉં તો હવે મને રજા આપો. મારી પ્રકૃતી હવે સારી છે. અત્યાર સુધી તમે જે મારી સેવા ચાકરી કરી તે સારૂં આપની અત્યંત આભારી છું. જગત પિતા આપનું કલ્યાણ કરશે !

મારા મનની માલીક હું છું. તેના ઉપર કોઇનો અધિકાર નથી. મન સ્વતંત્ર છે. તેને જીતનારા કોક વિરલાજ હોય છે. વૈભવની લાલચો અને સુખની વાસનાઓથી મન કાબુમાં આવી શકતું નથી. મનને વશ કરવાને મન જોઇએ છીએ. મન મનથી જીતાય છે."

"ત્યારે હું પણ તને એજ સલાહ આપું છું, તારૂં મન ઠરે ત્યાં મનને મેળવી સુખી થા. નાહક જુવાનીને વલોપાત કરી વગોવી ન નાંખ! દીલને દીલમાં સમાવ. તને જે સારૂં લાગે તે કર! એકવાર ફરી નસીબ અજમાવ."

"એટલે તમે કહેવા શું માગો છો? મને તમારા વચન સાંભળી તમારી જાત ભાત ઉપર શક આવે છે. તમે કોઈ રાજવંશી નથી!! તમારા આચાર વિચાર મને હવે નિરાળાજ લાગે છે. ભલે તમે ગમે તે હો તેની મને દરકાર નથી. મહેરબાની કરી મારા મન ઉપર મુખ્તીયારી કરવી માંડી વાળજો. હું વિહ્વળ મનની સાહસિક અને અવિચારી અબળા નથી. ઠેર ઠેર વિષ્ટા ખાનારી કાગડી નથી. ચાટે ચાટે ચાટનારો કુતરી નથી. સ્વતંત્રતાની હવામાં ઉડનારી મક્ષિકા નથી; પણ એક નીતિ અને ધર્મની મર્યાદામાં રહી શિયળરૂપી મોતીનો ચારો ચરનારી રાજ હંસણી છું. મનથી જેને મારો કહ્યો તે મારા સારૂં સર્વાપણ કરનારી એક આર્ય બાળા છું. તમારો ઉપદેશ તમારા જેવાને કરજો. મને તેની તલમાત્ર પણ અસર નહીં થાય. અરે ભગવાન હું તો ઠેરની ઠેર રહી. એક ઉપાધીથી છુટતાં બીજી ઉપાધીમાં

ફસાણી! બ્હેન તમે કોણ છો તે મને પ્રથમ કહો!!"

"કુંદન કુંદન આમ છેક ગાંડી થાય છે. હું તને શું ખોટી સલાહ આપું છું. તને વગડામાંથી લાવી મહેલમાં રાખી માવજત કરી સારી કરી તેનો શું આ બદલો? મારી જાત ભાત જાણવાની તારે શી જરૂર પડી. હું એક ભાયાત વર્ગની રજપૂતાણી છું."

"તમારા સ્વામી ક્યાં? આ બંગલામાં કેમ કોઈ પ્રતિષ્ઠીત રાજવંશી પુરૂષ દૃષ્ટીગોચર થતો નથી. મને હવે તમારાં વચન સાંભળી ઘણોજ શક ઉત્પન્ન થાય છે. તમે રજપૂતાણી હો એમ હું હવે માનતીજ નથી. રજપૂતાણીના મુખમાંથી આવા મલીન વચન કદી નીકળેજ નહીં. જુવાનીની હીમાયત કરનારી કોઇ રજપૂતાણી ન હોય પણ કોઇ વંઠી ગએલી વામા અગર વેશ્યા કુલટા હોય!! રજપૂતાણી તો શિયળની હીમાયત કરે; તેના મુખમાંથી નીતિ અને ધર્મના ભરેલાજ વચનો ફુલની માફક બહાર ખરે! દીલ જોડાવનારા અને મનને મેળાવનારા કુડા વજાપહાર જેવા કુવાક્યો સ્વપ્ને પણ ન નીકળે. કહો તમે કોણ છો?!"

"કુંદન કુંદન હું તે હુંજ છું, હું પણ તારી સમાન એક ટેકી પુરૂષ પાછળ પ્રાણ અર્પણ કરનારી હઠીલી સ્ત્રી છું. મને પણ જો મારા મનનો માન્યો મળશે તો હું તેની સાથે લગ્ન કરીશ. નહીં તો તારી માફક આમ કુંવારી અવસ્થા ગાળીશ. અહીંઆ મારા માબાપના પૈસા ઉપર આ સાહ્યબી ભોગવું છું."

"અરે વાહરે તમારાં વચન! ગાડાનું પૈડું ફરે તેમ તમે પણ ફરવા માંડયું. જોતજોતામાં બદલાઇ જવા માંડયું. હું તમારા જેવી વિભળ મનવાળી સ્ત્રીઓના તેજમાં અંજાઉ તેવી નથી હાં! મારા મન ઉપર અસર કરવાને ઘણા ઘણા પાણીમાં મુઠીઓ ભરે છે. જો મારા મન ઉપર તેમની અસર થઇ હોત તો હું આ દુઃખ ભોગવત નહીં; અરે જો હું વૈભવની લાલચોમાં લંપટાઇ હોત તો રાજા જેવા મામાના દરબાર જેવા ઘરબારનો ત્યાગ કરી વગડો વેઠતી ન હોત સમજ્યાં?! જાઓ મારા જેવી મૂર્ખ સ્ત્રી સાથે માથાં ન ફોડો; એક ખુણે બેસી આ બધા ચાળા ચસ્કા મુકી જગદીશ્વરમાં જીવ જોડો કે તમારી કાયાનું કલ્યાણ થાય; અરે માનવદેહ ધર્યાનું સાર્થક થાય!!"

"તને જેમ જેમ સમજાવીએ છીએ તેમ તેમ તું વધારે સામી થાય છે. મારે તારી શી પરવા છે; માનવું હોય તો માન નહીં તો ઘરામાં પડ! ત્યારે અહીં રહેવું હોય તો રહે, નહીં તો આ બધો મુલક ઉઘાડો પડયો છે. સુખની વાત કહેતાં તું આટલી બધી તપી જાય છે, તને સારી શીખામણ આપીએ છીએ ત્યારે તું મારી ગુરૂ થવા આવે છે. આ વગડામાં રઝળતી મુકી હોત તો તેને કયારનીએ કાગડા અને ગીધે કોચી ખાધી હોત; દયા ડાકયણને ખાય છે, તને ઉગારી તેનો આ સરપાવ!! આ બધી સેવા ચાકરી કરી તેનો આ બદલો, મારી બાઇ જરા પ્રભુનો તો ડર રાખ!"

"હું પ્રભુનો ડર રાખીનેજ તમને કહું છું કે તમે હવે

પાપકર્મની હીમાયત કરવી મુકી ઘો. મને ઉગારી તો પ્રભુ તમને અનેક આફતમાંથી ઉગારશે, હું તમારી જન્મભર રુણી છું. કહો તો મારી ચામડીના તમને જોડા શીવડાવી પહેરાવું; કહો તો તમારા ચરણ ચાંપી તમારી તાબેદારી ઉઠાવું, પણ અનાચારના માર્ગમાં પ્રવેશ કરી મારા મનને કદી પણ ભ્રષ્ટ નહીં કરૂં તે નહીંજ કરૂં. તમે માર્મિક ભાવમાં જે મલીન ઉપદેશ મને કર્યો છે તે હું સારી રીતે સમજી ગઇ છું; ચંબેલીબા, આખરે ખરાબ તે ખરાબ અને સારૂં તે સારૂં છે. નીતિનાં ફળ મીઠાં છે અને અનીતિનાં ફળ કડવાં છે, સદાચાર સુખમય છે અને દુરાચાર દુ:ખમય છે; પાપ કરી કોઈ સુખી થયું નથી અને ધર્મ આચરી કોઇ દુ:ખી થઇ નથી, જુવાની એ તો જળનો પરપોટો છે. જોબનીયું એ ચાર દીવસની ચાંદરણી છે, જેની જુવાની સુધરી તેનો આખો ભવ સુધર્યો; જેણે જુવાની જાળવી તેણે જરા જાળવી! અરે આખું જીવતર જાળવ્યું; બહેન તમે ઘણાં પ્રવીણ છો, ચતુર છો; સમજવું હોય તો આટલેથીજ સમજી જજો, તમે મને જેમ ગોળે ગોળે વીંટી ગોળ જેવી વાત કરી છે તેવી હું પણ તમને ગોળે વીંટી ગોળ જેવી મીઠી શીખામણ આપુછું. જાઓ શીતળ જળે સ્નાન કરી કાયાને પાવન કરો, અને પ્રભુના નામની માળા કરી મનને પવિત્ર કરો, માણસ જોઇને વાત કરતાં શીખો; જેના વાસ્તે આખી દુનિયાં મુકી અને જેની ખાતર આખું જીવતર બગાડવા તૈયાર થઇ તે શું તમારી આવી પાપમય કુડી લાલચોથી લલચાઈ જીવન ઝેર કરશે! સ્વપ્ને પણ નહીં,

માટે બહેન આ બધી પંચાત મુકી પરમાત્માનું ભજન કરો!"

"ચંબેલીજાનને કુંદનનાં વચન સાંભળી હાડોહાડ ક્રોધ વ્યાપી ગયો. પગથી માથા સુધી જ્વાળા લાગી; આખરે જાત તે જાત અને કજાત તે કજાત, કુંદન તે કુંદન અને કથીર તે કથીર. હંસણી તે હંસણી અને કાગડી તે કાગડી. ચુનેઃ શ્વેત પણું તજે નહીં અને કાજલ શ્યામતા તજે નહીં. દુર્જન દુર્જનતા મુકે નહીં અને સજ્જન સજ્જનતા તજે નહીં; તેમ જાતની વેશ્યા તેને પ્રીતિનું કામ હોયજ નહીં. ભગવદ્‌ગીતા ગુણુકા લાખવાર વાંચે પણ વ્યભિચારને વર્જેજ નહીં. જ્ઞાનામૃત રૂપી ઉપદેશ સાંભળતાં જેને ક્રોધ પ્રકટ થયો તે કદી જાતવાન હોયજ નહીં. ભુજંગને પયપાન કરાવવું તે કેવળ વિષવૃદ્ધિને વાસ્તેજ છે; તેમ મૂરખને ઉપદેશ આપવો તે કેવળ મૂરખાઇની વૃદ્ધિને અર્થેજ છે. નીચને શીખામણ દેવાથી નીચ ઉલટો સામો થઇ નીચતાને વધારે છે. આ પ્રમાણે ઘાટ કુંદન અને ચંબેલીજાન વચ્ચે ઘડાયો, કુંદનની શીખામણથી ચંબેલી ગુણુકા વધારે ગુસ્સે થઇ અને છેવટે કુંદનને સૂતી રાતોરાત વેચી દેવાના ઠરાવ ઉપર આવી. કુંદન ભવિષ્યના વિચાર કરવા લાગી; અને ચંબેલી કુંદનના ખંડમાંથી બહાર નીકળી કુંદનનો વિક્રય કરવાના વિચારમાં તલ્લીન થવા લાગી. વૈરની વસુલાતની ધુનમાં ચંબેલી પોતાનો હોઠ કરડવા લાગી, અને ભ્રકુટી વિભ્રમ કરી ચોગરદમ દૃષ્ટિપાત ફેંકવા લાગી. છેવટે પાનનો ડબ્બો લઈ પાન બનાવા હિંચકા ઉપર બેસી ધીમે ધીમે ઝુલતી ઝુલતી મન સાથે કુંદનનું

શું કરવું તેનો વિચાર કરતી કરતી પાન તૈયાર કરવા લાગી. આ અરસામાં ચંદ્રકીશોર જુગલકીશોર શેઠના કાર્ય સારૂં અત્રે આવી પહોંચ્યો. ચંબેલી એકાએક ચંદ્રકીશોરને આવેલો જોઈ હરખાણી અને એકદમ ઉમંગથી હીંચકા પરથી ઉતરી તેને દાદર સુધી સારા સત્કારથી લેવા સારૂં દોડી; ચંદ્રકીશોર પણ એકાએક ચંબેલીજાનનો આવો અણુચિન્તવ્યો પ્રેમસત્કાર જોઇ ખુશી થયો અને પોતાનું કાર્ય આ ઘડીએ સારી રીતે પાર પડશે એમ ધારી મનમાં ખુબ મલકાવા લાગ્યો!!"

"ઓહો આવો આવો અલબેલા આજ તો ઘણા દહાડે પગલાં કર્યાં. આજ મારે સોનાનો સૂર્ય ઉગ્યો; મોતીના મેહુલા વરસ્યા! પધારો પાતળીઆ પ્રાણ આવો!! હું તો મારા વ્હાલાની વાટલડી જોઈ જોઇનેય થાકી; મારા મોહન આ આંખલડી રોજ તમારી રાહ જોવા સારૂં ગઇ પાકી!! જીવનહાર આ જાતલડી પણ આપનાં વિરહ પાખે ઝુરવા લાગી!!"

"અરે હાંહાં ચંબેલી વધુ ન બોલી નાખો; કંઇક તો બાકી રાખો! આખા બજારની સાકર વચનથી શું કામ વાપરી નાંખો! રહેવા દો જોબનવંતી જરા રહેવા દો!! જોબન રસ વખતે ખાટો થઇ જાય તો સાકર ગળ્યો કરવાનાં કામમાં આવશે! સલુણી શ્યામા નયનનાં બાણ મારી મારા જેવાને ઘાયલ કરતાં જરા દયા રાખો!!"

"જાઓ જાઓ શામળીઆ તમે તો હજુએ પણ એવા ને એવાજ રહ્યા!!" પાતળીઆના અંતરમાં આંબળીઆ હજુએ

નજ ગયા! વ્હાલાને બોલતાં તો સારૂં આવડે છે. મારા જેવી બાળીભોળીને વચનનાં ડામ ન દેશો સમજ્યા!! હઠીલા હું તો બળી બળી થાઉં છું; તમે નર ભ્રમર રહ્યા તે ફાવે ત્યાં ભમતા ફરો; પણ હું તો કુસુમની કાચી કળી વાલમજીના વિરહ તાપે કરમાઇ જાઉં. સમજ્યા કે મારા શ્યામસુંદર ચંદ્રકીશોર!!"

ખરેખર સંસારના તાપથી તપેલાને વાસ્તે વ્હાલી ચંબેલી-જાનનો અવાસ એક વિશ્રામ ઠામ છે. મારી મધુરી મોહનીના મુખકમળનાં દર્શન મારા જેવા અકળાએલા અમુઝાએલાને શાંતિદાયક અમોઘ સુખદાયક ઔષધરૂપ છે. લલિતા તારે લટકે તો આ ચિત્ત ચોરી લીધું!!"

"મારા ચતુર તમારા પ્રેમ ચટકે તો આ કાળજું કોરી લીધું!! છબીલા તમારા છંદ તો કાંઇ ઓરજ પ્રકારના છે. લાલા લ્યો આ પાનની બીડી!! જેનાં ભાગ્ય હોય તેનાજ મુખમાં જાય!! ભલેને મારા જેવી લાખો તૈયાર કરી મરી જાય; પણ જે ભોગી હોય તેનાજ ભોગ સારૂં ધરાવાય!!"

"શું મારી પ્રિયાના પાનની બીડી? વ્હાલીના વ્હાલના પાનની બીડી! જોબનવંતીના જોબન પાનની બીડી; મધુરી મોહનીના મોહ પાનની બીડી!! આહાહાહા! ત્યારે તો હુ પૂરો ભાગ્યશાળી! અરે અહો ભાગ્ય મારાં કે ચંબેલી અત્યારે થયાં દર્શન તારાં! મારી મીઠી મેનાં તારા પાનની બીડી હું પ્રેમથી સ્વીકારી આરોગું છું. રસીલી તું પણ તેની લ્હેજત ચાખતી જા! અલબેલી તું પણ રસની મીઠાશ મુખમાં મુકતી જા."

"વાહરે વ્હાલા આજ મને કૃતાર્થ કરી! વારી જાઉં રે મારા વરણાગીઆં આજે આ વ્હાલીને વ્હાલાના મુખકમળમાંના ચાવેલા તંબોળની મીઠી પાનની બીડી મળી!"

"કહો મારા ચિત્તડાની ચોર ચંબેલી છો તો ખુશીમાંને?"

"મારા મનડાના મોર, મારા કાળજાની કોર આપના દર્શનથી હું સદા ખુશીમાંજ છું."

"ચંબેલી તું કહે ના કહે પણ તારાં નખરાં તો બસ જાલીમ જાદુ ભર્યાંજ છે! તને જે એકવાર જુએ તે તારોજ થઇ જાય! તારાથી કોઈ કાળે પણ ન્યારો તો સ્વપ્ને નજ થાય!!"

"ત્યારે અલબેલા તમે કેમ ન્યારા ને ન્યારા રહો છો? મા'રા મોહન તમે કાં મારા નથી થતા?!"

"ચંબેલી તું રહી પૈસાની પ્યાસી અને હું રહ્યો પ્રેમનો પ્યાસી! તું રહી તવંગર અને હું રહ્યો રંક! તું રહી સ્વતંત્ર અને હું રહ્યો પરતંત્ર! કાંઈ ભક્ષ હાથમાં આવે તો અહીં લાવી તારાં ખીસ્સાં તર કરાવી બે ઘડી બજારની મીઠાઇ જમી મોં ગળ્યું કરી રસ્તે પડીએ! કાંઈ ખાલી હાથે હમેશાં અવાય નહીં!!"

"શું બોલ્યા મારા લટકાળા તમે શું બોલ્યા? ફરી બોલો ફરી બોલો ફરી! તમે પ્રેમના પ્યાસી અને હું પૈસાની ઉપાસી! વાહરે વ્હાલા તમારો ન્યાય! પ્રેમના કીડા તમે અમે તો ડોબા ગમારજ એમને! લક્ષ્મીનાં કૂદાં એમજને!! જાઓ, જાઓ છબીલા જોજો હવે ફરીથી એવું બોલતા; હું તો લક્ષ્મીને લાત લગાવું એવી છું. હું તો મનની ઉપાસી છું; પ્રીતની પ્યાસી છું સમજ્યા કે મારા સુંદર વર સલુણા!!"

"ચંબેલી તારૂં કહેવું પણ ખરૂં છે અને મારૂં કહેવું પણ ખરૂં છે! માળાના મણુકા બધા એકના એક! તમે લોકો ધનના ઉપાસી તે સદા ધનમાંજ મરવાના અને અમે પ્રેમના પતંગીયા તે પ્રેમમાંજ પ્રજળી ખાખ થઇ જવાના!! જો કે બધા સરખા નથી હોતા; પાંચ આંગળીઓ સમાન હોય, ગુણકા ગુણકામાં પણ ફેર હોય છે. તું વધારે ઘડાએલી અનુભવી અને કાંક પ્રીતિના સંસ્કારવાળી જાતવાન બાળા છું. કાંઇક જાતવાન છું તો મારા જેવા બે ઘડી અહીં આવી પરબનું પાણી પી ચાલ્યા જાય છે!!"

"અરે આતે શું કહેવાય મારા ચંદ્રકીશોર! આ બધી ચતુરાઇ કયારે શીખ્યા. આ ચાલાકી અને બોલવાની છટા કોની પાસેથી પ્રાપ્ત કરી? વાત વાતમાં કાળજુ કાપવાના કીમીયા તો સારા આવડે છે હો; મારા જેવી અલેતીને ફોસલાવતાં સારૂં શીખ્યા જણાઓ છો; મને બનાવી પટાવી અને છેતરી જઇને છળ કરી તીણો મારતાં અચ્છો આવડે છે હોંકે! બજારની મીઠાઇ ખાનારા અને પરબનું પાણી પીનારા તમારા જેવા વર ણાગીઆ તો મેં કોઈ ન દીઠા હોંકે!!"

"ત્યારે ચતુર ચંબેલી તારા જેવી લટકાળી લલિતા પણ મેં બીજી કોઈ ન જોઈ! શું વાત વાતમાં સામાને મીલાવતાં આવડે છે! નયનનાં નખરાંથી થનક થનક શું નચાવતાં આવડે છે, મંદમંદ હસતાં હસતાં સામાનાં હૈયાં શું ઉથલપાથલ કરતાં આવડે છે!! મારી મધુરી આ બધી વિદ્યા તું તારી પાસેથી

શીખ્યો'! દુનિયામાં જે કાંઇ મોહની ચતુરાઈ મીઠાશ કામણ-ટુમણ વશીકરણ-મંત્ર કે જાદુ કે જે કાંઇ પ્રેમચતુરાઈ કહેવાય તે બધાંની તું એક શાળા છું; અરે મારા નયનની કીકી પ્રીતિની તો તું એક દેવી છું. હું તો તારા જોબન મંદીરનો એક પ્રેમ પૂજારી છું. પ્રીતિની દેવીનો એક ભક્ત છું. ચંબેલીના ચિત્તમાં રમણ કરતો એક પ્રેમી પોપટ છું સમજી કે મારી મધુરી મેનાં!"

"ઓહો અલબેલા આજ તો કાંઇ ખુબ ખુશાલી અને રંગમાં લાગોછો હોંકે! કોઇ દીવસ આવા પ્રસન્ન ચિત્તના જણાયા નથી; કહો આ લુંડીને શો હુકમ છે?"

"બોલ મારી ચિત્તહર ચંબેલીજાન! હાલમાં કાંઇ તારી પાસે નવીન મુદ્દો છે?"

"મુદ્દામાં શું જોઇએ છે મારા મીઠા મહેરામણ!"

"વગર વીંધેલું મોતી, વણ ચાખ્યું મધ અને સુંઘ્યા વગરનું કુસુમ!"

"શું કહોછો મારા કામણગારા? આજ તો કાંઇ કુસુમની કળી શોધવા નીકળ્યા જણાઓ છો?"

"મેં તને કહ્યુંજ હતું! કેમ તું એટલી વારમાં ભૂલી ગઈ! જો કાંઇ બુલબુલનું બચ્ચું હાથ લાગે તો મને ખબર આપજે કે જેથી તારો અને મારો બેડો પાર થાય!!"

"ઓહો અલબેલા શું કાંઇ શિકાર બિકાર હાથમાં આવેલો જણાય છે?"

"તારે તેનું શું કામ છે? મને માલ બતાવ એટલે ઝટ કામ પાર થઈ જાય!!"

"પ્યારા મને કહો તો ખરા કે એવો માલનો સોદાગર કોણ છે?"

"અરે તારી પાસે આવી જે કોઇ સો દાવ ભણે, તે તારો સોદાગર, સમજી કે મારી દીલોજાન!!"

"બળ્યું આમ બનાવતા શું હશો! પૂરેપૂરી વાત કહોને એટલે ઝટ કાળજે ટાઢક થાય."

"શું કહોછો મારી ચંબેલીજાન, જો જો જોબનવંતી મને પણ જોબનીઆની જાળમાં ફસાવી ન દેતાં!!"

"અરરરર ઑય ઑય વ્હાલા હું તો તમારાથી વાજ આવી! તમને પણ ભગવાને મારા જેવી સો ચંબેલી મારીને એક ચંદ્રકીશોર ચંપક લાલા બનાવ્યા જણાય છે!!"

"ચંબેલી, દોસ્ત ચંબેલી, આ વખતનો શિકાર ઘણો ભારે છે! જો મારા મતમાં મળી ગઇ તો લાત તારો અને મારો બેડો પાર! અને જો કાંઇ ચતુરાઇ ચલાવી તો યાદ રાખજે કે સદાને વાસ્તે દુધમાં પડેલી માખીની માફક દુનિયા બહાર નીકળી ગઈ સમજજે!!"

"ઓ મારા વ્હાલા આટલા બધા ડામ મને શું કામ દો છો? હું ક્યાં તમારાથી પડદે રહુછું. તમારી સાથે પ્રપંચ જાળ મેં ક્યારે વીંટાળી છે? તમને તો હું મારા મનના માલીક ગણું છું!!"

"આ ત્યારેજ હરઘડીએ ચંબેલીને આંગણે ચઢીએ છીએ એમ સમજજે ! જમણો હાથ ક્યાં વળે તો મુખ ભણી ! મારી સાથે સીધી રીતથી ચાલે છે ત્યારેજ તારે ત્યાં ઘણાં કૉઠાં આ ચંદ્રકીશોરથી ચીરાય છે સમજી કે મારી મીઠડી ! !"

"આપણે તો વ્હાલા જેમ કહો તેમ કરવાને તૈયાર છીએ અરધી રાતે કુવામાં ઉતરવાનું આવે તો પણ હું તમારી ખાતરે કુવામાં ઉતરી જાન ગુમાવું સમજ્યા કે ! ! બહુ દીવસ તમારા સાથે ખાધું પીધું લ્હેર ઉડાવી છે, સમજ્યા કે મારા વ્હાલાજી ! !"

"જો ત્યારે સાંભળ; હમણાં એકાદ કલાકમાં એક સારો શિકાર અહીં આવવાનો છે. એક નવો લાલ, હૈયાનો કૂટચો અને ખીસ્સાનો તર જુગલકીશોર નામનો એક શ્રીમંત યુવક અહીં આવવાનો છે. હમણાંજ તેના હાથમાં તેના કાકાનો દશ બાર લાખનો તાજો વારસો હાથમાં આવેલો છે. તેની સાથે મેં રાત દીવસ જીવતોડ મહેનત લઇ; અરે ગાંઠનું ગોપીચંદન કરી મિત્રાઇ કરેલી છે. તેને હાલમાં એક બુલબુલનું બચ્ચું બતાવાનું છે; અને તેની પ્રેમજાળમાં તેને લપટાવી બધું કામ તારે અને અને મારે ચાલાકીથી કાઢી લેવાનું છે. જો મારા મતમાં તું ભળીશ તો તારો અને મારો બંનેનો બેડો પાર થશે સમજી !"

"ત્યારે મારા વ્હાલા હું પણ કાંઇ તમારાથી જુદાઇ જરા પણ રાખતી નથી. હમણાં થોડાંક દીવસથી મારી પ્રેમજાળમાં એક બુલબુલનું બચ્ચું પકડાયું છે. તમે જેવું માગો છો તેવું તે છે. વગર સુંઘેલું કુસુમ. અણુવીંધેલું મોતી અને તાજું તાજું

વગર ચાખ્યું મધ જે કહો તેવું તે છે; પણ કામ ઘણી સંભાળથી લેવાનું છે ! ! "

"વાહ વાહ શું કહે છે મારી દીલોજાન હમણાંજ તારે ત્યાં તે બુલબુલનું બચ્ચું હાથમાં આવેલું છે. આહા ત્યારે તો તારાં અને મારાં ખીસ્સાં ચીકાર ચીકાર બસ ચીકારજ થશે."

"લે મારી મનહરણી ચંબેલી બુલબુલના બચ્ચાની વધામણીમાં આ એક પાંચસેનું નોટ ઈનામ, ચાલ દોસ્ત ચમન ઉડાવ ! ! "

"અરે મરી જાઉં રે મારા વરણાગીઆ ! ! વાહરે વાલા તમારી ઉદારતા ! મારા પાતળીઆ તમે પણ ઠીક આ લુંડીની ખબર અંતર લેવા માંડી ! ! મારા વ્હાલા હું પણ ઘણા દીવસથી પૈસા વિના હાડમારી ભોગવતી હતી ! ભલા ભગવાન તેં મારી આજે ભીડ ભાગી છે ! ! "

"અરે ચંબેલી આ એક પાંચસેથી પ્રસન્ન થવાનું નથી; આવી તો કેટલીએ નોટો તારા હાથ પર પડશે સમજી કે મારી શાણી સલુણી ?"

"એ બધો મારા વ્હાલાનો પ્રતાપ ! મારા મોહન જ્યાં તમારી મારા ઉપર મીઠી નજર છે ત્યાં મારે શી કમી છે ? લ્યો ચાલો ચતુર હું તમને પ્રેમની પૂતળી બનાવું. જો જો હમણાં તેની હાડ છેડ કરશો નહીં, કામ બહુ સફાઇથી લેવાનું છે. હાલંમાં તો તેનાં દર્શન કરી આંખને ઠંડી કરો ! ! "

"ચાલો મારી મનહરણી ચંબેલીજાન ચાલો, કયાં છે બતાવો ! ! "

" જુઓ આમ આ બાજુ આવો; બહુ ધીમેથી પગલાં ભરી આવજો. જરા પણ ખખડાટ ન થાય; સંભાળજો મોહન જરા પણ ધબકારો ન થાય; તે હમણાંજ જંપી છે, અત્યાર સુધી તેની સાથે મેં માથું ફોડયું છે. જાણોછોને નવીન અવસ્થામાં આવેલી નવલ મૂગ્ધા કાંઈ એમ ને એમ ઝટ લઇને વશ ન થાય; એ તો અંતરમાં હાહા અને આનનમાં ના ના, ઉંહુ ઉંહુ અને છણકા રીસકામાં રમ્યાંજ કરે!! ઘડી ઘડીમાં તેના રંગ નવા ને નવાજ બતલાવ્યા કરે, માટે બહુ ફોસલાવી લડાવી લડાવીને કામ લેવાનું. તે સમજ્યા કે; જુઓ આ કાચની બારીમાંથી નજર કરો! પેલી આરામચેરમાં જંપેલી જણાય! જોઇ કે? કહો, છેને બુલબુલનું બચ્ચું!!"

"અરે ચંબેલીના કામમાં તે કાંઈ મણા હોય! તું ક્યાં બુલબુલથી ઉતરે એવી છું કે તે પણ બુલબુલથી ઉતરે એવી હોય?! લ્યો ચાલો વ્હાલી તમામ કામ પસાર થશે, હું જેવી માંગતો હતો તેવીજ તે બાળા જણાય છે. તું જરા તેને ધીમે ધીમે પ્રીતિના ચાળા શીખવતી રહેજે એટલે ઝટ જાળમાં પંખી પકડાઇ જશે."

"લ્યો ત્યારે ચાલો અહીંથી પેલા ખંડમાં, આપણી વાતચીતથી તે જાગૃત થશે તો વળી કાંક વધારે વહેમાઈ જશે."

"હા ચાલો, હવે હમણાંજ વિકટોરીયામાં બેસી. મારો નવલકીશોર જાગલકીશોર શેઠને લઇ અહીં આવશે; જોજે જાન જુગલકીશોર શેઠને અચ્છી તરેહથી નવીન પ્રકારનાં નખરાંથી મીલાવી લેજે."

" અરે વળી તેમાં તે મને કાંઇ કહેવું પડે. નખરાં કરવાં એ તો મારો રાત દીવસનો ધંધો છે."

"ઓહો લ્યો ચંબેલીજાન શેઠ તો આવી પહોંચતા જણાય છે; જુઓ પેલી વિકટોરીઆ પૂર ઝડપે આપણા ભણી આવતી જણાય છે."

" ઓહો ચાલો ત્યારે આપણે તેમના સત્કારની તૈયારી કરીએ."

"હા ચાલો તેમના સત્કારમાં આપણું કલ્યાણ સમાએલું છે."

" આ પ્રમાણે પ્રપંચજાળ બિછાવી સર્વ પ્રકારના સાહીત્યની તૈયારી કરી ચંબેલીજાન અને ચંદ્રકીશોર જુગલકીશોરની રાહ જોવા લાગ્યાં. જોતજોતામાં વિકટોરીઆ ચંબેલીના મકાન આંગળ આવી ઉભી રહી. નવલકીશોર જુગલશેઠને લઈ ચંબેલીજાનના મકાનના માળ પર ચઢયો. દાદરપર પગ મૂકતાંજ ચંબેલી અને ચંદ્રકીશોરે શેઠનો સારી રીતે માનપાન અને પુષ્પહારથી સત્કાર કર્યો. જુગલકીશોર પણ ચંબેલીના સત્કારથી સારી રીતે પ્રસન્ન થઇ ગયો. ચંબેલી શેઠનો હાથ ઝાલી શેઠને પ્રેમથી દોરી ઝુલાપર બેસાર્યો અને પોતે પણ તેમની સોડમાંજ બેઠી; સામસામા આરામચેરમાં નવલકીશોર અને ચંદ્રકીશોર બેઠા; અને એક બીજાની ખબર અંતર પૂછવા લાગ્યા. ચંદ્રકીશોર શેઠની સારી રીતે ચંબેલીને ઓળખાણ આપવા લાગ્યો; તથા તેમની શ્રીમંતાઈ અને ગૃહસ્થાઈનાં હદબહાર વખાણ કરી શેઠને તથા ચંબેલીને ખુશ કરવા લાગ્યો. શેઠ પણ પોતે સ્વર્ગના ભુવનમાં

બિરાજ્યા હોય તેમ સારી રીતે મનમાં મગન થઈ મલકાવા લાગ્યા; અને ચંદ્રકીશોરને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા !!

"કહો શેઠ સાહેબ છો તો આનંદમાં ને !!"

"આ આનંદના ધામમાં આનંદ સિવાય બીજું કાંઇ હોયજ નહીં !! આ પરમ શાન્તીના સ્થાનમાં સર્વત્ર શાન્તિજ બિલોકાય છે !!"

"ચંબેલી જેવી તું પણ કેવળ પ્રીતીની પ્યાસી છું એવા અમારા જુગલકિશોર શેઠ પણ ફક્ત પ્રેમના ઉપાસી છે, શું શેઠનો સ્વભાવ, શી તેમની ખાનદાની, શી તેમની ઉદારતા, અને શું તેમનું ગંગાજળ જેવું નિર્મળ હૃદય !! એમને તો જે ઓળખે તેજ ઓળખી શકે !! એકદમ તેમની કાંઇ કીંમત થાય તેમ નથી. એ તો ઢાંકયું રતન છે, માણુ જેવડું મોતી છે."

"હું પણ તેમજ માનું છું; શેઠના મુખ ઉપર એવી મોહીની છે કે જે એકવાર તેમને જુએ તે તરતજ શેઠનું થઇ જાય. મારા હૃદયમાં પણ તેમની મનહર મુરતી સજ્જડ જડાઈ ગઇ છે. હવે ઉખેડી શકાય તેમ રહ્યું નથી."

"ચંદ્રકીશોર હું તમારો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે. ચંબેલી તો એક અજબ પ્રેમની પુતળી છે. તેના સાકર જેવા મીઠા વેણુ જેમ જેમ હું સાંભળતો જાઉં છું તેમ તેમ મારા મનમાં કાંઈ ઓરજ પ્રકારની ઉરમી ઉત્પન્ન થાય છે. અમારા જેવા શ્રીમન્તોને વાસ્તે એક આવું સ્વર્ગનું પ્રેમમંદિર જોઇએ જરૂર ! સંસારની આધી વ્યાધિ અને ઉપાધીથી કંટા-

ભેલા મનુષ્યોને વાસ્તે ચંબેલીનો સમાગમ એક પરમ શાંતીસદન જેવો થઇ પડે છે!! આપણે તો હવે બબે ઘડી આ સ્નેહમંદિરમાં ચંબેલી દેવી પાસે પ્રેમભજન ગાવાને સારૂં આવવાના!!"

"ઓહો અહો ભાગ્ય મારાં!! તમારાં પગલાં મારા જેવા પામરને ત્યાં ક્યાંથી થાય? એવાં તે મારા કયાંથી પૂન્ય હોય કે અહીં રોજ તમારા જેવા નર રત્નો પધારે!! શેઠ હું હવે તમારીજ છું. આ ભાગ્યશાળી ચરણુકમળની સેવા કરનારી એક પામર લુંડી છું!!"

"ચંબેલી, હવે જે મેં તને વાત કહી હતી તે બુલબુલના બચ્ચાને પ્રેમપીંજરમાંથી બહાર કાઢો. લાવો શેઠની સમક્ષ રજુ કરો. શેઠ તેના વાસ્તે ઘણા આતુર છે. તે મુખથી કંઇ કહી શકતા નથી; પણ તેમનું હૃદય તે બાળાને નિરખવાને ઉછાળા મારી રહ્યું છે!!"

"શાબાશ ચંદ્રકીશોર તું પણ હૃદયનો જાણુ છે. મનની વાતને એક પળમાં કળી શકે તેવો પ્રવીણ પ્રેમી છે."

"જેવો શેઠ સાહેબનો હુકમ!! તમે અહીં બિરાજો. હું તેને સમજાવી ફોસલાવી આ ખંડમાં લાવું છું."

"ચંબેલી જરા વાર ઉભા રહો. લ્યો પહેલાં આ પાંચ હજારની નોટો એકત્તર પેટીમાં મુકી દ્યો. પછી નિરાંતે કાર્ય કરો!!"

"અરે હાં હાં શેઠ કાંઈ નાસી જાય છે. મને આપનો પાકો ભરૂસો છે. તમારી કદરદાનીની વાત આ વિશ્વમાં થાય તેમ નથી!!"

" અરે પહેલાંએ આપવું અને પાછળથીએ આપવું; માટે લઇ લ્યો પહેલા !! તમારા જીવને શાંતી વળે અને મારા જીવનેય નિરાંત થાય !! પૈસા સંબંધી વાતની પ્રથમ ચોખવટ કરી હોય તો કાર્યની સમાપ્તી વેળાસર અને સારી થાય !! "

" અરે વારી જાઉંરે મારા ઉમરાવ દીલના સરકાર !! આપ તો કોઇ અજબજ પ્રીતીના સરદાર છો !! તમારી તુલનામાં તો કોઇ ચમરબંધી પણ ન આવી શકે !! લાવો તમારૂં કાંઇ મારાથી અપમાન ન થાય !! "

" લ્યો ગણી લ્યો ! પ્રીતીની વાતનો તો કાંઇ ઉધાર હોય?"

" કેમ શેઠ સાહેબ દુનિયા જોઈ ? કેવી કેવી પ્રેમની મૂરતીઓ નજરે પડી આવે છે ? શેઠ પ્રેમ આગળ પૈસો, તો એક લુંડી છે. અરે પૈસાને તો કુતરા પણ સૂંઘતા નથી !! "

" સત્ય છે ચંદ્રકીશોર તમારૂં કહેવું સત્ય છે. હું તો રાત દીવસ મારી શેઠાણીનાં રીસામણાં મનામણાંથી કંટાળી ગયો હતો. એક કુળવાનનું બીબું અને વળી રૂપમાં રવૈયું !! સાળુ એનો તે તાબીચો શી રીતે ઉઠાવાય !! કાં રૂપના ગુલામ કે કાં ગુણના ગુલામ ! જ્યાં રૂપ અને ગુણ બંનેની કમી હોય ત્યાં તે અહોરાત પ્રેમના નામનો શંખ વગાડવો અને જીવતર બગાડવું એ કેવી રીતે બને !! કાંક મારા પણ પૂર્વના પૂન્ય ઉદય થયા કે મને તમારો સમાગમ થયો !! આવું સુખ અને શાંતીનું ભાન તમારા જેવા મિત્ર વગર બીજો કોણ શોધી આપે ! નિર્ધનનો મિત્ર તે એક વાતનો વિસામો છે. "

આ પ્રમાણે હાજી હા અને મુખની મીઠાશની વાતોમાં ચંદ્રકીશોર નવલકીશોર અને જુગલકીશોર શેઠ એ ત્રણે જણાં ગુંથાયાં. ચંબેલીજાન પણ પાંચહજારની નોટો પેટીમાં મુકી ઉમંગભેર કુંદનના ખંડમાં ગઇ અને તેને જાગૃત કરી સમજાવવાના નિશ્ચય પર આવી.

"કુંદન હવે જરા જાગ! બ્હેન ડાહી બની મારી બે શીખામણની વાત સાંભળ. હાથે કરી જીંદગાની ધુળ ના મેળવ!! ઘેર બેઠાં ગંગા આવી છે તો તેમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થા. લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે મુખ ધોવા જનાર જગતમાં મૂરખ કહેવાય સમજી!!"

"અરે ઇશ્વરની ખાતર મારો કેડો મુકો!! મને આજની રાત અહીં પડી રહેવા દ્યો, પ્રભાત થયે હું મારો રસ્તો કરી લઇશ. ચંબેલી ચંબેલી તમે પરમાત્માથી ડરો. અરે પાપના ડગ ભરતા બહુજ વિચાર કરો. સ્વર્ગ અને નર્ક અહીંઆજ છે. પાપની અદાલત પણ અહીંઆજ છે. સારા અને બુરા કાર્યના ફળ પણ અહીંજ મળે છે. ઉપર કશું નથી, જે છે તે અહીંઆ નીચેજ છે. જોબનના મદમાં છકી મદાંધ ન થાઓ. જોબન એતો એક નદીનું પૂર છે. જોત જોતામાં ઉતરી જશે. હાથે કરી માનવ જીવનની કાયાને નરકમાં ન ખરડો. જાઓ જેવાં આવ્યાં તેવાં ચાલ્યાં જાઓ, મારી પાસે તમારૂં કંઇ પણ નહીંજ વળે. હું અધમ કાર્ય આદરનારી લાલચુ સાહસિક, મલીન મનવાળી અબળા નથી. જાઓ ચાલ્યાં જાઓ!!"

"કુંદન તું મારૂં સખત અપમાન કરે છે. તું મને ઓળખે છે કે હું કોણ છું? હું એક કાળી નાગણ છું. જેના ઉપર ક્રોધાયમાન થઈ તેનું તો આવીજ બન્યું સમજવું. જેની પાછળ પડી તેનો જીવ લીધેજ છુટકો થવાનો! માટે સમજી જા. તારા લાયક એક ખાનદાન કુલીન શ્રીમંત રત્નવર હાથ આવ્યો છે. ચાલ મારી સાથે આગળ થા. તેની સાથે તારૂં દીલ જોડી સુખી થા. આ બધું અવિચારીપણું જવાદે, છોકરવાદી તજી દે, સમજી જા. જગતમાં કોઇએ કુંવારી જીંદગી ગાળી છે કે તું ગાળવા તૈયાર થઈ છું. કોઈ કોઇની પાછળ ગયું છે કે તું જવા તૈયાર થઈ છું!! બ્હેન જરા ધીરી થા. સમજ, ગઇ ગુજરી વિસરી જા, અને હું કહું તેમ તું કર!!"

"મેં જેને મારો કહ્યો છે તેજ મારો થશે!! તે જો મને મળશે તો હું તેને મળીશ. નહીં મળે તો તેની પાછળ મારી જીંદગી અર્પણ કરીશ. મારે હવે જગતમાં બીજું કાંઈ જોઇતું નથી. જો પરમાત્માની મારા ઉપર દયાદૃષ્ટિ અને કૃપા કટાક્ષ હશે તો તે મારા હીરાને મેળવશે; અને નહીં મેળવે તો જ્યાં સુધી આ શરીરમાં જીવ રહેશે ત્યાં સુધી તેના નામનું ગાન કરી જાપ જપી મારૂં આયુષ્ય પૂર્ણ કરીશ. હું બીજું કાંઇ માંગતી નથી. મારે બીજું કોઇ જોઈતું નથી અને જગતના કોઇ પણ વૈભવમાં મારી વાસના હવે રહી નથી. દુ:ખની મને નવાઇ નથી; સુખનો મને સંતોષ નથી; માટે હવે ઉપકારનો બદલો અપકારથી ન લેશો. મારા સુખની તમે હીમાયત ન કરશો."

કુંદન તારે મારી ઇચ્છાને આધીન થવુંજ પડશે. જો

તું સમજીને માનીશ તો સૌ સારા વાનાં થશે, અને હઠ કરીશ તો તારા ઉપર જબરજસ્તી ગુજારવામાં આવશે. મેં જે ધાર્યું છે તે હું કર્યા વગર નહીંજ રહું; માટે સમજીને મારી આગળ થા. ચાલ પેલા ખંડમાં!! સારા સારા વસ્ત્રાલંકાર જે હું તને પહેરવા આપું તે પહેરી લે; અને જરા બનીઠણીને મોં મલકાવી મારી સાથે ચાલ!! જરા દુનિયાને જોતાં શીખ!! જોબનની મીઠી મઝા માણી લે!! પ્રીતીના પરમ સ્વાદને ચાખી લે!!"

"મેં તમને એકવાર કહ્યું કે હું એકની બે નહીં થાઉં! તમારે જોઇએ તો મારો જીવ લ્યો; અને મારો છુટકારો કરો. તુમારી લાલચમાં દેવતા મુકો, અને તમે જેને સારૂં માનો છો તે તમારી જાતે ભોગવી લ્યો!! મારા આગળ હવે પછી જો કાંઈ અયોગ્ય ઉચ્ચાર કરશો તો હું જીભ કરડીને તમારી સમક્ષ મારો પ્રાણ આપીશ; પણ નહીં કરવાનું તે નહીંજ કરૂં!!"

"એમ! એટલી બધી મગજમાં તું ખુમારી રાખે છે?"

"હા એમ એમ!! હું ધર્મ અને નિતીને વાસ્તે જેટલી રાખી શકાય તેનાથી પણ અધીક ખુમારી મગજમાં રાખું છું; તમારાથી થાય તેટલી જબરજસ્તી તમે ગુજારી લ્યો, અરે મારો પ્રાણ લેવાની જો તમારામાં શક્તિ હોય તો તે પણ લઇ લ્યો!! હું તમારી તલમાત્ર પણ પરવા ધરતી નથી; સમજ્યા!!"

"ઠીક ઠીક તેનો પણ હું તને ચમત્કાર બતાવું છું. રાંડ તારા જેવી તો મેં કંઇ કંઈ ચકલીઓ પકડી પકડીને પાંજરામાં પૂરી દીધી; અને બારોબાર કંઇ કંઇ શૅાખીનોને વેચાતી આપી દીધી તો તું તે કોણ મારી વિશાતમાં!! ચાલ રાંડને, આજ

રાતોરાત બેશુદ્ધિની દવા કલોરોફોર્મ રૂમાલમાં છાંટી સુંઘાડી બેશુદ્ધ બનાવી બારોબાર શેઠને ઘેર મોકલી દઉં અને જેટલા ખેરવી લેવાય તેટલા દામ શેઠ પાસેથી ખંખેરી લઉં " રીસમાંને રીસમાં ક્રોધ ભરી ચંબેલી કુંદનને ખંડમાં પૂરી બારણાને તાળુ મારી દમામમાં જુગલશેઠવાળા ખંડમાં ગઇ; અને કુંદન સંબંધી ત્રણે જણા સાથે મસલત ચલાવા બેઠી. આમ કુંદન પણ ચંબે-લીથી ચેતી ગઇ અને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે જરૂર ચંબેલી રાતોરાત મારા ઉપર ગજબ ગુજારશે અને જુલમ કરી મારા શિયળ ઉપર ત્રાપ મરાવશે; માટે જેમ મુઠીઓ વાળી નસાય તેમ દુર્જનથી દોઢ ગાઉ દુર ભાગવું; પાપીઓથી વેગળા સારા. કુસંગતમાં ક્ષણવાર રહેવાથી પણ ધર્મ અને નીતિનો નાશ થાય અને વખતે જાન પણ જાય; માટે ભુંડાથી દુર રહેવામાંજ કલ્યાણ સમાએલું છે; એ પ્રમાણે મન સાથે વિચાર કરી નાસી જવાનો ઉપાય શોધવા લાગી. તેણે ખંડની તમામ બારીઓ આગળ આવી ચોગરદમ દૃષ્ટી ફેંકી નાસવાની યુક્તિ શોધવા માંડી; ઘણીકવાર સુધી નાસવાનાં ફાંફાં માર્યાં; પણ કાંઇ પત્તા ન લાગ્યો; છેવટે ખંડની ડાબી બાજુની નાની બારીમાંથી વાડમાં પડતું મૂકવું; અને વાડમાંથી રેલ્વે યાર્ડમાં કુદી રેલ્વે સડક ઓળગી જ્યાં નસાય ત્યાં નાસવું અને જે કાંઈ નજીકનું સ્ટેશન હાથ આવે ત્યાં ટીકીટ લઇ દુરદેશાવર ભાગી જવું; એવો અંતિમ વિચાર કરી ખંડમાંથી જે કાંઇ રોકડ પૈસાનું સાધન હાથ આવ્યું તે તમામ કબજાના ખીસ્સામાં ઘાલી દીધું; અને કઠણ મન કરી કાછડે વાળી બારીમાંથી 'શ્રીહરી તારે શરણે' એવો પોકાર

કરી વાડમાં પડતું મૂકયું. કુંદનના પડવાનો જબરો ધબકારો થયો; ધબકારાથી તરતજ ચંબેલીજાન અને તેના મસલતીઆઓ ચમકયા; અને એકદમ બધાં બારીએ આવ્યાં; ચંબેલીએ તરતજ કુંદનને નાસતી જોઈ. જોતાની સાથે 'કુંદન ભાગી, ભાગી, પકડો, પકડો' એવી બુમો પાડતી ધબડ ધબડ કરતી બંગલા નીચે ઉતરી. આગળ કુંદન અને પાછળ ચંબેલી ચંદ્રકીશોર નવલકીશોર અને જુગલકીશોર એ પ્રમાણે બધાએ જેમ નસાય તેમ નાસવા માંડયું. કુંદને પાછું વાળી જોયું તો બધાં તેને પકડવા પાછળ આવતાં માલમ પડયાં; આથી તે ગભરાણી અને જીવ ઉપર આવી ખુબ દોડવા લાગી, ચંબેલી અને તેના સાથીઓ પણ મુઠીઓ વાળી જેમ દોડાય તેમ પૂર ઝડપે દોડવા લાગ્યા; છેવટે બધા કુંદનની નજીકમાં આવી ગયાં; કુંદને ઠોકર ખાધી; પડતાની સાથે પણ જીવ લઇને રેલ્વે સડક ઓળંગવા માંડી; એટલામાં 'રામ રાખે તેને કોઈ પણ ન ચાખે' એ સૂત્રાનુસાર એક્ષપ્રેસ ટ્રેન પૂર ઝડપે દોડતી આવી; ટ્રેનને આવતી જોઇ કુંદન ચમકી; ચમકતાની સાથે ચકીત થઇ ઉભી રહી; એટલામાં બધાં આવી પહોચ્યાં છેવટે મરવાના ઝનુન પર ચઢી લાઈન ઓળંગવા ગઇ; ચંબેલી પણ લાંબો હાથ કરી કુંદનને પકડવા ગઇ; એન્જીનના બફરના એક આંચકે કુંદન બાજુપર પડી; અને ચંબેલી તથા તેના મસલતીઆઓ પર થઇને ટ્રેન ચાલી ગઇ; ચંબેલી કપાઇ ગઇ અને બધા ચગદાઇ ગયાં!! વાંચકો આતે "અગ્નિમાં પડેલું ચંદન કે કસોટીમાં ચઢેલું કુંદન?"

સમાપ્ત.